

2017

**РИЗИКОВІ ПЛАТНИКИ ПОДАТКУ
НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ ТА
МЕТОДИКА ЇХ ВИЯВЛЕННЯ НА
ОСНОВІ АНАЛІЗУ ПОКАЗНИКІВ
ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ**

B
GAP
L A N S
A N A E
R N A R
FISCAL Y V
S E Y V
K S I N V E
A A S S E T S
C U
C D
P R O F I T
U T
N T
M A N A G E M E N T
G

T A X
A C C
I N V E S T I G A T I O N
I T
C O R P O R A T E
N R S
R O L

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДЕРЖАВНА ФІСКАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
Університет державної фіскальної служби України
Науково-дослідний інститут фіскальної політики

**РИЗИКОВІ ПЛАТНИКИ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ
ТА МЕТОДИКА ЇХ ВИЯВЛЕННЯ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ
ПОКАЗНИКІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ**

**За загальною редакцією
к.е.н., доцента Сушкової О.Є.**

**Київ
2017**

УДК 336.226.12:657 (477)

ББК 65.9(4Укр)261.4

Р 49

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Університету державної фіскальної служби України
(протокол № 10 від «14» грудня 2017 р.)*

Рецензенти:

О. М. Десятнюк – директор ННІ інноваційних освітніх технологій Тернопільського національного економічного університету, д.е.н., професор;

К. І. Швабій – директор ННІ економіки, оподаткування та митної справи Університету ДФС України, д.е.н., професор;

О. М. Тимченко – професор кафедри фінансів ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана», д.е.н., професор.

Авторський колектив:

О. Є. Сушкова – провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем оподаткування юридичних осіб НДІ фіскальної політики Університету ДФС України, к.е.н., доцент;

С. С. Брехов – завідувач відділу дослідження проблем податкового та митного аудиту НДІ фіскальної політики Університету ДФС України, к.е.н.;

Ю. В. Сибірянська – провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем оподаткування фізичних осіб НДІ фіскальної політики Університету ДФС України, к.е.н., доцент;

Н. М. Борейко – старший науковий співробітник відділу дослідження проблем оподаткування юридичних осіб НДІ фіскальної політики Університету ДФС України, к.е.н.;

К. Ю. Соколова – старший державний ревізор-інспектор сектору боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом Головного управління ДФС у Тернопільській області, к.е.н.

Р 49 **Ризикові платники податку на прибуток підприємств та методика їх виявлення на основі аналізу показників фінансової звітності / за заг. ред. О. Є. Сушкової.** – К. : Алерта, 2017. – 96 с.

ISBN 978-617-566-489-6

Робота підготовлена за результатами виконання НТТР «Алгоритм виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників податку на прибуток підприємств на основі аналізу співвідношення показників фінансової звітності» (№ держреєстрації 0116U004969). У роботі наведено науково-методичний підхід, який дозволяє ідентифікувати платників податку на прибуток підприємств з ознаками ризиковості, здійснювати моніторинг фінансової звітності таких платників, а також сприяє руйнуванню схем мінімізації податкового навантаження з цього податку. Наведено порядок відбору ризикових суб'єктів господарювання на основі зіставлення статей декларації з податку на прибуток підприємств та фінансової звітності за критеріями віднесення платників податків до категорії (групи) ризиковості.

УДК 336.226.12:657 (477)

ББК 65.9(4Укр)261.4

© Сушкова О. Є., Брехов С. С., Сибірянська Ю. В.,
Борейко Н. М., Соколова К. Ю.

© Науково-дослідний інститут фіскальної
політики, 2017

ISBN 978-617-566-489-6

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. Поняття «ризикові платники податку» та критерії їх ідентифікації.....	8
2. Світова практика виявлення ризикових платників податку.....	30
3. Концептуальні засади виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників податку на прибуток підприємств.....	50
4. Методичні рекомендації щодо відбору ризикових суб'єктів господарювання з податку на прибуток підприємства	63
ВИСНОВКИ.....	91

ВСТУП

Втілення визначеного керівництвом держави плану дій щодо реалізації положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», спрямованого на модернізацію всіх сфер суспільного життя, безпосередньо стосується і податкової системи держави. Загальновідомо, що податок на прибуток підприємств (далі – ППП) у будь-якій країні є одним з центральних, адже саме підхід до оподаткування прибутку та порядок розрахунку податку впливає на всю фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Саме тому, з метою гармонізації податкового та бухгалтерського обліку з податку на прибуток підприємств, Верховною Радою України 28.12.2014 ухвалено Закон України № 71 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи», яким змінено редакцію розділу III «Податок на прибуток підприємств» Податкового кодексу України. Відповідно, з 01.01.2015 об'єкт оподаткування ППП встановлюється шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності на різниці, що збільшує або зменшує фінансовий результат до оподаткування.

Отже, достовірність і точність інформації про фінансові результати діяльності, узагальненої суб'єктами господарювання у фінансовій звітності, відіграють важливу роль при визначенні об'єкта оподаткування ППП. При цьому спотворення показників фінансової звітності може відбуватися через такі причини:

- недостатню компетентність виконавця;
- недбале ставлення до процесу складання звітності;
- навмисні коригування окремих фінансових показників.

У сукупності зазначене викривляє дані про фінансові результати діяльності суб'єктів господарювання та, як наслідок, негативно впливає на реальну величину об'єкта оподаткування ППП. Це зумовлює потребу у виявленні та аналізі ризиків, пов'язаних із формуванням суб'єктами господарювання показників фінансової звітності за результатами бухгалтерського обліку, з метою запобігання необґрунтованій мінімізації об'єкта оподаткування ППП.

За останнє десятиліття проблемам узагальнення, систематизації та подальшого вдосконалення методологічних засад, методичних і практичних аспектів та технологічного інструментарію сучасної економічної ризикології було

присвячено чимало наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Зокрема, до вказаних досліджень можна віднести фундаментальні роботи І. Т. Балабанова, В. В. Вітлінського та Г. І. Великоіваненко, М. А. Рогова, Л. Н. Тепмана, О. С. Шапкіна, О. І. Ястремського та ряду інших. Ґрунтовно розкрито прикладні питання ідентифікації, моделювання та нейтралізації фінансових ризиків у працях І. О. Бланка, А. Б. Камінського, О. О. Кандинської, М. С. Клапківа, К. Редхеда та С. Хьюса та ін.

Водночас у роботах В. П. Вишневого, К. І. Швабія досліджено підходи до оцінювання фіскальної та економічної ефективності функціонування окремих податків в Україні. О. М. Десятнюк та С. І. Юрієм розглянуто методологічні та теоретико-організаційні засади ризикології у сфері оподаткування і моніторингу податкових ризиків. У наукових працях В. М. Мельника зосереджено увагу на проблемі оцінювання ефективності податкового адміністрування.

Якщо безпосередньо вести мову про останні наукові розробки, спрямовані на вирішення проблеми аналізу і достовірного оцінювання податкових ризиків суб'єктів господарювання, то серед українських і закордонних учених, які активно працюють у цьому напрямі, можна виділити І. Б. Атаманенко, Є. А. Бельтюкова, Т. П. Винокурову, Н. Г. Євченко, Я. В. Лебедзевич, М. І. Мигунову, Н. Ю. Подольчака, Ф. М. Філіну, Ф. Ф. Ханафєєва та багатьох інших.

Відаючи належне цим напрацюванням, необхідно відзначити, що дослідження концептуального, методологічного і нормативно-правового обґрунтування управління податковими ризиками на рівні контролюючих органів держави розроблені на недостатньому рівні. Насамперед це стосується вивчення особливостей їх формування і прояву в сучасних умовах, оскільки джерела виникнення й чинники впливу на податкові ризики постійно змінюються. Отже, окреслені питання є досить актуальними, особливо щодо виявлення ризиків, пов'язаних із формуванням суб'єктами господарювання достовірних показників фінансової звітності за результатами бухгалтерського обліку платників податків, що впливають на визначення об'єкта оподаткування ППП.

Як свідчить практика, більшість суб'єктів господарювання тією чи іншою мірою схильні до податкових ризиків. Виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників ППП – доволі складне і важливе завдання, яке постає перед підрозділами Державної фіскальної служби України. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним, теоретично й практично значущим є пошук ефективних інструментів виявлення таких суб'єктів господарювання, у тому числі шляхом формування порядку відбору ризикових суб'єктів господарювання на основі зіставлення ризикових статей їх фінансової звітності

з критеріями віднесення таких платників податків до категорії (групи) ризиковості.

Своєю чергою, діяльність контролюючих органів в частині виявлення ризикових платників ППП не буде достатньо ефективною без формування чіткої методики аналізу фінансової звітності суб'єктів господарювання з позиції виявлення податкових ризиків. Причому ця методика має базуватися на застосуванні спеціального інструментарію, який дозволить виявляти ознаки використання платником схем мінімізації сплати податку на прибуток підприємств та надалі формувати матрицю «ризиковості» суб'єкта господарювання – платника ППП.

Таким чином, викладене вище обумовлює актуальність запропонованої теми дослідження.

Метою дослідження є розроблення науково-методичного підходу до виявлення ризикових суб'єктів господарювання на підставі аналізу достовірності визначеного ними у декларації об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств та його співвідношення з показниками фінансової звітності.

Для досягнення поставленої мети передбачалося вирішення таких наукових завдань:

- розглянути теоретико-методичні підходи до виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників ППП;
- визначити фактори, що впливають на достовірність показників фінансової звітності суб'єктів господарювання, та деталізувати методи їх виявлення;
- розробити критерії виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників ППП – на основі аналізу співвідношення показників фінансової звітності і принципу достовірності.

Дослідження передбачало емпіричне оцінювання сучасної вітчизняної та зарубіжної практики контролю за сплатою податку на прибуток підприємств, аналізу застосовуваного в Україні механізму формування об'єкта оподаткування з ППП за даними бухгалтерського обліку, визначення потенційно ризикових статей фінансової звітності, а також формування комплексного підходу до виявлення ризикових суб'єктів господарювання на підставі співвідношення даних податкових декларацій і фінансової звітності суб'єктів господарювання.

Вихідними *робочими гіпотезами дослідження*, які пропонувалися для вирішення поставлених завдань, були такі:

- суб'єкти національної економіки України схильні до порушення податкового законодавства, зокрема шляхом заниження розмірів річних

оборотів і норми прибутку, а також недостовірного відображення результатів господарської діяльності у фінансовій звітності, що потребує активізації дій фіскальних органів для протидії такій практиці;

– заниження податкової бази і перенесення прибутку відбувається у міжнародному контексті, тому вивчення методів виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників ППП, що застосовуються у світовій практиці, матиме позитивний ефект у вітчизняній практиці контрольно-перевірочної роботи;

– світові тенденції свідчать про необхідність в активізації використання систем управління податковими ризиками в цій сфері та проведення широкої роз'яснювальної та консультативної роботи з платниками податків.

Інформаційною базою наукового дослідження є монографічні видання, статті, аналітичні матеріали вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти з питань виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників ППП, інформаційно-аналітичні матеріали Державної фіскальної служби України, статистичні дані країн ЄС та ОЕСР.

Наукова новизна роботи полягає в удосконаленні парадигми трансформації системи податкового адміністрування шляхом впровадження інноваційних підходів до здійснення ризик-менеджменту, зокрема у сфері справляння ППП.

Практична значущість дослідження та можливі напрями впровадження його результатів. Практичне значення теми дослідження полягає у розробленні науково-практичних рекомендацій, які дозволять підвищити ефективність контрольно-перевірочної роботи органів ДФС України шляхом удосконалення критеріїв відбору ризикових суб'єктів господарювання – платників ППП – для проведення документальних перевірок.

Крім того, практична реалізація запропонованих податкових новацій збільшить фіскальну ефективність вітчизняної податкової системи внаслідок зменшення рівня латентності економіки, сприятиме підвищенню стандартів податкового контролю та оперативності роботи органів ДФС України у сфері боротьби з податковими правопорушеннями та протидії застосуванню суб'єктами господарювання схем мінімізації сплати податків.

1. Поняття «ризикові платники податку» та критерії їх ідентифікації

Питання визначення поняття «податковий ризик» на сьогодні є дискусійним, що зумовлено певною мірою відмінностями в підході до самого процесу оподаткування, оскільки протилежні позиції тих, хто платить податки, і тих, хто їх збирає. Однак, насамперед, необхідно звернутися до першооснов трактування терміна «податковий ризик».

Як свідчать літературні джерела, в українській і зарубіжній економічній науці не існує єдиного й повного визначення поняття «податковий ризик». Якщо звернутися до етимології поняття «ризик», то необхідно зазначити, що філологи визначають ризик як можливість чогось небажаного (наприклад, втрати), економісти – як можливість відхилення фактичного результату від запланованого, статистики уточнюють імовірність настання визначеної небажаної події тощо [1].

У психології термін «ризик» має три основні взаємопов'язані визначення:

- ризик як міра очікуваної несприятливості в діяльності, що визначається ймовірністю невдач та ступенем несприятливих наслідків при цьому;
- ризик як дія, що загрожує суб'єкту втратою (шкода тощо). Тому при класифікації ризиків виділяють виправданий та невинуватий ризик;
- ризик як ситуація вибору між двома можливими варіантами дії: менш приваблива, але більш надійна, та більш приваблива, але менш надійна (він пов'язаний з можливими несприятливими наслідками) [2].

Поєднання цих підходів створює можливість розглядати податковий ризик як ситуативну характеристику діяльності, що об'єднує невизначеність результату та можливі несприятливі наслідки у разі реалізації прийнятих рішень, що можуть призвести до втрат бюджету при виконанні плану податкових надходжень та, як наслідок, неефективного формування, розподілу та використання державних і місцевих централізованих фондів грошових ресурсів. З економічного погляду для суб'єкта господарювання актуальними є саме економічні ризики, а для органів ДФС України ризики, залишаючись економічними, набуваючи фіскального характеру, стають податковими ризиками.

Податковий ризик як економічна категорія відображає характерні особливості податкових відносин, що виражаються в об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, притаманних процесам управління та прийняття рішень у сфері оподаткування, та супроводжуються можливими загрозами та

¹ Федосов В. М. Бюджетна система : підручник / [за наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія]. – К. : Центр учбової літератури; Тернопіль: Економ. думка, 2012. – 871 с.

² Черкасов В. В. Деловой риск в предпринимательской деятельности / В. В. Черкасов. – К. : Либра, 1996. – 160 с.

невикористаними можливостями для учасників податкових відносин.

Податкові ризики у вузькому значенні є потенційно можливими відхиленнями бюджетного показника податкових надходжень від його запланованого значення під дією ризикоутворювальних факторів [3]. Тобто податкові ризики можна розглядати як імовірність зміни рівня надходжень податкових платежів у наслідок дії ризикоутворювальних факторів, що відбивається прямо або опосередковано на обсягах бюджетних витрат. До факторів ризику потрібно віднести причини, обставини, умови, що створюють імовірність несприятливих ситуацій і негативних результатів. Податкові ризики в широкому значенні полягають у ймовірності невиконання заходів податкового планування та податкової політики у зв'язку з неефективним використанням податкових ресурсів та порушенням їх пропорцій [4, с. 120–132]. Відповідно, у більш широкому трактуванні, з погляду всіх складових податкової політики, податковий ризик може розглядатися як потенційна можливість зміни податкових надходжень унаслідок дії одного або сукупності чинників, що має в кінцевому підсумку прямий чи опосередкований вплив на провадження податкової політики держави.

З огляду на складність побудови і функціонування сфери оподаткування та численність її елементів цієї сфері властива наявність усіх основних умов, що свідчать про існування у ній ризиків. До таких умов професор В. Гранатуров [5, с. 86–94], зокрема, відносить:

- наявність невизначеності внаслідок систематичних змін у законодавстві, політичному й економічному устрої;
- існування альтернатив і потреби у виборі при прийнятті рішень щодо побудови національної податкової системи, а також щодо проведення реформування в контексті інтеграційних процесів;
- наявність можливості оцінити існуючі альтернативи шляхом податкового планування і прогнозування;
- існування власних інтересів і зацікавленості в результатах вибору відповідних рішень усіх сторін оподаткування (держави, платників податків і громадян).

Через наявність суперечностей у податковому законодавстві дії платників податків можуть трактуватися уповноваженими державними органами як неправомірні – у результаті для перших може виникнути небезпека

³ Федосов В. М. Бюджетна система : підручник / [за наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія]. – К. : Центр учбової літератури; Тернопіль: Економ. думка, 2012. – 871 с.

⁴ Соколова К. Ю. Концептуальні основи податкових ризиків: підходи, сутнісні характеристики та особливості / К. Ю. Соколова // Збірник наукових праць молодих вчених ТНЕУ «Наука молода». – 2015. – № 22. – С. 120–132.

⁵ Гранатуров В. Податкові ризики держави: визначення та класифікація / В. Гранатуров, І. Ясенюва // Фінанси України. – 2007. – № 10. – С. 86–94.

непередбачених втрат очікуваного доходу або майна. Водночас і держава може опинитися в ситуації, коли вона недоотримає податкові надходження до бюджету або державних цільових фондів через неточності та суперечності в податковому законодавстві.

У Податковому кодексі України (далі – ПКУ) [6] відсутнє визначення поняття «податковий ризик». Цим законодавчим документом передбачено тільки визначення ризику як ймовірності недекларування (неповного декларування) платником податків податкових зобов'язань, невиконання платником податків іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи (розділ I, ст. 14, п. 14.1, підп. 14.1.221 ПКУ) [7].

Визначення податкового ризику можна знайти у наказі ДФС України від 28.07.2015 № 543 «Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ» [8], у якому йдеться про рекомендований порядок взаємодії підрозділів ДФСУ при комплексному відпрацюванні податкових ризиків з податку на додану вартість. Цим нормативним документом податковий ризик визначається як імовірність невиконання (неналежного виконання) платниками податків податкового обов'язку, підтверджена сукупністю наявної податкової інформації. Ці ризики містять імовірність порушення платником податків одного або декількох із таких податкових обов'язків:

- постановки на облік;
- ведення податкового обліку відповідно до встановлених вимог;
- своєчасної підготовки і подання податкової звітності;
- своєчасної сплати податків і зборів.

Порушення будь-якого з цих обов'язків призводить до фінансових втрат бюджету та погіршення показників роботи податкових органів. Однак, на нашу думку, таке трактування категорії «податковий ризик» є занадто звуженим і стосується лише порушення платником податків законодавчих норм щодо оподаткування. Насправді ця категорія, як було сказано вище, є набагато ширшою. Віддаючи належне лаконічності наведеного визначення та узагальнюючи наукові думки щодо трактування поняття «податковий ризик», можна погодитися з таким тлумаченням податкового ризику: податковий ризик – це економічне поняття, яке являє собою об'єктивно-суб'єктивну площину конфліктності й невизначеності в ситуації неминучого вибору, притаманній процесам оподаткування і адміністрування податків, та відображає ступінь

⁶ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – 112 с. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

⁷ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI : за станом на 01.01.2014 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – 112 с. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

⁸ Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ : наказ ДФС України від 28.07.2015 № 543.

досягнення очікуваного результату з урахуванням контрольованих і неконтрольованих факторів, що призводять до невикористаних можливостей і фінансових збитків як для держави, так і платника податків [⁹, с. 120–132].

Зазначена дефініція, на наш погляд, є виправданою принаймні з декількох причин. По-перше, вона характеризує всі елементи оподаткування та вплив зовнішніх факторів на оподаткування. По-друге, вона охоплює весь період оподаткування – від моменту побудови податкової системи до її реформування. По-третє, вона передбачає комплексний підхід до ситуації ризику, оскільки пов'язує сукупність результатів наявних альтернатив із відповідними можливостями.

Із викладеного випливає, що податковий ризик необхідно розглядати з різних позицій: з боку платників податків та з боку держави (зокрема, органів ДФС України та інших державних відомств). Так, з позиції платника податку, найбільш вдало визначають податковий ризик автори Нехай В. А. та Гнедіна К. В. [¹⁰], а саме: податковий ризик – імовірність втрат, спричинених невизначеністю і конфліктністю податкової сфери, та можливість виникнення негативних наслідків у процесі прийняття управлінських рішень щодо реалізації податкової політики підприємства. Основними його складовими є такі:

- імовірність непередбаченої (випадкової) перевірки;
- імовірність донарахування податків, штрафів та пені у результаті перевірки;
- імовірність виникнення інших втрат (упущена вигода, втрата репутації, зниження капіталізації та інше);
- імовірність здійснення облікових помилок у ході самостійного нарахування податків (включаючи можливість пропуску помилок під час аудиторських перевірок).

З позиції інтересів держави податковий ризик – це економічне поняття, яке відображає особливості сприйняття суб'єктами управління процесами оподаткування невизначеності кінцевого результату їх діяльності унаслідок можливого впливу на них ряду об'єктивних та суб'єктивних зовнішніх і внутрішніх факторів, що призводить до зменшення бази оподаткування, порушень податкового законодавства платниками податків, неефективного адміністрування податків та податкових втрат бюджету [¹¹, с. 86–94; ¹², с. 132–139; ¹³].

⁹ Соколова К. Ю. Концептуальні основи податкових ризиків: підходи, сутнісні характеристики та особливості / К. Ю. Соколова // Збірник наукових праць молодих вчених ТНЕУ «Наука молода». – 2015. – № 22. – С. 120–132.

¹⁰ Нехай В. А. Податкові ризики: зміст та методи зниження / В. А. Нехай, К. В. Гнедіна // Науковий вісник Полісся. – 2015. – № 2 (2). – С. 134–140.

¹¹ Гранатуров В. Податкові ризики держави: визначення та класифікація / В. Гранатуров, І. Ясенова // Фінанси України. – 2007. – № 10. – С. 86–94.

¹² Вітлінський В. В. Джерела і види податкових ризиків, їх взаємозв'язок / В. В. Вітлінський, О. М. Тимченко // Фінанси України. – 2007. – № 3. – С. 132–139.

Податкові ризики для платників податків і податкові ризики для фіскальних органів багато в чому є дзеркальним відображенням один одного. І тому, так важливо досягати компромісу між такими різновекторними та суперечливими податковими інтересами держави і суб'єктів господарювання [14]. Адже завдяки діалогу та пошуку найкращих форм податкових зв'язків, можливо досягти зниження суперечливостей у взаємовідносинах між податковими суб'єктами та забезпечити нівелювання податкових ризиків.

Звертаючись до аксіом ризикології як науки, можна виокремити основні сутнісні характеристики та особливості податкових ризиків для держави як одного із суб'єктів податкових правовідносин. Найбільш якісну характеристику наводить Колісніченко К. В. [15] (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні характеристики податкових ризиків для держави як одного із суб'єктів податкових правовідносин*

Економічна природа	Податковий ризик виявляється у сфері податкової діяльності держави, (зокрема в особі органів ДФС України) та суб'єктів господарювання й характеризується можливими втратами для держави у процесі здійснення фінансової діяльності суб'єктами господарювання
Об'єктивність прояву	Податковий ризик є об'єктивним явищем у функціонуванні будь-якої держави. Хоча ряд параметрів податкових ризиків залежить від суб'єктивних управлінських рішень, об'єктивна природа його прояву залишається незмінною
Ймовірність реалізації	Особливість категорії податкових ризиків виявляється в тому, що ризикова подія може відбутися, а може й не відбутися у процесі виконання державою (зокрема ДФС України) своїх функцій. Ступінь цієї ймовірності визначається дією як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, проте ймовірнісна природа податкових ризиків є постійною його характеристикою
Невизначеність наслідків	Податковий ризик супроводжується фінансовими втратами для держави, але існує невизначеність граничної межі наслідків його настання
Варіабельність рівня	Показник рівня податкових ризиків значно варіює під впливом численних об'єктивних і суб'єктивних чинників, які перебувають у постійній динаміці
Суб'єктивність оцінювання	Незважаючи на об'єктивну природу податкових ризиків, як економічного явища, основний показник його оцінювання – рівень ризиків – має суб'єктивний характер. Ця суб'єктивність, тобто нерівнозначність оцінювання цього об'єктивного явища, визначається різним рівнем повноти й достовірності інформаційної бази, кваліфікації персоналу, їх досвіду у сфері податкового ризик-менеджменту та іншими чинниками

*Джерело: [16, с. 120–132].

¹³ Редич О. В. Проблеми впровадження ризикоорієнтованого підходу в управлінні діяльністю органів ДПС України / О. В. Редич / Модернізація державної податкової служби України у контексті інноваційного розвитку : матеріали науково-практичного семінару. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2008. – 261 с.

¹⁴ Сушкова О. Е. Податкова безпека регіону як компроміс економічних інтересів / О. Е. Сушкова // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – Ч. 6. – С. 1411–1414.

¹⁵ Колісніченко К. В. Основні характеристики податкових ризиків [Електронний ресурс] / К. В. Колісніченко. – Режим доступу : www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2011-2/.

¹⁶ Соколова К. Ю. Концептуальні основи податкових ризиків: підходи, сутнісні характеристики та особливості / К. Ю. Соколова // Збірник наукових праць молодих вчених ТНЕУ «Наука молода». – 2015. – № 22. – С. 120–132.

Ураховуючи наведені вище концептуальні основи та загальні характеристики податкових ризиків, можемо сформуванати в загальних базових рисах модель податкового ризику, основні елементи якої такі: 1) суб'єкти податкового ризику; 2) об'єкти податкового ризику, 3) джерело ризику; 4) фактори ризику. Фактори, своєю чергою, поділяються на:

– об'єктивні фактори, які не залежать від суб'єкта господарювання (зовнішні): законодавча база, соціально-економічні, політичні, ринкові та інші фактори;

– суб'єктивні фактори, які безпосередньо залежать від суб'єкта господарювання: рівень дотримання законодавчо встановлених норм, вибір типу контрактів та контрагентів, ступінь податкової довіри тощо.

Можна схематично розглянути модель податкового ризику (рис. 1.1). Відповідно, модель податкового ризику обґрунтовує теоретичні основи наукових досліджень того, що податкові ризики не є випадковим результатом діяльності суб'єктів господарювання, а є об'єктивною складовою діяльності органів фіскальної служби в ризиковому середовищі, що постійно змінюється.

Досліджуючи праці провідних вітчизняних вчених у сфері податкових ризиків [17; 18, с. 325–328; 19], приходимо до висновку, що недостатньо уваги приділено класифікаційним ознакам податкових ризиків з погляду контролюючого органу. Сьогодні не існує загальновизнаного якісного підходу до розподілу ризиків щодо ймовірності виникнення, характеру та рівня бюджетних втрат, ступеня їх впливу при проведенні контрольно-перевірочних заходів.

На основі аналізу поширених класифікаційних ознак ризиків у сфері оподаткування пропонується згрупувати їх за кількісними та якісними критеріями, які відображають їх узагальнену змістову структуру (див. рис. 1.2). А з огляду на те, що для дослідження інтерес становлять податкові ризики держави, зміст зазначених критеріїв їх розподілу будемо розглядати саме з цієї позиції. Потрібно зазначити, що наведена узагальнена класифікація податкових ризиків певною мірою є умовною, оскільки провести жорстку межу між окремими видами ризиків досить важко. Багато ризиків між собою взаємозв'язані. Зміни в одному з них викликають зміни в іншому.

¹⁷ Десятнюк О. М. Моніторинг податкових ризиків: теорія та практика : монографія / О. М. Десятнюк. – Тернопіль : ТНЕУ, 2009. – 312 с.

¹⁸ Колісниченко К. В. Основні характеристики податкових ризиків / К. В. Колісниченко // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2011. – № 7. – С. 325–328.

¹⁹ Методи визначення та класифікація податкових ризиків [Електронний ресурс] / Державна податкова служба України. – 2010. – Режим доступу : http://sfs.gov.ua/modernizatsiyadpsukraini/povidomlenia_/2010povidomlenia/59484.html

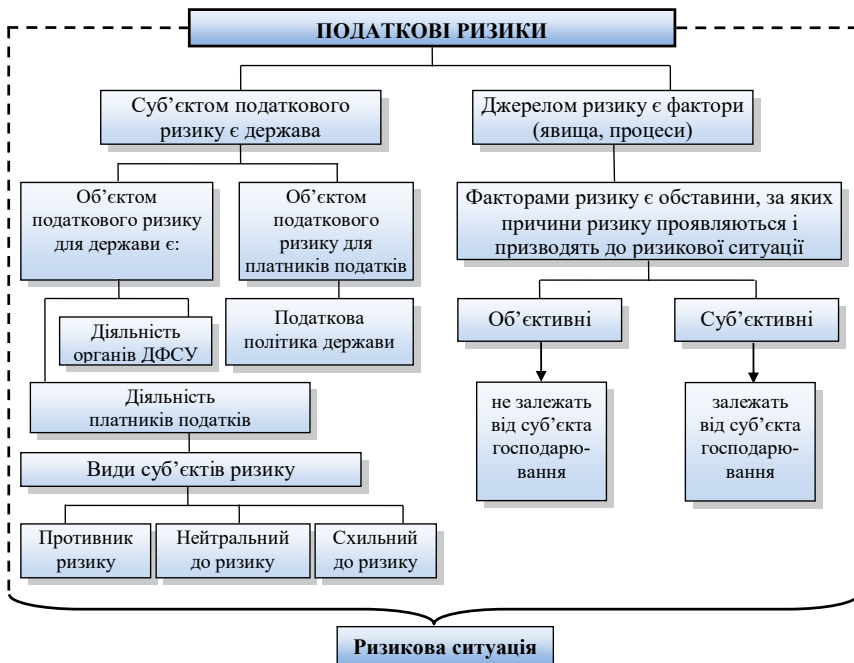

Рисунок 1.1 – Схематичне зображення моделі податкового ризику*

*Джерело: побудовано авторами на підставі [20, с. 120–132].

Дослідивши джерела виникнення податкових ризиків з урахуванням доробку вчених – економістів та практиків, – Вітлінського В. В. та Тимченко О. М. [21, с. 132–139], можна запропонувати детальну характеристику джерел податкових ризиків (див. рис. 1.3). Крім того, результати аналізу наукових публікацій Коломієць Г. І. [22, с. 27–33], Червко О. І. [23] дають змогу сформулювати такі основні групи джерел, що впливають на виникнення податкових ризиків:

– макроекономічні: політичні зміни та структурна перебудова економіки держави, глобальні зміни податкового середовища (зміни в податкових правовідносинах однієї країни спричиняють певні наслідки для іншої країни);

²⁰ Соколова К. Ю. Концептуальні основи податкових ризиків: підходи, сутнісні характеристики та особливості / К. Ю. Соколова // Збірник наукових праць молодих вчених ТНЕУ «Наука молода». – 2015. – № 22. – С. 120–132.

²¹ Вітлінський В. В. Джерела і види податкових ризиків, їх взаємозв'язок [Електронний ресурс] / В. В. Вітлінський, О. М. Тимченко // Фінанси України. – 2007. – № 3. – С. 132–139. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2007_3_16.

²² Коломієць Г. Податкові ризики: сутність та класифікація / Г. Коломієць // Ринок цінних паперів. – 2009. – № 6. – С. 27–33.

²³ Червко О. І. Аналіз механізмів управління ризиками в сфері оподаткування [Електронний ресурс] / О. І. Червко. – Режим доступу : www.chtei-knteu.cv.ua/herald_en/content/download/archive/2.

Рисунок 1.2 – Класифікація податкових ризиків держави

– мікроекономічні: найбільш значущі та пов'язані з організаційно-методологічними змінами у податковій політиці, в адмініструванні податків; ідеологічні – нерівність прав і обов'язків учасників податкових правовідносин; нормативно-правові – недосконалість податкового законодавства; економіко-психологічні – низька правова культура платників податків, високе правове навантаження; моральні – висока корумпованість та тінізація економіки, низька професійна етика контролюючих фіскальних органів;

– непередбаченої дії або форс-мажорні обставини: пов'язані зі впливом природних та геополітичних факторів, що можуть призвести до зменшення чи повного знищення податкової бази;

– фіскальної психології платника: значущий чинник, який пов'язаний з тим, що економічний інтерес платника податків не збігається з його обов'язком перерозподілу продукту і сплатою податків [24].

Зазначена систематизація основних груп ознак дозволяє застосовувати її як основу для розроблення системи групування всіх можливих видів ризиків з позиції їх носія, причин і середовища виникнення. Цей підхід до узагальнення критеріїв класифікації ризиків у сфері оподаткування є досить важливим, оскільки, по-перше, дає змогу відображати необхідні сторони змісту кожного з них, по-друге, розкрити сферу і причину виникнення ризику, по-третє, практично застосувати отриману інформацію для оцінювання та мінімізації наявних ризиків.

²⁴ Тимченко Х. М. Дуалізм інтересів платників податків як суб'єктів податкового боргу [Електронний ресурс] / Х. М. Тимченко. – Режим доступу : <http://library.if.ua/articles/article-43>.

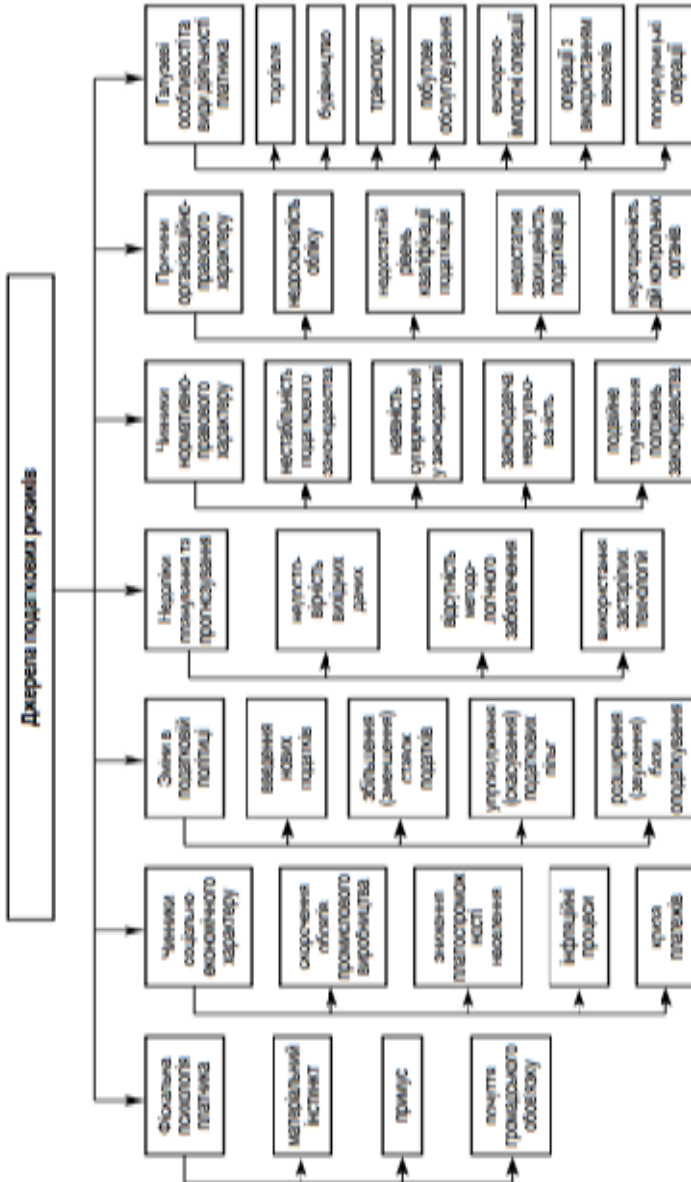

Рисунок 1.3 – Джерела податкових ризиків

Встановлення та виявлення основних чинників, що продукують появу податкових ризиків та їх видів, дає змогу суб'єктам податкових взаємовідносин певним чином впливати та регулювати їх прояви.

В умовах реформування та внесення численних змін до податкового законодавства немає гарантії того, що ці нововведення забезпечуватимуть розширення бази оподаткування та детінізацію економіки, а тому, значну увагу, на наш погляд, потрібно приділяти розробленню ризику уникнення оподаткування, порушенню законодавства та адміністрування податків і контролю. У цьому аспекті, як підкреслює ряд учених-фінансистів [25, с. 132–139], актуальним є питання вдосконалення адміністрування податків, особливо щодо застосування заходів впливу на податкову поведінку платника податків та податкового контролю за сплатою податків.

Однак, як зазначають науковці та практики [26, 27, с. 32–37], встановлення певних критеріїв податкових ризиків при адмініструванні податків, не дає повного уявлення саме про ризик. Визначені критерії вказують лише на наявність або можливість негативного перебігу подій. А тому необхідно виявляти їх якісні характеристики.

Сутнісні характеристики податкових ризиків розкриваються у процесі здійснення фіскальними органами таких основних дій:

- визначення і встановлення факту ризику;
- аналізу й опису ризику;
- оцінювання ризиків та визначення їх пріоритетності;
- робота з ризиками (здійснення протиризикових заходів);
- оцінювання роботи з ризиками (ефективності протиризикових заходів);
- моніторинг заходів попередження і протидії ризику.

Найбільш складним і водночас важливим елементом є встановлення саме факту ризику, оскільки від цього залежить ефективність застосування інших елементів. Ураховуючи той факт, що носієм податкового ризику є конкретні суб'єкти господарювання – платники податків, передбачається ідентифікувати саме ризикових платників податків та визначити чіткі критерії їх ідентифікації.

Щодо останнього, а саме виявлення ризикових платників податків, важливим є визначення природи фіскальної психології та податкової поведінки суб'єкта господарювання. У цьому контексті виникає необхідність у виокремленні двох груп взаємопов'язаних ознак, перша з яких зумовлена впливом на сферу податкових взаємовідносин незалежних від неї факторів

²⁵ Вітлінський В. В. Джерела і види податкових ризиків, їх взаємозв'язок [Електронний ресурс] / В. В. Вітлінський, О. М. Тимченко // Фінанси України. – 2007. – № 3. – С. 132–139. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2007_3_16.

²⁶ Детьок Т. Г. Організація документальних податкових перевірок в умовах Податкового кодексу / Т. Г. Детьок // Ефективна економіка. – 2011. – № 3.

²⁷ Brekhov S. S. The development of control at horities' system of response on tax risks / S. S. Brekhov // Науково-практичне видання «Незалежний аудитор». – 2014. – № 7 (1). – С. 32–37.

суспільно-економічного життя (об'єктивна), а друга (об'єктивно-суб'єктивна) – пов'язана з морально-психологічними особливостями суб'єктів податкових правовідносин, що спричиняють невизначеність і конфліктність у сфері оподаткування.

Як наголошує О. М. Тимченко [28], об'єктивний фактор означає, що індивідуальна поведінка суб'єкта господарювання – платника податків – формується під впливом суспільства, тих моральних і правових норм, що пронизують його життя і де колективні дії спрямовані на контроль за індивідуальними діями.

А виходячи з того, що джерелом суб'єктивного фактора є фіскальна психологія платника, то цей бік поведінки платника податків має психологічний характер, адже завжди суб'єктивно існує опір фіску і прагнення платника податку обійти податкове законодавство. Як зазначає ряд авторів [29, с. 132–139], це пов'язано зі властивим людині матеріальним інстинктом, який реалізується через корисливий інтерес до розподілу створеного продукту. Матеріальний інтерес підсилюється наявністю елемента спротиву примусу у процесі оподаткування. І тому у протиборстві корисливого інтересу і громадського обов'язку формується відповідна поведінка платника.

Оптимальне поєднання власного «Я» та суспільної моралі і податкової культури формує фіскальну психологію платника податку, а отже, і його податкову поведінку.

Разом з тим, податкова поведінка суб'єкта господарювання зумовлена також і дією середовища, у якому перебуває платник податку. Так, дослідник проблем податкових ризиків та ризиків суб'єктів господарювання О. М. Тимченко [30] визначила ряд внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на податкову поведінку суб'єкта господарювання (рис. 1.4). Вплив переважної більшості з них саме і формує ту чи іншу поведінку платника податків.

Так, більшість внутрішніх факторів сприяє формуванню неприйнятної для держави фіскальної поведінки платника, а зовнішніх – навпаки. Зовнішні фактори можуть як протидіяти внутрішнім, послаблюючи їх, так і посилювати, а іноді реалізовувати потенційні можливості несплати податків. Тому від того, які фактори домінуватимуть при формуванні податкової культури платника податку, залежатиме його фіскальна поведінка.

²⁸ Тимченко О. М. Дуалізм інтересів платників податків як суб'єктів податкового боргу [Електронний ресурс] / О. М. Тимченко. – Режим доступу : library.if.ua/articles/article-43.

²⁹ Вітлінський В. В. Джерела і види податкових ризиків, їх взаємозв'язок [Електронний ресурс] / В. В. Вітлінський, О. М. Тимченко // *Фінанси України*. – 2007. – № 3. – С. 132–139. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2007_3_16.

³⁰ Тимченко О. М. Дуалізм інтересів платників податків як суб'єктів податкового боргу [Електронний ресурс] / О. М. Тимченко. – Режим доступу : library.if.ua/articles/article-43.

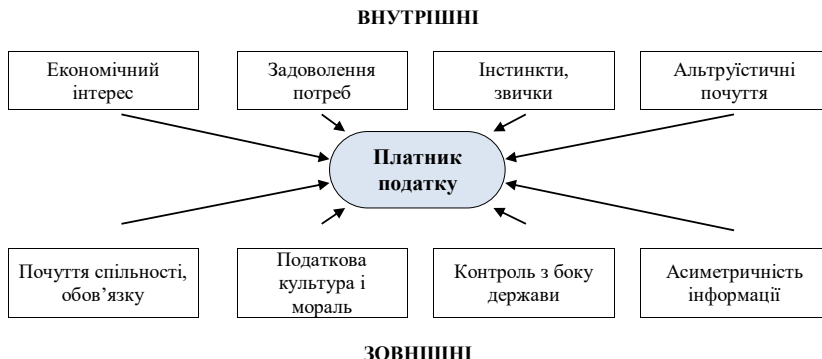

Рисунок 1.4 – Фактори, які впливають на мотивацію платника податків щодо їх сплати*

*Джерело: побудовано за [31].

З огляду на викладене можна стверджувати, що податкова поведінка – це загальна характеристика суб'єктів господарювання, яка формується на основі встановлених фактів рівня дотримання ними податкового, валютного та іншого законодавства й факторів, що вказують на наявність податкових ризиків, які необхідно опрацювати [32, с. 43–52].

Однак проблема податкової поведінки та її корекції в податковій сфері лежить набагато глибше і останнім часом в нових умовах соціально-економічних відносин у державі, відносин суб'єкта господарювання і держави, платника податків та контролюючого органу, тощо вирізняється значною актуальністю.

Особливого значення це поняття набуває під час останніх реформаций у діяльності ДФС України. Так, з метою вжиття заходів з боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства та законодавства з питань сплати єдиного внеску наказом ДФС України «Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ» від 28.07.2015 № 543 [33] сформульоване на законодавчому рівні визначення поняття «податкова поведінка». Відповідно до норм цього документа податкова поведінка – це загальна характеристика суб'єктів господарювання, що формується з урахуванням вимог ст. 72 ПКУ. Ця стаття передбачає збір податкової інформації, за результатами якої виявляються факти, які свідчать про порушення платником податків податкового, валютного та митного законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

³¹ Тимченко О. М. Дуалізм інтересів платників податків як суб'єктів податкового боргу [Електронний ресурс] / О. М. Тимченко. – Режим доступу : library.if.ua/articles/article-43.

³² Лепа Н. Н. Классификационная структура налогового поведения предприятий и варианты их налогового реагирования / Н. Н. Лепа // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2009. – № 3. – С. 43–52.

³³ Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ : наказ ДФС України від 28.07.2015 № 543 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DFS01105.html

Отже, податкову поведінку формує саме дія суб'єкта господарювання у податковому середовищі і саме від його поведінки залежить рішення сплачувати чи не сплачувати податки, вести бізнес легально чи із застосуванням схем мінімізації або ухилення від оподаткування, тобто створювати ризики для держави чи бути сумлінним платником податків.

Ураховуючи наведене та погоджуючись із думкою О. М. Тимченко [34], можна виділити основні дії суб'єктів господарювання-платників залежно від характеру їх фіскальної поведінки. Так, до першого типу належить платник, який усвідомлює свій обов'язок сплачувати податки, достовірно відображає всі об'єкти оподаткування, правильно обчислює суми податків і своєчасно вносить їх до бюджету незалежно від факту наявності контролюючих органів. Фінансово-господарську діяльність він організовує так, що сплата податків – це невід'ємна частина його витрат. При цьому тут моральні якості переважають над економічним егоїзмом суб'єкта.

До другого типу потрібно віднести платника, який також виконує свій обов'язок перед державою, своєчасно і в повному обсязі розраховується з бюджетом. Проте робить це тому, що існує контроль з боку держави, до нього може бути вжито відповідних заходів покарання за порушення податкового законодавства. При цьому бажання отримати вигоду, як основний мотив фіскальної поведінки, доповнюється страхом покарання.

І останній – третій тип – характерний для платника, який також сплачує податки до бюджету, але має на меті мінімізацію податкових зобов'язань через порушення податкового законодавства, навіть не будучи впевненим, що заниження об'єктів оподаткування або неправильне обчислення сум податків не буде виявлене з боку контрольних органів. При цьому його фіскальна поведінка визначається бажанням вигоди, яку платник хоче отримати фактично у будь-який спосіб, а тому вплив моральних мотивів платника такого типу є мінімальним.

На підставі аналізу наукових праць, присвячених фіскальній поведінці, і зазначеного вище можна виокремити чотири моделі фіскальної поведінки платників податків (рис. 1.5). Ці моделі податкової поведінки суб'єкта господарювання вказують на те, що він може здійснювати правомірні чи протиправні дії щодо оптимізації оподаткування у законний чи незаконний спосіб. Залежно від цього контролюючі органи можуть кваліфікувати такі дії, як ухилення від сплати податків чи обхід податків, чи податкове планування, а сам платник податків може визначитися як ризиковий.

Саме податкова поведінка суб'єкта господарювання визначає правомірність його ставлення до виконання податкового зобов'язання, а отже, віднесення його до категорії ризикового чи сумлінного платника податків. На наш погляд, визначені

³⁴ Тимченко О. М. Дуалізм інтересів платників податків як суб'єктів податкового боргу [Електронний ресурс] / О. М. Тимченко. – Режим доступу : library.if.ua/articles/article-43.

види фіскальної поведінки суб'єктів оподаткування дають можливість контролюючим органам:

- більш точно визначати суб'єктів податкового ризику;
- більш об'єктивно встановлювати перелік ризиків для відбору платників податків для контролю;
- формулювати можливі причини виникнення саме податкового ризику;
- передбачати та оцінювати негативні наслідки існування податкового ризику;
- більш чітко визначати критерії відбору платників податків до контрольних заходів.

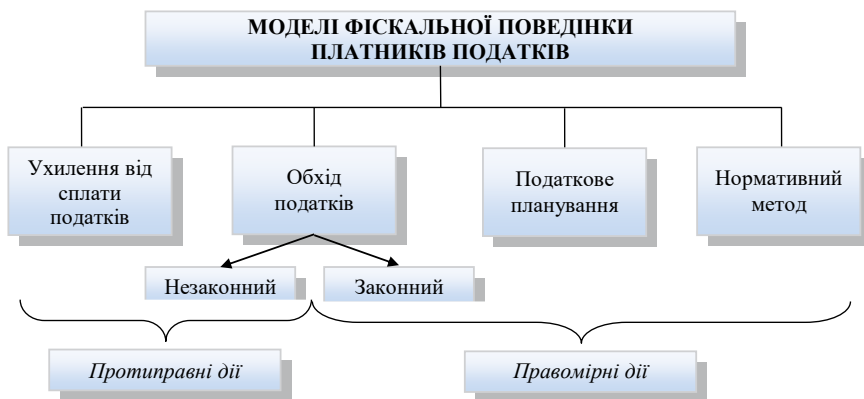

Рисунок 1.5 – Моделі фіскальної поведінки платників податків*

* Джерело: [35, с. 164–168].

Таким чином, зважаючи на використання в податковій практиці категорії «податкова поведінка», виникає необхідність у застосуванні поняття «ризиковий платник податків». Проте, як свідчить аналіз, у податковому законодавстві поняття «ризиковий платник податків» наразі не визначено. Лише в окремих відомчих документах, наприклад у п. 1.3 наказу ДФС України «Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ» [36], зазначено, що «...за показниками податкової поведінки та рівня ризику суб'єктів господарювання розрізняють такі категорії уваги, як вигодонабувач, вигодоформуючий суб'єкт...». У чинному документі визначено, що до цих категорій платника податків відносять тоді, коли він у даних податкової звітності відображає недостовірні відомості про господарські операції з використанням вигодоформуючих («податкових ям») та

³⁵ Соколова К. Ю. Моніторинг фіскальної поведінки платників податків як основоположний етап системи фінансового моніторингу податкових ризиків / К. Ю. Соколова // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. – 2015. – № 1(28). – С. 164–168.

³⁶ Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ : наказ ДФС України від 28.07.2015 № 543 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DFS01105.html

вигодотранспортуючих суб'єктів (транзитерів), у тому числі за ланцюгом постачання товару, унаслідок чого він отримує необґрунтовану податкову вигоду.

Тому, зважаючи на викладене вище, необхідно в законодавчому порядку визначитися з дефініціями понять «податкова поведінка» суб'єкта господарювання та «ризиковий суб'єкт господарювання» і закріпити їх у нормах права. При цьому потрібно тлумачити поняття «податкова поведінка» суб'єкта господарювання як загальну характеристику суб'єктів господарювання, що формується на основі встановлених фактів рівня дотримання ними податкового, валютного та іншого законодавства й факторів, що вказують на наявність податкових ризиків, які необхідно опрацювати. Тоді ризиковий платник податків – це той суб'єкт господарювання, який своєю поведінкою чинить умисні дії у сфері оподаткування, тобто у законний чи незаконний спосіб здійснює ухилення або уникнення від оподаткування.

Для правомірного трактування категорії «ризиковий платник податків» варто зауважити, що існують такі основні теоретичні концепції нелегального ухилення: економічна, психологічна та соціологічна [37].

Так, економічна концепція впливає із передумови, що економічно раціональну поведінку платника мотивують міркування затрат і вигод. Тому, приймаючи рішення ухилитися від оподаткування, платник розраховує на те, що очікувана вигода має перевищувати можливі невигоди і втрати законодавчого переслідування.

З психологічного погляду, платники не аморальні, а ризикові максимізатори корисності. Психологічне походження мають такі причини ухилення: сила звички, інерція поведінки; мимовільне (спонтанне) ухилення: навіть не маючи такого наміру, платник, може запустити облік доходів і, як наслідок, порушити закон через неорганізованість, непередбаченість суб'єктивної реакції платника на певні види контролю тощо.

І, нарешті, соціологічна концепція, згідно з якою причини поведінки вбачаються у соціальній системі, пояснює ухилення впливом тих людей, з якими потенційні неплательники податків щоденно спілкуються, та дією тих сил і обставин, серед яких вони перебувають. За своїм значенням вплив соціального оточення може бути не меншим ніж вплив з боку держави.

Саме дія цих факторів і зумовлює ту чи іншу поведінку суб'єкта та спонукає його до правомірних чи протиправних вчинків у сфері оподаткування.

Ураховуючи зазначене та поділяючи думки провідних учених і практиків, під категорією «ризиковий суб'єкт господарювання», на наше переконання, потрібно розуміти такого суб'єкта господарювання, який своєю фіскальною поведінкою вчиняє умисні дії, метою яких є зменшення податкового

³⁷ Андрущенко В. Л. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція) : монографія / В. Л. Андрущенко, Т. В. Тучак. – К. : Алерта, 2013. – С. 214.

зобов'язання шляхом відображення у податковій та фінансовій звітності неповної, неправдивої чи викривленої інформації щодо своєї господарської діяльності, і який відповідає встановленим контролюючими органами критеріям індикаторів податкового ризику [38].

Завдяки моніторингу здійснюється ідентифікація, визначення та класифікація таких ризикових платників податків з урахуванням установлених органами ДФС України критеріїв ризиків, тобто причин, обставин, умов, що створюють можливість негативних (небажаних, небезпечних для виконання поставлених завдань) наслідків. Критерії (індикатори) податкових ризиків для розподілу платників податків за категоріями уваги були розроблені та затверджені відповідними нормативними та методичними документами. Так, відповідно до п. 77.2 ст. 77 ПКУ [39], ступінь ризику суб'єктів господарювання поділяють на високий, середній і незначний залежно від ступеня ризику в їх діяльності. Методичні основи виявлення ризикових платників податків з урахуванням критеріїв були закладені у наказі ДПА України від 27.07.2008 № 548 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо складання плану-графіка проведення планових виїзних перевірок суб'єктів господарювання» [40], визначені у наказі Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку формування плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків» від 02.06.2015 № 524 (далі – наказ № 524) [41], наказі Державної фіскальної служби України «Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ» від 28.07.2015 № 543 (далі – наказ № 543) [42] та інших внутрішніх документах органів, що здійснюють контроль.

Розподіл ризикових платників податків за категоріями уваги, з урахуванням індикаторів податкових ризиків, здійснюється структурними підрозділами органів ДФСУ у процесі адміністрування податків та постійно актуалізуються. Порядок формування переліків (шаблонів) індикаторів ризиків, їх затвердження та використання встановлюється Державною фіскальною службою України. Вага цих індикаторів визначається з огляду на ступінь ризику, щодо якого встановлено ці індикатори. Порядок розрахунку ваги індикаторів також визначається Державною фіскальною службою України.

³⁸ Скоромцова Т. О. Ризикові суб'єкти господарювання: ознаки та поняття / Т. О. Скоромцова, Н. М. Борейко // Конкурентоспроможність національної економіки: показники, фактори впливу та шляхи підвищення : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 30 вересня 2016 р.) : у 2 ч. – К. : ГО «Київський економічний науковий центр», 2016. – Ч. 2. – 116 с. – 78–81 с.

³⁹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI : за станом на 01.01.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

⁴⁰ Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ : наказ ДФС України від 28.07.2015 № 543 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/DFS01105.html

⁴¹ Про затвердження Порядку формування плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків : наказ Міністерства фінансів України від 2.06.2015 № 524 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-15

⁴² Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ : наказ ДФС України від 28.07.2015 № 543 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/gna/6370-543.html

Своєю чергою, критерії індикаторів, які виявляються у процесі діяльності платника податків, умовно поділяють на такі підгрупи залежно від стадії їх виявлення:

- під час оброблення даних податкових декларацій (розрахунків до неї);
- під час обліку платежів (податкових зобов'язань);
- під час обслуговування платників податків;
- під час здійснення контрольної-перевірочної роботи;
- під час апеляції платниками податків;
- під час погашення прострочених податкових зобов'язань;
- під час визначення кола платників податків, які здійснюють свою діяльність, пов'язану з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, тощо.

Основним інструментом у виявленні ознак ризикових операцій, що здійснюються суб'єктами господарювання, є автоматизована перевірка та аналіз податкової звітності платників податків. Ризикоорієнтована система, власне, і створена з метою запровадження системного підходу до адміністрування податків і базується на тому, що органи фіскальної служби за рахунок наявної інформації про можливі випадки порушень податкового законодавства, отриманої із внутрішніх та зовнішніх джерел, мають можливість відповідно реагувати на них, у тому числі упереджуючи порушення. При цьому ця система дозволяє отримувати необхідну інформацію без відволікання платників та відстежувати факти ухилення від сплати податків дистанційно.

Автоматизована система виконує пошук, орієнтуючись на такі базові параметри, як присутність у місцях реєстрації, невизначеність фактичного перебування, вартість основних засобів та ін. Під час аналізу баз даних спеціалізовані програми виявляють підприємства, які, імовірно, можуть бути інструментом ухилення від оподаткування підприємств.

З урахуванням значення прийнятого ризику для життєдіяльності всі суб'єкти господарювання, що підлягають державному нагляду, належать до одного з трьох ступенів ризику: високого, середнього та незначного.

На початку впровадження ризикоорієнтованої системи база даних податкових ризиків налічувала понад 40 позицій (див. табл. 1.2) [43].

Проте, як зазначає Т. Г. Детюк [44], по суті, наведені вище критерії податкових ризиків, за деяким винятком, не містять цілеспрямованої інформації щодо ухилення від сплати податків. Так, із понад 40 встановлених податкових

⁴³Про затвердження Методичних рекомендацій щодо складання плану-графіка проведення планових виїзних перевірок суб'єктів господарювання : наказ ДПА України : від 27.07.2008 № 548 [Електронний ресурс] // ЛІГА:ЗАКОН. – Режим доступу : <http://www.liga.net>.

⁴⁴Детюк Т. Г. Організація документальних податкових перевірок в умовах Податкового кодексу / Т. Г. Детюк // Ефективна економіка. – 2011. – № 3.

ризиків не більше 5 (№№ 6, 7, 25–27 табл. 1.2) є носіями інформації об'єктивного змісту про можливі порушення податкового законодавства.

Таблиця 1.2

Перелік ризиків для відбору платників податків до плану-графіка перевірок*

№ з/п	Назва ризику
Критерії високої категорії ризику	
1	Рівень сплати податків неадекватний рівню сплати податків по відповідній галузі з податку на прибуток
2	Рівень сплати податків неадекватний рівню сплати податків по відповідній галузі з ПДВ
3	Темпи зростання валових доходів підприємства не відповідають темпам зростання сплати податків
4	Податкова віддача – менше 1 відсотка
5	Декларування від'ємного об'єкта оподаткування податком на прибуток протягом 2 податкових періодів
6	Декларування залишку від'ємного значення, який після бюджетного відшкодування відносять до складу податкового кредиту наступного податкового періоду (26 рядок) у сумі > 100 тис. грн
7	Платник згідно з Системою автоматизованого зіставлення має розбіжності у понад 100 тис. грн заниження податкового зобов'язання
8	Платник згідно з Системою автоматизованого зіставлення має розбіжності у понад 100 тис. грн завищення податкового кредиту
9	Наявність інформації правоохоронних органів, підрозділів податкової міліції, юридичних підрозділів органів ДПС щодо взаємовідносин з суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності, учасниками конвертаційних центрів, реєстрацію яких скасовано у судовому порядку, порушено кримінальну справу
10	Декларування платником податків значних оборотів операцій з цінними паперами без фактичного отримання позитивного результату (сума рядків додатка КЗ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 <= 0)
11	Декларування платником податків значних оборотів операцій з цінними паперами з отриманням незначного позитивного фінансового результату ПВ < 1 %
Критерії середньої категорії ризику	
12	Сума інших витрат перевищує 10 % суми скорегованих валових витрат
13	Обсяги операцій з пов'язаними особами або неплатниками податку на прибуток перевищують 10 % суми скоригованих валових витрат
14	Обсяги податкових пільг з податку на прибуток перевищують 1 млн грн
15	Подання уточнених розрахунків податкової звітності з податку на прибуток у бік зменшення податкових зобов'язань
16	Сума відшкодованих з бюджету сум ПДВ перевищує сплату податку на прибуток
17	Одноразове декларування суми ПДВ до відшкодування у значних обсягах (понад 100 тис. грн)
18	Коригування платником податків звітності з ПДВ в обсягах 10 і > % відсотків податкових зобов'язань
19	Коригування платником податків звітності з ПДВ в обсягах 10 і > % відсотків податкового кредиту
20	Зарахування від'ємного значення різниці поточного звітного періоду у зменшення суми податку понад 100 тис. грн
21	Здійснення експортних операцій з товарами, не властивими основному виду діяльності підприємства («нетиповий» експорт)

Продовження таблиці 1.2

22	Декларація з ПДВ за звітний період з урахуванням податкових накладних, виписаних в іншому податковому періоді (понад 2 місяці)
23	Відхилення > 10 % між задекларованим у декларації ПДВ обсягом операцій на митній території України та задекларованим у декларації з податку на прибуток доходом від продажу товарів
24	Наявність взамовідносин з суб'єктами господарювання, які перебувають на спрощеній системі оподаткування та є керівниками, засновниками або співробітниками цього підприємства
25	Наявність інформації підрозділів податкової міліції про ухилення від оподаткування та (або) своєчасного погашення податкового боргу
26	Наявність інформації підрозділів боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, про надходження узагальнених матеріалів від Держфінмоніторингу
27	Наявність інформації підрозділів оподаткування юридичних осіб про встановлення порушень порядку погашення векселів, авальованих банком, які видаються до отримання спирту етилового
28	Наявність систематичних порушень вимог законів України (див. 16) п. 4.2.2 наказу № 548)
29	Наявність у податкових органах інформації про відсутність торгових патентів і ліцензій
Критерії незначної категорії ризику	
30	Сума сумнівної (безнадійної) заборгованості перевищує 10 % суми скорегованих валових витрат
31	Несвоєчасне нарахування та сплата ПДВ
32	Адреса масової реєстрації платників податків. Критерій 10 (адреса)
33	Здійснення зовнішньоекономічних операцій через нерезидентів, зареєстрованих у офшорних зонах
34	Виплата доходів нерезидентам в офшорних зонах
35	Перевищення суми витрат від суми продажу на 10 %
36	Значне відхилення виторгів від інших суб'єктів господарювання
37	Негативна динаміка виторгів, зменшення суми продажу
38	Перевищення граничного розміру річного обсягу розрахункових операцій з продажу товарів
39	Значна кількість і періодичність ремонтів РРО
40	Значна кількість РРО, які не використовуються
41	Збільшення ПК на 10 млн або у 2 рази в порівнянні з попереднім періодом
42	Збільшення ПК першого податкового періоду > 50 % статутного фонду новоутвореного платника ПДВ
43	Повторна реєстрація суб'єкта господарювання платником ПДВ у разі анулювання свідоцтва платника ПДВ за ініціативою податкового органу

* Джерело: складено Т. Г. Детюк [45].

Відповідно, ефективне реагування на більшість з них можливе лише за умови проведення документальної комплексної перевірки [46, с. 32–37]. А за

⁴⁵ Детюк Т. Г. Організація документальних податкових перевірок в умовах Податкового кодексу / Т. Г. Детюк // Ефективна економіка. – 2011. – № 3.

⁴⁶ Brekhov S. S. The development of control at horities' system of response on tax risks / S. S. Brekhov // Науково-практичне видання «Незалежний аудитор». – 2014. – № 7 (1). – С. 32–37.

такими ризиками, наприклад, як декларування витрат на рівні доходів, перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською та ін., проведення позапланових перевірок за цими індикаторами не має достатніх законодавчих підстав. Крім того, за багатьма ризиками відсутні відповідні розроблені схеми реагування на них фіскальних органів.

Таким чином, критерії податкових ризиків вимагали суттєвого доопрацювання. З цією метою було внесено ряд змін до відомчих наказів щодо порядку формування плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків. Основні зміни стосувалися переліку критеріїв для відбору платників, який став більш розширеним [47]. За результатами аналізу таких змін до цих документів додано більш актуалізовані критерії відбору платників податків за їх видами (див. табл. 1.3).

Наступна актуалізація критеріїв відбору платників податків [48], крім оновлених груп платників податків, стосувалася зміни порядку коригування планів-графіків і суттєвих змін щодо формування критеріїв визначення ступеня ризику платника. Цей документ значно конкретизував та доповнив критерії віднесення платників податків до таких, що мають високий ступінь ризику. Так, відтепер до платників з високим ступенем ризику належать платники, у яких:

- рівень зростання податку на прибуток підприємств нижчий на 50 і більше відсотків за рівень зростання доходів платника податків, що враховуються при визначенні об'єкта оподаткування;
- рівень сплати податку на прибуток підприємств нижчий на 50 та більше відсотків за рівень сплати податку по відповідній галузі;
- рівень сплати ПДВ нижчий на 50 та більше відсотків за рівень сплати податку по відповідній галузі;
- наявні відносини з контрагентами, які перебувають у розшуку, або ліквідовані, або визнані банкрутами, якщо сума таких операцій перевищує 5 млн грн, або 5 % загального обсягу постачання, але не менше 100 тис. грн.
- наявна інформація про непідтвердження реального здійснення операції з придбання із сумою податку на додану вартість понад 1 млн грн, або понад 5 % загального обсягу податкового кредиту, але не менше 100 тис. грн.

Критерії середнього ступеня ризику також були уточнені, зокрема, для того, щоб платника можна було визнати таким, що має середній ступінь ризику, він має здійснювати експортні операції щодо товарів, не типових для основного виду діяльності підприємства у сумі понад 5 млн грн, або понад 5 % загального обсягу постачання, але не менше 100 тис. грн.

⁴⁷Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ : наказ Державної фіскальної служби України від 28.07.2015 № 543 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/DFS01105.html.

⁴⁸Наказ Міністерства фінансів України від 04.08.2016 № 723 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1177-16.

Зазнав змін і перелік критеріїв визначення незначного ступеня ризику. Так, до трьох наявних критеріїв, тепер додано ще два:

- здійснення декларування видів діяльності, пов'язаних з торгівлею, громадським харчуванням, наданням послуг, якщо відсутні зареєстровані ПРО;
- проведення коригування звітності шляхом зменшення фінансового результату до оподаткування, визначеного у фінансовій звітності на різниці у розмірі від 10 до 20 %.

Таблиця 1.3

**Основні критерії відбору органами ДФС України платників податків
для проведення документальної перевірки***

Групи платників податків	Критерії відбору платників податків
1	2
Юридичні особи	<ul style="list-style-type: none"> – співвідношення темпів зростання податку на прибуток й доходів платника податків; – рівень сплати податку на прибуток та ПДВ нижче середнього показника по відповідній галузі; – наявність значного (понад 5 %) обсягу операцій з сумнівними контрагентами (мають ознаки фіктивності, ліквідовані, у розшуку, визнані банкрутами); – декларування від'ємного значення об'єкта оподаткування або декларування чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) на рівні або нижче собівартості реалізованої продукції; – значна частина витрат (понад 20 %) формуються за рахунок операцій із пов'язаними особами чи неплательниками податку на прибуток (спрощена система оподаткування) або податкового кредиту з ПДВ (понад 5 %) – за рахунок операцій із суб'єктами спеціального режиму оподаткування; – понад 5 % обсягів постачання припадає на операції нетипового експорту або зовнішньоекономічні операції через нерезидентів-засновників та нерезидентів, зареєстрованих в офшорних зонах, за непрямим постачанням; – здійснення виплати доходів (відсотки, роялті, лізингові платежі) нерезидентам, зареєстрованим в офшорних зонах
Фізичні особи – підприємці та самозайняті особи	<ul style="list-style-type: none"> – наявність розбіжностей між сумою чистого оподаткованого доходу, відображеною в декларації про майнове становище і доходи, та сумою доходу, зазначеною у звіті про суми нарахованого доходу застрахованих осіб та суми нарахованого єдиного внеску; – невідповідність обсягів імпорتنних операцій задекларованій сумі загального оподаткованого доходу або обсягам постачання з ПДВ; – декларування сум доходу на рівні або менше рівня витрат, які враховуються при визначенні об'єкта оподаткування; – обсяг операцій з пов'язаними особами перевищує 20 % задекларованої в податковій звітності вартості документально підтверджених витрат; – наявність операцій (понад 10 % обсягу постачання) з сумнівними контрагентами (мають ознаки фіктивності, ліквідовані, у розшуку, визнані банкрутами); – декларування податкових зобов'язань з ПДВ на рівні податкового кредиту; – декларування від'ємного значення з ПДВ під час здійснення імпорتنних операцій; – заниження податкового зобов'язання та/або завищення податкового кредиту з ПДВ; – ввезення на митну територію України підакцизних товарів в обсягах понад 50 % задекларованої суми доходу за рік

1	2
Юридичні особи, які залучені до схем мінімізації та ухилення від сплати податку на доходи фізичних осіб та єдиного внеску	<ul style="list-style-type: none"> – нарахування заробітної плати у сумі менше законодавчо встановленого розміру мінімальної заробітної плати за наявності доходу за попередній звітний період у сумі 1 млн грн і більше; – несплата податку на доходи фізичних осіб та/або єдиного внеску або їх сплата у розмірі менше 1 % доходу за попередній звітний період за наявності доходу в сумі понад 1 млн грн; – відсоток утриманої суми податку на доходи фізичних осіб нижче за 10 % суми виплаченого доходу у вигляді заробітної плати; – нарахування та виплата доходів у вигляді заробітної плати та/або виплат за цивільно-правовими договорами без утримання, перерахування до бюджету податку на доходи фізичних осіб та/або єдиного внеску; – наявність кредиторської заборгованості з податку на доходи фізичних осіб; – збільшення (зменшення) у звітності суми нарахованого єдиного внеску за попередні періоди; – порушення встановлених строків сплати єдиного внеску

*Джерело: побудовано авторами на основі [49].

Як видно з проведеного аналізу, перелік критеріїв відбору платників податків до контрольних заходів щоразу актуалізується, розширюється та є важливим у реалізації системи фінансового моніторингу ризикової діяльності суб'єктів господарювання. Однак при ідентифікації ризиків істотним фактором виступає не тільки кількість встановлених критеріїв, але і якість використовуваної інформації, яка має визначатися достовірністю, об'єктивністю, своєчасністю та повнотою охоплення. При цьому не менш важливою є її глибина, оскільки чим більше виявлено даних та зібраної інформації, тим більша ймовірність, що ризики будуть ідентифіковані. І чим раніше ризик буде проаналізований, тим швидше можна буде вплинути на нього, і, як наслідок, матиме місце нижчий ризик від втрати податкових надходжень. Тому до якості та повноти інформації необхідно висувати особливі вимоги, адже її недостатня об'єктивність може також бути одним із факторів ризику.

Інформацію доцільно розглядати у двох площинах: отриману із зовнішніх джерел та внутрішню, отриману з фінансової звітності платника податків.

Зовнішня інформація ґрунтується на отриманні даних від контрагентів платника (постачальників, покупців, замовників) шляхом проведення зустрічних звірок, повідомлень інших державних установ тощо.

Джерела внутрішньої інформації встановлюються:

- із реєстраційних даних: використовується інформація про засновників,

⁴⁹ Про затвердження Порядку формування плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків : наказ Міністерства фінансів України від 02.06.2015 № 524 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0751-15>.

власників акцій, їх розподіл між акціонерами, мету і законність створення. Ці дані необхідні для виявлення та попередження впливу управлінського персоналу та його зацікавленості і викривленні фінансової звітності;

– із податкової звітності: використовується інформація, що міститься в податкових деклараціях платників та у розрахунках; деклараціях, наданих великими платниками податків, у копіях документів з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування (податкових зобов'язань), первинних документах, які ведуться в електронному вигляді, реєстрах бухгалтерського обліку, фінансовій звітності, інших документах, пов'язаних з обчисленням та сплатою податків і зборів; інформація про фінансово-господарські операції платників податків; про застосування реєстраторів розрахункових операцій;

– із результатів перевіркової роботи: використовується інформація щодо ризиків у різноманітних сферах діяльності платника, отримана з фінансової звітності, первинних документів, даних аналітичного обліку.

Поряд з цим використовується інформація про дозволи, ліцензії, про експортні та імпорتنі операції платників податків, а також інша інформація, оприлюднена як така, що підлягає оприлюдненню відповідно до законодавства добровільно чи за запитом, надана контролюючому органу в установленому законом порядку; дані митних декларацій; інформація про стан розрахунків з бюджетом.

Як видно, перелічені джерела інформації про платника податків дозволяють детально аналізувати діяльність суб'єкта господарювання, за результатами оцінювання виявляти ризикові операції та ризикових платників, здійснювати систематизацію ризиків оподаткування та ідентифікацію ризикових платників, концентрувати увагу фіскальної служби на контрольно-перевірочних заходах тих платників, які визначені як ризикові.

2. Світова практика виявлення ризикових платників податку

Вивчення світової практики виявлення ризикових платників податків зумовлене необхідністю у пошуку найбільш раціональних підходів і методів його здійснення, а також визначення перспектив запровадження у вітчизняній практиці. Адже, згідно зі статистикою результативності податкових перевірок, в Україні близько 90 % підприємств, що перевірялися, здійснюють свою діяльність з порушенням податкового законодавства [⁵⁰, с. 770]. Як наслідок,

⁵⁰ Проскура К. П. Оцінення ефективності протидії схемам мінімізації податків в Україні / К. П. Проскура, О. Є. Сушкова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Вип. 11. – С. 770–777 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/11-2016/161.pdf>

бюджет держави зазнає втрат.

Податкові ризики є важливим аспектом податкового планування, особливо у період кризи. Як зазначають учені, ризики є «критичним фактором корпоративного менеджменту, перед яким стоїть завдання виявити ризики, визначити їх вплив, відповідно зреагувати на загрози» [51, с. 77]. Незважаючи на те, що проблематика управління податковими ризиками більшою чи меншою мірою розглядалася у вітчизняній науковій літературі, досвід зарубіжних країн, які досягли вагомих результатів у частині виявлення ризикових платників податку на прибуток, постійно вдосконалюють діючі методики здійснення контрольно-перевірочних заходів, потребує постійного моніторингу й аналізу з метою виявлення найбільш позитивних його аспектів, що можуть бути впроваджені у вітчизняну практику [52].

Досвід виявлення ризикових платників податків у зарубіжних країнах часто обговорюється у наукових колах і серед фахівців-практиків, він є надзвичайно цікавим, корисним і може стати у нагоді для вдосконалення діяльності вітчизняних фіскальних органів. Для України, яка стоїть на шляху євроінтеграції, насамперед необхідно вивчати тенденції, які мають місце у країнах-членах Європейського Союзу. Не менш важливим є дослідження досвіду фіскальних органів Сполучених Штатів Америки, а також окремих економічно розвинених і пострадянських країн. Огляд і узагальнення досвіду цих країн в частині виявлення ризикових платників податків дозволить виокремити й узагальнити позитивні його аспекти, що можуть слугувати підґрунтям для вдосконалення вітчизняної практики управління податковими ризиками. Одночасно зауважимо, що більшість зарубіжних країн не оприлюднюють у своїх річних звітах основні ризики щодо дотримання податкового законодавства й заходи, яких вживають для їх протидії, що ускладнює дослідження.

Проблема управління ризиками та виявлення ризикових платників є актуальною у багатьох країнах світу, однак підходи до її вирішення різні.

Високий рівень якості управління податковими ризиками сформований у країнах Європейського Союзу. Так, у Великій Британії контроль за правильністю сплати податків, облік податкових нарахувань, розслідування порушень податкового законодавства суб'єктами господарювання здійснює Податкове і митне управління. Податкові інспектори направляють платникам

⁵¹Андрущенко В. Л. Ризики – сигнали тривоги в оподаткуванні / В. Л. Андрущенко, Т. В. Тучак // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – № 2 (49). – 2010. – С. 74–83 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_fm/Soc_Gum/Nvmdpsu/2010_2/Andruschenko.pdf

⁵²Борейко Н. М. Світові орієнтири виявлення ризикових платників податку на прибуток підприємства [Електронний ресурс] / Н. М. Борейко, Т. О. Скоромцова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Вип. 13 (електронне наукове фахове видання) / Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-13-2016>

нагадування та бланки податкових декларацій, а також перевіряють правильність їх заповнення та достовірність указаних даних.

Для покращання взаємовідносин із великими платниками податків створено Центр з обслуговування великого бізнесу [53]. З метою відстеження й аналізу податкових ризиків, а також проведених і запланованих суб'єктами господарювання – великими платниками податків фінансово-господарських операцій у Великій Британії активно застосовується метод горизонтального моніторингу, який передбачає відстеження та аналіз органами податкової служби податкових ризиків проведених і запланованих великими платниками податків фінансово-господарських операцій. Основною метою впровадження горизонтального моніторингу є налагодження партнерських взаємовідносин між фіскальними органами та великими платниками податків шляхом своєчасного реагування й упередження здійснення ними ризикових операцій, які можуть призвести до порушень податкового, валютного та іншого законодавства, контроль за яким здійснюють податкові органи [54]. Останній на підприємствах проводиться після підписання заяви про контроль за податками. Зазначимо, що в інших країнах, які застосовують горизонтальний моніторинг, законодавством передбачено підписання угод чи меморандумів між податковими органами та великими платниками податків. Підписання заяви дозволяє не лише податковим органам контролювати платника податків, але й самі платники отримують можливість контролювати свої податкові ризики [55, с. 219].

Варта уваги система контрольно-перевірочної роботи Швеції. Ця країна характеризується як така, що має одну з найефективніших систем податкового контролю і високий рівень податкової свободи. Для виявлення різних шахрайств та помилок, допущених платниками при сплаті податків, застосовується Шведська карта податкового розриву (суми податкових зобов'язань, не сплачених у строк) (Swedish Tax Gap Map), що будується за даними, отриманими у різні роки і є миттєвим набором поточних знань про податковий розрив [56, с. 256].

Близько 80 % платників податків у Швеції належать до категорії сумнівних платників [57, с. 221]. Однак існують випадки порушення

⁵³ Покинтелиця В. М. Зарубіжний досвід адміністрування податків / В. М. Покинтелиця // Научний вестник ДГМА. – 2009. – № 1 (4Е). – С. 281–287.

⁵⁴ Горизонтальний моніторинг як новий сервіс для сумнівних платників податків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sfs.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/povidomlenia_/2012_povidomlenia-modernizatsia/print-59282.html

⁵⁵ Мельник М. І. Податковий контроль в Україні: проблеми та пріоритети підвищення ефективності : монографія / М. І. Мельник, І. В. Лещух. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долинського НАН України», 2015. – 330 с.

⁵⁶ Романенко В. В. Європейський досвід управління ризиками в оподаткуванні / В. В. Романенко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2014. – № 1(64). – С. 253–257.

⁵⁷ Мельник М. І. Податковий контроль в Україні: проблеми та пріоритети підвищення ефективності : монографія / М. І. Мельник, І. В. Лещух. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долинського НАН України», 2015. – 330 с.

податкового законодавства, зокрема при сплаті прибуткового податку, який у Швеції сплачується і до державного, і до місцевого бюджетів. Виявлення ризикових платників у Швеції здійснюється на центральному та регіональному рівнях. Спеціально створені групи експертів відповідають за виявлення й аналіз ризиків, а також забезпечують підґрунтя для прийняття рішень. Окремо створюються постійні робочі групи, до складу яких входять представники від усіх регіонів і від центрального рівня. У своїй діяльності зазначені робочі групи керуються інформацією, що надходить від експертів, які виявляють та аналізують ризики (рис. 2.1) [58].

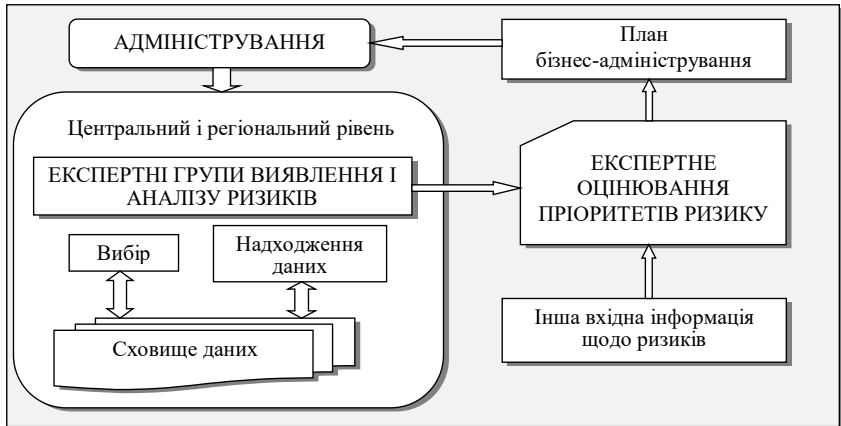

Рисунок 2.1 – Модель виявлення й адміністрування податкових ризиків у Швеції*

* Джерело: складено за даними [59; 60].

Результати такої роботи оголошуються у засобах масової інформації, указуючи на корисний приклад сумлінних платників податків [61].

Стратегія аудиту у Швеції має чотири складові: 1) виявлення великих неплатників; 2) запобігання перетворенню нових неплатників на «старих» неплатників (аудит новостворених підприємств відбувається навіть за невеликої потенційної суми ухилення); 3) створення кращого індивідуального

⁵⁸ Колісінченко К. В. Світовий досвід адміністрування податкових ризиків та можливості його використання в Україні [Електронний ресурс] / К. В. Колісінченко // Ефективна економіка. – 2013. – № 7. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2173>

⁵⁹ Колісінченко К. В. Світовий досвід адміністрування податкових ризиків та можливості його використання в Україні [Електронний ресурс] / К. В. Колісінченко // Ефективна економіка. – 2013. – № 7. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2173>

⁶⁰ Risk management guide for tax administrations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation/tax_cooperation/gen_overview/index_en.htm

⁶¹ Колісінченко К. В. Світовий досвід адміністрування податкових ризиків та можливості його використання в Україні [Електронний ресурс] / К. В. Колісінченко // Ефективна економіка. – 2013. – № 7. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2173>

профілактичного ефекту від проведення наступних перевірок (у разі виявлення ухилення такої платник і надалі підлягає перевіркам доти поки не змінить свою поведінку); 4) створення кращого загального профілактичного ефекту шляхом аудиту в безризикових зонах (проводять перевірки платників податків і масово-роз'яснювальну роботу серед них).

Для вітчизняної практики корисним є також досвід Австрії. При здійсненні контрольно-перевірочних заходів податкові органи Австрії акцентують увагу на основних сегментах ринку – великих підприємствах та мікропідприємствах. Залежно від сегмента ринку визначено основні сфери ризику. Зокрема, для великих платників податків береться до уваги таке: 1) зміна розміру прибутку; 2) міжнародні транскордонні угоди; 3) консолідація; 4) корпоративне реструктурування, злиття та поглинання; 5) доходи і втрати капіталу; 6) приріст капіталу та іноземні резиденти; 7) ПДВ за фінансовими постачаннями; 8) оподаткування фінансових механізмів; 9) дослідження і розроблення вимог; 10) цілісність бізнес-систем; 11) операції і вартість майна; 12) пенсійні фонди. Крім того, зазначається коротка інформація про діяльність підприємства у поточному фінансовому році. Поділ ризиків залежно від сегментів їх виникнення не практикується [62; 63].

У Німеччині особлива увага приділяється електронному обробленню даних ризиків на основі системи фільтрів. Декларації з низьким ризиком перевіряються автоматично, а ті, що мають більш високий ризик, – особисто фахівцями податкової адміністрації. Також практикується вибіркова персональна перевірка інших декларацій [64]. Робота місцевих податкових відомств підтримується і координується на федеральному рівні.

Податковою адміністрацією Німеччини застосовується два методи відбору платників для проведення документальних перевірок – випадковий і спеціальний. При випадковому відборі суб'єктів господарювання відбирають із застосуванням методів статистичної вибірки, а при спеціальному – на основі аналізу інформації, що свідчить про високу ймовірність наявності податкового порушення [65, с. 192].

У Нідерландах рівень добровільності сплати податків становить 97 %. Відповідно до даних рейтингу *Doing Business 2016* ця країна за легкістю

⁶² Колісниченко К. В. Світовий досвід адміністрування податкових ризиків та можливості його використання в Україні [Електронний ресурс] / К. В. Колісниченко // Ефективна економіка. – 2013. – № 7. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2173>

⁶³ Tax Administration in OECD and Selected Non-OECD Countries: Comparative Information Series (2010) [Електронний ресурс] / Centre for tax policy and administration. Forum on tax administration. – 3 March 2011. – Режим доступу : www.oecd.org/dataoecd/2/37/47228941.pdf.

⁶⁴ Мельник М. І. Податковий контроль в Україні: проблеми та пріоритети підвищення ефективності : монографія / М. І. Мельник, І. В. Лещук. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долинського НАН України», 2015. – 330 с.

⁶⁵ Актуальні проблеми теорії та практики оподаткування : монографія / [за ред. А. М. Новицького, В. В. Лисенка, К. І. Швабія]. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2013. – 558 с.

ведення бізнесу посідає 28-ме місце серед 189 країн, охоплених дослідженням [66]. З 2005 р. в Нідерландах успішно впроваджено систему горизонтального моніторингу, завдяки цьому зменшилася кількість платників, що потрапляють у зону ризику при сплаті податків, а також кількість штрафних санкцій та апеляцій. Крім того, знизилася навантаження на працівників податкового відомства, сформувалася атмосфера довіри між суб'єктами господарювання та органами податкового відомства, а також підвищилася інвестиційна привабливість країни.

У Нідерландській адміністрації з податків та мита (Dutch Tax and Customs Administration) створено бази даних ризиків – «Національна база даних ризиків», яка є комп'ютерною програмою, що записує весь «життєвий цикл» ризику. Інформацію до цієї бази даних має право вносити кожен працівник податкової адміністрації. Таку інформацію відображають у певній послідовності, а саме: 1) назва, характер та опис ризику; 2) пов'язане з ризиком законодавство; 3) джерело, з якого службовцю стало відомо про ризик; 4) наявність ознак частого повторення цього ризику; 5) сектор, у якому виявлений ризик; 6) імовірність і фінансове значення; 7) способи найкращого виявлення та найкращого покриття ризику [67, с. 255].

Фахівцями фіскального відомства в Нідерландах розроблено систему оцінювання рівня законослухняності й фіскальної значимості платників податків «Категорія уваги». Ця система автоматично, за даними податкових декларацій та інших інформаційних джерел, якими користуються органи податкової адміністрації для виявлення ризикових платників податків, формує двовимірну матрицю, де по горизонтальній осі розміщуються підприємства залежно від рівня фіскального ризику, а по вертикальній – за фіскальною значущістю. Матриця оновлюється два рази на рік [68, с. 255]. Розрахунок фіскального ризику фахівцями Нідерландської адміністрації з податків та мита здійснюється за тринадцятьма критеріями, які подано на рис. 2.2.

Якщо платники податків викликають довіру, то ризикові випадки розглядаються Нідерландською адміністрацією з податків та мита у режимі реального часу.

Серед країн Євросоюзу доцільно також розглянути досвід Ірландії. Ця країна за рейтингом Doing Business 2016 посідає 17-те місце [69] і її досвід корисний для вивчення та можливого упровадження у вітчизняну практику виявлення ризикових

⁶⁶ Doing Business 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/netherlands/>

⁶⁷ Романенко В. В. Європейський досвід управління ризиками в оподаткуванні / В. В. Романенко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2014. – № 1(64). – С. 253–257.

⁶⁸ Романенко В. В. Європейський досвід управління ризиками в оподаткуванні / В. В. Романенко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2014. – № 1(64). – С. 253–257.

⁶⁹ DoingBusiness 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/netherlands/>

платників податків. Ірландською податковою та митною адміністрацією застосовується система оцінювання, аналізу й профілювання ризиків «REAP» (Revenue's Risk Evaluation Analysis and Profiling), що є цілісною системою ризик-аналізу. Система «REAP» є програмним продуктом, який акумулює та обробляє всю наявну інформацію з внутрішніх систем та зовнішніх джерел (понад 50 джерел даних) про платника податків, суми сплачених ним податків і видає відсортовану за ризиками базу даних суб'єктів господарювання [70, с. 256]. Ця система в електронному режимі здійснює пошук компаній (або приватних підприємств), фінансові показники яких збігаються з показниками в типових моделях, які розраховані на основі вже підтверджених випадків ухилення від сплати податків. У роботі системи «REAP» використовується математична теорія імовірності, яка дозволяє виявити випадки ухилення від норми (потенційне порушення чи потенційну помилку) [71].

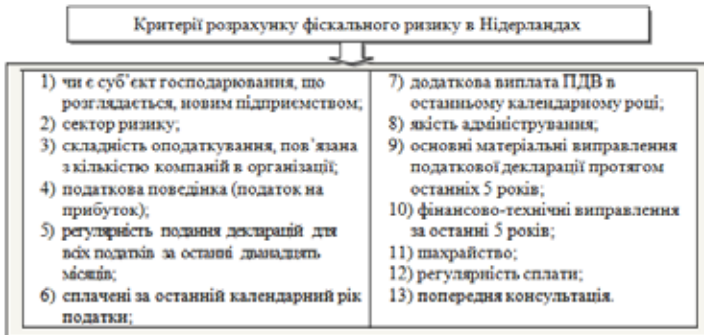

Рисунок 2.2 – Критерії розрахунку фіскального ризику Нідерландської адміністрації з податків та мита*

* Джерело: складено за [72].

За інформацією Ірландської податкової та митної адміністрації, система «REAP» дозволяє цілком правильно визначати суб'єктів господарювання, що ухиляються від сплати податків. За допомогою цієї системи податкова адміністрація концентрує увагу на перевірці платників податків з високим рівнем ризику, одночасно мінімізуючи контакт із сумлінними платниками. З упровадженням системи «REAP» в Ірландії підвищився рівень дотримання суб'єктами господарювання податкового законодавства та якість контрольно-перевірочної роботи, збільшилися суми податкових надходжень до бюджету.

⁷⁰ Романенко В. В. Європейський досвід управління ризиками в оподаткуванні / В. В. Романенко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2014. – № 1(64). – С. 253–257.

⁷¹ Налоговики стали искать преступников по интернет-платежам // Вести. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://business.vesti-ukr.com/112454-nalogoviki-stali-iskat-prestupnikov-po-internet-platexham>

⁷² Романенко В. В. Європейський досвід управління ризиками в оподаткуванні / В. В. Романенко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2014. – № 1(64). – С. 253–257.

У 2010 р. у ЄС опубліковано Настанову для податкових адміністрацій з ризик-менеджменту щодо дотримання законодавства (Compliance risk management guide for tax administrations, далі – CRMG) [73, с. 50-51], де виокремлено п'ять основних етапів роботи з ризиками (див. рис. 2.3).

Рисунок 2.3 – Основні етапи роботи з ризиками в ЄС*

* Джерело: складено за [74, с. 254–255].

⁷³ Compliance risk management guide for tax administrations // Fiscalis Risk Management Platform Group. – European Union, 2010. – 110 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/common/publications/info_docs/taxation/risk_managt_guide_en.pdf

⁷⁴ Романенко В. В. Європейський досвід управління ризиками в оподаткуванні / В. В. Романенко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2014. – № 1(64). – С. 253–257.

Як видно з рис. 2.3, відповідно до CRMG на етапі виявлення ризиків основна увага зосереджується на перевірці дотримання суб'єктами господарювання вимог податкового законодавства, що дозволяє отримати перелік ризиків та виявити ризикові групи платників податків. На етапі аналізу виявлених ризиків встановлюється група ризику залежно від ступеня впливу. На основі отриманих результатів відбувається формування матриці залежно від пріоритету ризику.

Наступним етапом роботи з ризиками є їх опрацювання, упродовж якого здійснюються заходи, спрямовані на виявлення свідомих порушників податкового законодавства, та тих платників, які потрапили в зону ризику через ненавмисно допущені помилки. Далі проводиться оцінювання результатів, отриманих у процесі контрольно-перевірочних заходів, встановлюється рівень завданих збитків від несплати податків, а також визначається сума донарахувань податків.

Таким чином, у країнах ЄС сформована достатньо потужна методологічна база моніторингу податкових ризиків, що дозволяє суттєво покращити якість адміністрування податків, а також проводити відповідний контроль за відпрацюванням податкових ризиків.

Національні особливості з виявлення ризикових платників податків мають Сполучені Штати Америки. Зокрема, згідно з діючою організаційною структурою Служби внутрішніх доходів США (далі – СВД США) кожен з департаментів реалізує власну програму з виявлення схем податкового планування в окремих сегментах платників податків. При цьому департаменти координують свою діяльність між собою при підтримці Вищої ради Служби. Така практика вважається ефективною [75].

СВД США використовує понад 40 різних методик відбору платників податків для перевірки, однак однією з найбільш ефективних є зіставлення показників формування об'єкта оподаткування та, відповідно, податкового зобов'язання із середньостатистичними показниками, які характеризують однорідну групу платників податків [76, с. 192].

Податковим законодавством США передбачені певні процедури протидії ризикам у сфері оподаткування. З 2007 р. Службою внутрішніх доходів застосовується спеціальна програма «Галузеві проблеми – фокус уваги» (Industry Issue Focus), яка призначена для виявлення і попередження податкових ризиків серед великих платників податків, вартість активів яких понад 10 млн дол. Створення і застосування цієї програми зумовлене складністю, заплутаністю й динамічним розвитком бізнес-операцій, спричинених

⁷⁵ Кирина Л. С. Международный опыт осуществления мониторинга налоговых рисков налоговыми органами / Л. С. Кирина. – 2012. – С. 130–133 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-opyt-osuschestvleniya-monitoringa-nalogovyh-riskov-nalogovymi-organami.pdf>

⁷⁶ Актуальні проблеми теорії та практики оподаткування : монографія / [за ред. А. М. Новицького, В. В. Лисенка, К. І. Швабля]. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2013. – 558 с.

глобалізаційними процесами в економіці. Стратегія програми Industry Issue Focus спрямована на здійснення адресного аудиту для пошуку ризиків, що сконцентровані у відносно вузькому колі платників податків [77].

У США розроблено певні критерії відбору платників податків для здійснення податкової перевірки, однак немає єдиної методики оцінювання податкових ризиків, тому американські економісти формують власні варіанти критеріїв, так звані *audit red flags*. До ризикових платників податків податкові органи відносять суб'єктів господарювання, які впродовж трьох років з п'яти відображають від'ємний фінансовий результат. Оскільки метою здійснення господарської діяльності є отримання прибутку, тож збитки упродовж тривалого періоду викликають запитання щодо доцільності ведення такої діяльності. Також податкові органи США до ризикових відносять суб'єктів господарювання, у яких сума благодійних відрахувань упродовж звітного періоду перевищує 3% бази оподаткування. Оскільки у цій країні підприємства, що займаються благодійністю, отримують податкові заохочення, у тому числі й у вигляді податкових відрахувань, то суб'єкти господарювання користуються такою нагодою для зниження бази оподаткування, документально завищуючи суми благодійних внесків [78].

Основними критеріями оцінювання податкових ризиків у США є такі [79]:

- відображення у податковій декларації великого доходу;
- заповнення податкової декларації «вручну»;
- допущення математичних помилок у податковій звітності;
- відображення у податковій звітності великих сум витрат і незначних доходів;
- здійснення господарської діяльності у «домашньому офісі»;
- здійснення операцій з готівковими коштами.

При виявленні хоча б одного з наведених вище критеріїв ризику платник податків підлягає аудиту. Однак фіскальні органи спочатку оцінюють економічну ефективність аудиту такого платника залежно від потенційно можливих обсягів доотриманих надходжень до бюджету. Якщо виявиться, що здійснення аудиту економічно не ефективно – платник податків не буде додатково перевірятися, однак контролюватиметься податковими органами як такий, що схильний до ризику.

⁷⁷ Воробей М. А. Міжнародний досвід протидії податковим ризикам [Електронний ресурс] / Воробей М. А. – 2013. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=66845>

⁷⁸ Митрофанова І. А. Экономико-управленческие аспекты инструментария оценки налоговых рисков: опыт России и США [Электронный ресурс] / И. А. Митрофанова, С. В. Хохлова // Молодой ученый. – 2013. – № 11. – С. 410–414. – Режим доступа : <http://moluch.ru/archive/58/8023/>

⁷⁹ Opportunities Exist to Identify and Examine Individual Taxpayers Who Deduct Potential Hobby Losses to Offset Other Income // Treasury Inspector General for Tax Administration. – April 12, 2016. – 27 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.treasury.gov/tigta/auditreports/2016reports/201630031fr.pdf>

СВД США широко застосовує послуги так званих інформаторів для виявлення ризикових платників податків. Будь-яка особа, яка має інформацію про порушення підприємством податкового законодавства (отримання фіктивних пільг, несплата податків або приховування доходів тощо), може зайти на сайт СВД США, роздрукувати форму заяви (форма 3949-A), заповнити її, обов'язково вказавши назву й адресу компанії, про яку вона повідомляє, ідентифікаційний номер підприємця, короткий опис імовірного порушення, орієнтовну суму не задекларованих доходів, контактну інформацію тощо й надати її до податкових органів. Контактна інформація про особу «інформатора» є конфіденційною і не розголошується [80].

Для недопущення ухилення від сплати податків громадянами й податковими резидентами шляхом використання іноземних рахунків чи офшорних інвестицій у березні 2010 р. у США ухвалено Закон про оподаткування іноземних рахунків (FATCA) [81]. Цей Закон зобов'язує іноземні фінансові інститути встановлювати власників рахунків, як американських громадян, так і юридичних осіб, у яких значна частка капіталу належить громадянам США.

Одночасно з метою попередження порушень податкового законодавства фіскальні органи США проводять консультування (Advance Ruling – завчасна порада) платників податків та застерігають їх щодо можливих порушень і податкових ризиків, а також роз'яснюють податкові наслідки бізнес-операцій. Подібна практика існує у багатьох державах з розвиненою економікою.

У Канаді досить складна й жорстка податкова система, однак вона характеризується високою ефективністю, зумовленою раціональною та гнучкою податковою політикою, що враховує інтереси держави й платників податків. Для мінімізації витрат платники податків у Канаді можуть вести облік господарських операцій та формувати податкову звітність в електронному вигляді, що полегшує здійснення податкового контролю. За категоріями ризику платників податку в цій країні поділяють на чотири групи, зокрема, фізичні особи ідентифікуються за 150 показниками, а юридичні – за 30 [82, с. 226].

Оскільки близько 90 % податкових надходжень до бюджету Канади забезпечують великі підприємства, кількість яких становить близько 20 % загальної кількості суб'єктів господарювання у країні, то заходи фіскальних органів з виявлення податкових ризиків зосереджені саме на таких платниках податків. У країні створено експертні центри, діяльність яких спрямована на

⁸⁰ How Do You Report Suspected Tax Fraud Activity? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.irs.gov/individuals/how-do-you-report-suspected-tax-fraud-activity>

⁸¹ Закон о налогообложении иностранных счетов (FATCA) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.fcxmlrussian.com/content/foreign_account_tax_compliance_act/

⁸² Мельник М. І. Податковий контроль в Україні: проблеми та пріоритети підвищення ефективності : монографія / М. І. Мельник, І. В. Лещух. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України», 2015. – 330 с.

викриття схем агресивного податкового планування й розроблення стратегій боротьби з ними [83, с. 79]. Фіскальні органи також отримують інформацію щодо податкових ризиків шляхом проведення опитувань. Канада, на відміну від інших країн, має Податковий суд, існування якого відіграє важливу роль у здійсненні податкового контролю.

Як свідчить досвід фіскальних органів Канади, успішною практикою виявлення ризикових платників податків є створення спеціальних експертних центрів для викриття і протидії агресивному податковому плануванню, а також зосередження уваги на великих платниках податків, оскільки саме вони забезпечують основні суми податкових надходжень до бюджету держави. Крім того, практика створення Податкового суду сприяє врегулюванню проблемних питань, які виникають між платниками податків та фіскальними органами щодо сплати податків.

Варто наголосити на досвіді виявлення ризикових платників податків в Австралії, яка має одну з найбільш розвинених та відкритих систем моніторингу податкових ризиків. У цій країні перевага надається гласності, тобто публічному обговоренню проблемних і високоризикових ситуацій для бізнесу при оподаткуванні. Відбуваються обговорення на відкритих зустрічах представників фіскальних органів з платниками податків, а також на форумах в Інтернеті. Разом з тим щорічно оприлюднюється «Програма оцінювання податкової дисципліни», що охоплює основні проблеми податкового контролю.

Загальновідомо, що до ризику схильні як юридичні, так і фізичні особи. Однак, як і у більшості країн світу, в Австралії особлива увага у контексті цього звертається на найбільш багатих платників податків. Фахівцями Австралійського податкового управління структурована тринадцятибальна рейтингова шкала оцінювання найпоширеніших податкових ризиків для зазначених вище платників податків (див. табл. 2.1) [84, с. 80]. Необхідно підкреслити, що жоден із наведених у таблиці 2.1 найпоширеніших видів податкових ризиків не пов'язаний зі штучним банкрутством чи застосуванням корупційних схем.

Щороку Австралійське податкове управління переглядає та уточнює перелік податкових ризиків з урахуванням моніторингу результатів контрольно-перевірочних заходів, змін податкового законодавства, тенденцій податкового планування, інформації провайдерів про незаконні податкові схеми тощо. Перелік імовірних податкових ризиків і незаконних податкових схем офіційно оприлюднюється.

⁸³ Андрущенко В. Ризики – сигнали тривоги в оподаткуванні / В. Андрущенко, Т. Тучак // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. – 2010. – № 2 (49). – С. 74–83.

⁸⁴ Андрущенко В. Ризики – сигнали тривоги в оподаткуванні / В. Андрущенко, Т. Тучак // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. – 2010. – № 2 (49). – С. 74–83.

Отже, податкові органи створюють «правила гри» для суб'єктів господарювання. Таку практику варто переймати й іншим країнам, адже, як уже зазначалося, суб'єкти господарювання потрапляють у зону ризику не лише через застосування агресивного податкового планування, але й неоднозначне тлумачення норм податкового законодавства [85]. Відкрите оприлюднення фіскальними органами незаконних податкових схем сприятиме зменшенню кількості платників податків, які використовують незаконні методи податкової оптимізації, та дозволить створити законні межі податкового планування.

Таблиця 2.1

Найбільш поширені види податкових ризиків за результатами оцінювання Австралійського податкового управління*

Види ризикових ситуацій	Порядковий номер за масштабом ризику / кількість балів
Маніпуляції з величиною збитків через механізми внутрішньо-групових трансферів («серед своїх»)	1/12
Розміщення активів у країнах-офшорах	2/8
Створення збитків через списання безнадійних боргів	3/8
Різні способи заниження суми доходу і прибутку	4/8
Штучне створення збитків через дослідницькі й інвестиційні знижки суми прибутку	5/7
Внутрішньокорпоративний переказ оподаткованого прибутку на рахунки збиткових філій	6/7
Маніпулювання рухом капіталу для того, щоб показати у звітності неоподатковуваний прибуток	7/7
Зміни вартості та незвичайні трансакції з метою мінімізації податку з доходів	8/6
Мінімізація оподаткування інших активів	9/6
Зміни вартості та незвичайні трансакції з метою мінімізації податку на капітал	10/5
Реструктурування, викликане появою нових важливих ризикових проєктів	11/5
Розподіл власності, створеної за рахунок прибутку від резервного капіталу і переданої на довірче управління	12/5
Розподіл власності, створеної за рахунок розподілу капіталу готівкою (у межах цієї соціальної групи)	13/5

* Джерело: [86, с. 80; 87].

Дослідження світової практики показало, що одним із дієвих способів виявлення податкових ризиків є запровадження штрафних санкцій для промоутерів схем (promoter penalty regime) – податкових консультантів, аудиторських і юридичних компаній, які, користуючись прогалинами у

⁸⁵ Кирина Л. С. Международный опыт осуществления мониторинга налоговых рисков налоговыми органами [Электронный ресурс] / Л. С. Кирина. – 2012. – С. 130–133. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-opyt-osuschestvleniya-monitoringa-nalogovykh-riskov-nalogovymi-organami.pdf>

⁸⁶ Андрущенко В. Ризики – сигнали тривоги в оподаткуванні / В. Андрущенко, Т. Тучак // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. – 2010. – № 2 (49). – С. 74–83.

⁸⁷ Braithwaite J. Tax Compliance by the Very Wealthy: Red Flag of Risk [Електронний ресурс] / J. Braithwaite, Y. Pittelkow, R. Williams. – P. 209. – Режим доступу : ctsi.anu.edu.au/publications/taxpubs/Taxdem.BraithwaiteJ.Ch10.pdf

податковому законодавстві, розробляють схеми агресивного податкового планування і допомагають суб'єктам господарювання втілювати їх у життя. Така практика існує, зокрема, у Великій Британії, США, Канаді й Австралії. Запровадження штрафних санкцій для промоутерів дозволяє не лише виявляти ризикових платників податків, але й своєчасно перешкоджати застосуванню ними схем ухилення від сплати податків.

Далі варто розглянути досвід окремих пострадянських країн, які мають вагомі напрацювання в частині виявлення ризикових платників податків. Так, дослідження функціонування податкової системи Російської Федерації (далі – РФ) свідчить, що управління податковими ризиками в цій країні також є великою проблемою, вирішення якої є одним з пріоритетних завдань державного й корпоративного податкового менеджменту [88]. З метою формування нового підходу до побудови системи відбору платників для проведення податкових перевірок у РФ з 2007 р. діє Концепція системи планування виїзних податкових перевірок (далі – Концепція) [89], якою передбачено непрямий метод виявлення ризикових платників податків за 12 критеріями, при перевищенні граничних значень яких підприємство автоматично потрапляє до плану проведення виїзних податкових перевірок. Ці критерії є загальнодоступними і суб'єкти господарювання можуть самостійно здійснювати оцінювання податкового ризику. Податкові органи отримують можливість виявляти найбільш імовірні «зони ризику». Критеріями самостійного оцінювання податкових ризиків для платників податків відповідно до Концепції є такі:

- 1) низький рівень податкового навантаження у платника податків порівняно з середнім рівнем по галузі (за видом економічної діяльності);
- 2) відображення збитків у податковій та бухгалтерській звітності протягом кількох податкових періодів;
- 3) відображення у податковій звітності значних сум податкових відрахувань за певний період;
- 4) темп збільшення витрат випереджає темп зростання доходів від реалізації товарів (робіт, послуг) (З податку на прибуток: невідповідність темпів збільшення витрат, порівняно з темпами збільшення доходів, за даними, що відображені у податковій звітності, з темпами збільшення витрат, порівняно з темпами збільшення доходів, за даними, відображеними у фінансовій звітності підприємства.);

⁸⁸ Горохова Н. А. Методы управления налоговыми рисками хозяйствующих субъектов / Н. А. Горохова // Аудит и финансовый анализ. – 2009. – № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://auditfin.com/fin/2009/6/Gorohova/Gorohova%20.pdf>

⁸⁹ Об утверждении Концепции системы планирования выездных налоговых проверок : приказ ФНС РФ от 30.05.2007 № ММ-3-06/333 (в ред. приказа ФНС РФ от 14.10.2008 № ММ-3-2/467) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.nalog.ru/rn77/taxation/reference_work/conception_vnp/3897151/

5) середньомісячна заробітна плата на одного працівника нижча від середнього рівня за видом економічної діяльності у країні;

6) відображення суб'єктом господарювання суми витрат, максимально наближеної до суми його доходу, отриманого за календарний рік;

7) неодноразове наближення до граничного значення встановлених Податковим кодексом величин показників, що надають право застосовувати платникам податків спеціальні податкові режими;

8) ненадання платником податків пояснень податковому органу про виявлення невідповідності показників діяльності;

9) побудова фінансово-господарської діяльності на основі укладання договорів з контрагентами або посередниками без наявності економічних або інших причин (ділової мети);

10) неодноразове зняття платника податків з обліку та взяття на облік у податкових органах у зв'язку зі зміною місцезнаходження («міграція» між податковими органами) (два і більше випадки від моменту державної реєстрації юридичної особи);

11) значне відхилення рівня рентабельності, за даними бухгалтерського обліку, від рівня рентабельності для цієї сфери діяльності, за даними статистики. (У частині податку на прибуток: відхилення в бік зменшення рентабельності, за даними бухгалтерського обліку платника, від середнього по галузі показника рентабельності з аналогічного виду діяльності, за статистичними даними, на 10 % і більше.);

12) ведення фінансово-господарської діяльності з високим податковим ризиком.

Податкове навантаження для суб'єктів господарювання розраховується як співвідношення суми сплачених податків, за даними звітності податкових органів, і обороту (виручки) підприємств, за даними Федеральної служби державної статистики. Якщо суб'єкт господарювання протягом двох і більше календарних років поспіль відображає збитки за результатами фінансово-господарської діяльності, однак може довести, що вони отримані за об'єктивних причин і цьому є документальне підтвердження у податкових органах, то податкова може не враховувати збитковий рік протягом двох років, коли діяльність здійснювалася зі збитками [90].

Для зручності суб'єктів господарювання на сайті податкової служби РФ розміщено розділ «Загальнодоступні критерії самостійного оцінювання

⁹⁰ Общедоступные критерии самостоятельной оценки рисков для налогоплательщиков, используемые налоговыми органами в процессе отбора объектов для проведения выездных налоговых проверок : приложение № 2 к приказу ФНС России от 30.05.2007 № ММ-3-06/333 (введено приказом ФНС РФ от 14.10.2008 № ММ-3-2/467, в ред. приказа ФНС РФ от 22.09.2010 № ММВ-7-2/461) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.nalog.ru/rn77/taxation/reference_work/conception_vnp/3897151/

ризиків», який містить інформацію про способи ведення господарської діяльності з високим податковим ризиком.

Якщо після самостійного оцінювання податкового ризику платник податків має бажання знизити рівень податкового ризику, податкові органи рекомендують вилучити сумнівні операції при розрахунку податкових зобов'язань за звітний період та повідомити податкові органи про заходи, застосовані платником для зниження ризику. Це необхідно для своєчасного здійснення обліку уточнених податкових декларацій таких платників податків при відборі суб'єктів господарювання для проведення виїзних податкових перевірок.

Для держави податкові ризики означають зменшення податкових надходжень до бюджету, тому уряд зацікавлений у їх зниженні, а також зменшенні ймовірної їх появи та мінімізації негативних наслідків. Найбільш поширені способи зниження рівня податкових ризиків, що використовуються у РФ, відображені на рис. 2.4 [91]. Одночасно у країні посилено боротьбу із застосуванням схем мінімізації податкового навантаження.

Рисунок 2.4 – Найбільш поширені способи зниження рівня податкових ризиків у РФ*

*Джерело: складено за даними [92].

⁹¹ Горохова Н. А. Методы управления налоговыми рисками хозяйствующих субъектов / Н. А. Горохова // Аудит и финансовый анализ. – 2009. – № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://auditfin.com/fin/2009/6/Gorohova/Gorohova%20.pdf>

⁹² Горохова Н. А. Методы управления налоговыми рисками хозяйствующих субъектов / Н. А. Горохова // Аудит и финансовый анализ. – 2009. – № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://auditfin.com/fin/2009/6/Gorohova/Gorohova%20.pdf>

Загалом варто зазначити, що на сьогодні у РФ ефективність оподаткування для більшості компаній не є пріоритетною, хоча і виступає одним із способів підвищення фінансової стійкості (конкурентоспроможності) підприємства. Для багатьох компаній існує великий ризик допущення помилок внаслідок неоднозначного тлумачення податкового законодавства, зміни рівня ставок діючих податків, складності податкового планування, навіть на середньостроковий період у зв'язку з кризовими явищами в економіці.

У Казахстані центральним податковим органом, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, є Податковий комітет. Дані про платників податків накопичуються у Державному реєстрі платників податків Республіки Казахстан і слугують основою для проведення контролю за правильністю нарахування і сплати податків. Законодавством передбачено здійснення трьох видів податкових перевірок, а саме: документальної, рейдерської та хронометражного обстеження [93, с. 223].

Податковим кодексом Казахстану передбачено систему управління ризиками (далі – СУР). Податковим відомством затверджено критерії оцінювання ступеня ризиків у розрізі регіонів, що відповідають вимогам чинного Закону Республіки Казахстан «Про державний контроль і нагляд в Республіці Казахстан». Цим законом також регламентуються загальні правові основи державного контролю та захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, а також періодичність перевірок. Відповідно до зазначеного вище закону, залежно від ступеня ризику суб'єкти господарювання діляться на три групи ризику: високий, середній і незначний. Суб'єкти віднесені до групи високого ступеня ризику перевіряються один раз на рік, середнього – один раз на три роки, незначного – один раз на п'ять років. Діюча в Казахстані система управління ризиками дозволяє на рівні камерального контролю виявляти платників податків, які потрапляють до категорії ризикових і підлягають документальній перевірці [94]. СУР є комплексом заходів, які проводяться з метою контролю за дотриманням платниками податкового законодавства, повнотою сплати податків до бюджету держави, а також охоплює заходи, які застосовують органи податкової служби для виявлення і попередження ризиків. Органами податкової служби, відповідно до рекомендацій Світового банку, розроблено бали за критеріями ризику, за якими у кінцевому підсумку визначається ступінь ризику. Неблагонадійність платника податків визначається за 7 критеріями ризику, а саме [95]:

⁹³ Мельник М. І. Податковий контроль в Україні: проблеми та пріоритети підвищення ефективності : монографія / М. І. Мельник, І. В. Лещух. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долинського НАН України», 2015. – 330 с.

⁹⁴ Применение системы управления рисками (СУР) в планировании и организации налоговых проверок [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zakon.kz/4558241-primenenie-sistemy-upravlenija-riskami.html>

⁹⁵ Применение системы управления рисками (СУР) в планировании и организации налоговых проверок [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zakon.kz/4558241-primenenie-sistemy-upravlenija-riskami.html>

- 1) коефіцієнт податкового навантаження платника податків нижче середньогалузевого значення коефіцієнта податкового навантаження;
- 2) укладання угод з фіктивними підприємствами, бездіяльними платниками податків та підприємствами, реєстрація яких судами визнана недійсною, а також угод без наміру здійснювати підприємницьку діяльність;
- 3) виписка рахунків-фактур при поданні податкової звітності з корпоративного прибуткового податку або ПДВ з нульовими показниками або з розбіжностями;
- 4) якщо керівник або(і) засновник, приватний підприємець є керівником або(і) засновником бездіяльних платників податків, фіктивного підприємства і підприємств, реєстрація яких судами визнана недійсною, а також платників податків, операції яких визнані як такі, що не мають наміру здійснювати підприємницьку діяльність;
- 5) співвідношення фонду оплати праці до сукупного річного доходу;
- 6) співвідношення активів платника податків і сукупного річного доходу;
- 7) зняття з обліку / взяття на облік у податкових органах два і більше разів на рік.

Великі платники податків, які підлягають моніторингу, вносяться до плану податкових перевірок незалежно від того, до якої групи ризику вони належать.

В Узбекистані з 2010 р. у практику податкового контролю впроваджено систему ризик-аналізу. Для перевірки відбираються платники податків, що відповідають певним критеріям, за якими всі суб'єкти господарювання об'єднуються у п'ять груп [96]. Періодичність здійснюваної перевірки залежить від належності суб'єкта господарювання до певної з п'яти груп (табл. 2.2). Таким чином, ступінь ризику порушення суб'єктом господарювання податкового законодавства визначається залежно від належності до певної організаційної структури, розміру річних оборотів, отримання аудиторського висновку і певної норми прибутку.

Таблиця 2.2

Критерії групування платників податків для здійснення ризик-аналізу в Узбекистані*

Група/ступінь ризику	Критерії	Періодичність здійснюваної перевірки
I група – суб'єкти господарювання з високим ступенем ймовірності скоєння податкового правопорушення	Підприємства, що входять до певних організаційних структур (холдингів, асоціацій, об'єднань тощо)	Не частіше одного разу на 3 роки

⁹⁶ Перспективы внедрения риск-анализа в систему налогового контроля в Узбекистане: аналитическая записка [Электронный ресурс] / Организация Объединенных Наций. – Ташкент. – 2007. – 74 с. – Режим доступа : http://publicfinance.uz/upload/iblock/98a/analiticheskaya_zapiska_03012008.pdf.

Продовження таблиці 2.2

II група – суб'єкти господарювання із середнім ступенем ризику		– Не частіше одного разу на 3 роки; – підприємства, що не порушують податкове законодавство, – один раз на 4 роки
III група – суб'єкти господарювання з низьким ступенем ризику		– Підприємства підлягають плановій перевірці не частіше одного разу на 4 роки; – підприємства, що не порушують податкове законодавство, – один раз на 5 років
IV група – суб'єкти господарювання без ризику несплати податків	Фермерські господарства, що не порушували податкове законодавство і не мають заборгованості з єдиного земельного податку	
V група – підприємства з особливим ступенем ризику	Суб'єкти господарювання, що здійснюють діяльність у сфері торгівлі та громадського харчування, незалежно від оборотів і норми прибутку	Перевірки таких суб'єктів здійснюються після закінчення термінів, встановлених законодавством

* Джерело: складено за [97, с. 223–224].

Як свідчить практика фіскальних органів Узбекистану, ступінь ризику порушення суб'єктом господарювання податкового законодавства в цій країні визначається залежно від належності останнього до певної організаційної структури, розміру річних оборотів, отримання аудиторського висновку і певної норми прибутку. Зокрема, виділяють п'ять ступенів ризику, за якими суб'єктів господарювання відносять до однієї з п'яти груп. Залежно від результатів групування визначається періодичність здійснення перевірок суб'єктів господарювання.

Таким чином, дослідження світової практики виявлення ризикових платників податку дозволяє констатувати, що у більшості країн світу через різні причини, суб'єкти господарювання здійснюють діяльність із застосуванням схем ухилення від сплати податків та його уникнення, ефективно протидіяти яким фіскальним органам складно, а подекуди неможливо через надзвичайну винахідливість фахівців з податкового планування та недостатню компетентність персоналу податкових відомств. Відповідно, одним із дієвих способів протидії податковим ризикам та виявлення ризикових платників

⁹⁷ Мельник М. І. Податковий контроль в Україні: проблеми та пріоритети підвищення ефективності : монографія / М. І. Мельник, І. В. Лещух. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України», 2015. – 330 с.

податків є обмін досвідом роботи фіскальних відомств, країн, зокрема ЄС, які досягли найбільших успіхів у врегулюванні цієї проблеми.

Водночас, як свідчить світова практика, до основних характеристик «ризикового платника податку» відносять такі: 1) вчасне неподання податкової декларації; 2) неправдиве заповнення податкової декларації; 3) несплата податкового обов'язку; 4) порушення в регулярності сплати податків; 5) суми благодійних відрахувань упродовж звітного періоду перевищують 3 % бази оподаткування.

Виявлення ризикових платників у світовій практиці відбувається шляхом застосування методу горизонтального моніторингу (до великих платників податків), використання послуг так званих інформаторів, створення груп експертів на центральному та регіональному рівнях, застосування автоматизованих систем оцінювання рівня законослухняності й фіскальної значимості платників податків. Відбір ризикових платників податків відбувається відповідно до критеріїв, перелік яких у кожній країні сформовано відповідно до національних особливостей здійснення господарської діяльності.

Однак, потрібно зауважити, що фіскальні органи спочатку здійснюють оцінювання економічної ефективності аудиту «ризикового» платника залежно від потенційно можливих обсягів доотриманих надходжень до бюджету. Якщо проведення аудиту буде визнане економічно не ефективним – платника податків додатково не перевірятимуть, однак триматимуть на контролі у податкових органах як схильного до ризику.

У частині інформаційного забезпечення відбору ризикових платників податків доцільно виокремити досвід таких країн, як Нідерланди, Ірландія, Швеція, а саме:

- позитивною є практика упровадження у діяльність податкових органів Бази даних ризиків (досвід Нідерландів). Фахівці фіскальних органів на глобальному рівні повинні мати право доступу до такої бази і додавати до неї ризики. Також, виходячи з позитивного досвіду Нідерландів, доцільно розподіляти платників податків за категорією уваги, що дозволить сконцентрувати контроль-перевірочну роботу на підприємствах, які мають найвищі рівні фіскальної важливості й ризику;

- оптимізації контроль-перевірочної роботи сприятиме створення аналога системи оцінювання, аналізу та профілювання ризиків «REAP», яка кілька років поспіль успішно використовується податковою та митною службою Ірландії;

- заслуговує на увагу створення «Карти податкового розриву» (досвід Швеції), що дозволить покращити роботу податкових органів у частині виявлення ризикових платників податків.

Оскільки суб'єкти господарювання у процесі своєї діяльності вдаються до застосування агресивного податкового планування та використовують послуги фахівців з податкового планування, особливого значення у системі виявлення ризикових платників податків набуває упровадження штрафних санкцій для промоутерів таких схем.

Проведений аналіз також свідчить, що податкові відомства окремих держав світу здійснюють моніторинг податкових ризиків на систематичній та комплексній основі. Систематизація податкових ризиків є основою податкового моніторингу і визначальним фактором побудови ефективної системи податкового адміністрування. Своєчасне виявлення податкових ризиків та адекватне управління ними є запорукою успіху реалізації державної податкової політики.

3. Концептуальні засади виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників податку на прибуток підприємств

Незадовільний стан вітчизняної економіки, недостатній рівень податкової культури та часті зміни податкового законодавства, невизначеність тенденцій реформування системи оподаткування загострюють проблематику виникнення ризиків при адмініструванні податкових платежів, зокрема, податку на прибуток підприємств, який є одним з найбільших податків за сумами можливих втрат унаслідок мінімізації його сплати. На сьогодні цьому сприяють такі фактори:

- інші основні податки, що формують бюджетні надходження (ПДВ, акцизний податок), є непрямими формами оподаткування і тому є легшими в адмініструванні, чому також сприяє активне впровадження проактивних форм контролю – систем електронного адміністрування, авансування коштів із сплати податків для отримання права на реєстрацію податкових і акцизних накладних, марок акцизного податку;

- складність визначення об'єкта оподаткування та постійні зміни податкового законодавства для платників податків, недостатність вітчизняного досвіду адміністрування податку на прибуток підприємств, за даними фінансової звітності, у т.ч. недосконалість процесів інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності в органах ДФС України;

- відсутність методичних рекомендацій (алгоритмів) щодо визначення ризиків несплати податку;

- необхідність в удосконаленні та розвитку програмно-аналітичних комплексів моніторингу й управління податковими ризиками.

Контрольно-перевірочна робота є важливою складовою функціонування податкової системи країни. Її ефективність слугує необхідною умовою забезпечення повної і своєчасної мобілізації податкових надходжень до

бюджету, а також здатна сприяти вирішенню багатьох проблем у сфері оподаткування, зокрема зниженню рівня тінізації економіки України. Це актуалізує потребу у відповідному рівні організації управлінської діяльності контролюючих органів, використанні сучасних аналітичних інструментів її проведення, розробленні адекватної методики, форм та методів контрольно-перевірочної роботи [98, с. 1].

Для визначення правильності оподаткування прибутку на рівні платника податків необхідне дослідження змісту господарських операцій, відповідних первинних документів та порядку їх відображення в обліку й фінансовій та податковій звітності. Це потребує документальних перевірок за значний часовий проміжок (від 1 року) та, відповідно, вимагає значних затрат фонду робочого часу працівників контролюючих органів. За статистикою, платники податку на прибуток в органах ДФС України є однією з найбільших груп – близько 300 тис. платників. Як відомо, в умовах великих систем та обмеженості ресурсів реагування на кожний ризик чи індикатор ризику різними перевітками та заходами контролю є не виправданим та неефективним [99].

Таким чином, проблематика виявлення податкових ризиків, зокрема в частині справляння податку на прибуток підприємств, залишається актуальною та вимагає осмислення концептуальних засад віднесення платників податків до категорії ризикових та розвитку системи управління податковими ризиками.

Зарубіжний досвід давно засвідчує, що між зростанням кількості перевірок і обсягом податкових надходжень у бюджет країни не має тісного кореляційного зв'язку [100, с. 108]. Ризикоорієнтовані підходи до вибору ризикових платників поширені в більшості країн ОЕСР, що стало можливим за рахунок розвитку інформаційних технологій. Здебільшого відбір ризикових платників податків здійснюється за великою кількістю інформаційних джерел, з їх глибоким опрацюванням та визначенням податкових ризиків та факторів фіскальної поведінки суб'єктів господарювання. Ще декілька років тому ризик-менеджмент застосовувався країнами ОЕСР здебільшого у формі аналізу фіскальної поведінки, орієнтованого на кращий відбір суб'єктів господарювання до перевірок.

Проте ретельне опрацювання інформаційних джерел податкових ризиків, розвиток сучасних технологій сприяє поступовому переходу розвинених країн до використання більш сучасної концепції розвитку податкового адміністрування,

⁹⁸ Соколова К. Ю. Фінансовий моніторинг податкових ризиків у контрольно-перевірочній роботі органів державної фіскальної служби України : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / Катерина Юрїївна Соколова. – Ірпінь: УДФСУ, 2016. – 23 с.

⁹⁹ Поляков Р. Новая парадигма риск-менеджмента: стратегический подход [Электронный ресурс] / Р. Поляков. – Режим доступа : <http://www.riskmanage.ru/riskmanagement/385964/>.

¹⁰⁰ Соколова К. Ю. Фінансовий моніторинг податкових ризиків у контрольно-перевірочній роботі органів державної фіскальної служби України : дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / Катерина Юрїївна Соколова. – Ірпінь: УДФСУ, 2016. – 283 с.

яка передбачає оперативне реагування на конкретний ризик з метою впливу на поведінку платників податків [101, с. 557–558].

У цьому контексті актуальним для ДФС України є розвиток системи моніторингу податкових ризиків, зокрема щодо податку на прибуток підприємств, з тим щоб оперативно реагувати на них та вживати заходів щодо їх мінімізації. До таких заходів реагування на рівні ДФС України можна віднести контрольно-перевірочну роботу, інспекційний супровід, правове регулювання. Також в основі досягнення ефективності процесу управління податковими ризиками лежать певні принципи – адресності, далекосяжності, превентивності, економічності та відповідності (рис. 3.1).

Система управління ризиками будується за ієрархічним принципом. Відповідно, процес управління ризиками суб'єктів господарювання – платниками податку на прибуток підприємств – відбувається на двох субпідрядних рівнях – виконавчому й координаційному (див. рис. 3.2).

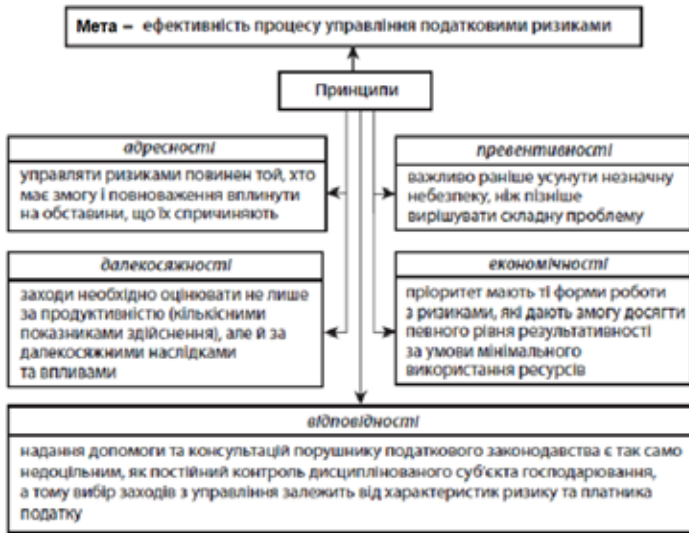

Рисунок 3.1 – Принципи досягнення ефективності процесу управління податковими ризиками*

* Джерело: [102].

Як видно з рис. 3.2, на виконавчому рівні виконуються дві основні функції: безперервний моніторинг та контроль рівня ризиків, що виникає у

¹⁰¹ Економічний аналіз: базовий курс для податкового аналітика : навч. посібник / Міндоходів України; упоряд. І. С. Санжаревська, С. М. Шаповал. – К. : ДП «СВЦ Міндоходів України», 2013. – 800 с.

¹⁰² Десятнюк О. М. Стратегічні орієнтири управління податковими ризиками / О. М. Десятнюк // Бізнес-інформ. – 2012. – №11. – С. 248–251.

процесі контрольно-перевірочної роботи органів ДФС України і управління рівнем ризиків, пов'язаних з підготовкою та прийняттям ризикових рішень на всіх рівнях системи управління. Функції виконавчого рівня забезпечують виконання конкретних процедур фінансового моніторингу ризикових суб'єктів господарювання – платників податку на прибуток підприємств у контрольно-перевірочній роботі органів ДФС України.

Функція контролю рівня ризику призначена для виявлення тенденцій небажаного розвитку подій з метою наступної нейтралізації негативних наслідків, до яких може призвести присутній ризик унаслідок уже прийнятих рішень або неконтрольованих змін у зовнішньому економічному середовищі здійснення діяльності суб'єктами господарювання – платниками податку на прибуток підприємств. Сутність цієї функції полягає у своєчасному виявленні (а в ідеалі – попередженні) істотної зміни рівня ризику, визначенні його причини, тобто встановленні фактора ризику.

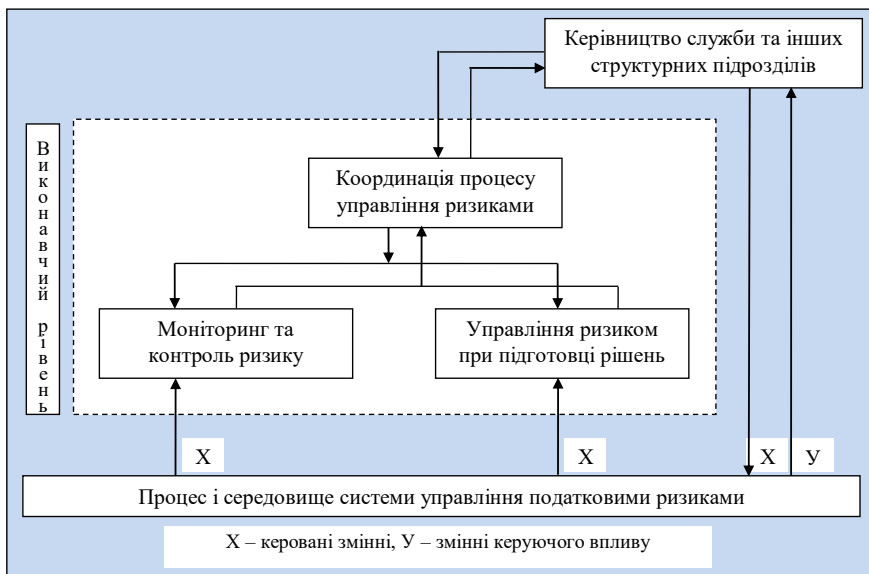

Рисунок 3.2 – Функціональна типова структура державного управління ризиком в органах ДФС України*

*Джерело: [103].

Функція управління рівнем ризику при підготовці та прийнятті ризикового рішення реалізує процедури аналізу ризику під час підготовки

¹⁰³ Соколова К. Ю. Термінологія і проблематика державного управління податковими ризиками / К. Ю. Соколова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – 2015. – № 11. – Т. 2. – С. 27–38.

стратегічних, тактичних або оперативних рішень і дозволяє оцінити збільшення рівня ризику, зумовлене прийняттям запропонованого рішення, або вказати фактори ризику, дія яких стане більш імовірною або істотною. За результатами такого аналізу завчасно можуть бути проведені контрольно-перевірочні заходи, які усувають або щонайменше ослаблюють негативні наслідки діяльності ризикових суб'єктів господарювання – платників податку на прибуток підприємств з недотримання законодавчих норм.

На координуючому рівні виконуються командно-контрольні процедури узгодження роботи всіх ланок системи управління податковими ризиками згідно з податковою політикою держави загалом. Відповідно, процедури управління ризиком необхідно організувати, тобто визначити терміни проведення контрольно-перевірочного заходу, його вид, форму й обсяг подання результатів, склад і порядок виконання процедур аналізу й оцінювання рівня ризику, підготувати необхідну нормативну та довідкову інформацію, зібрати поточну інформацію, запустити процес розроблення заходів щодо зниження рівня ризику і, нарешті, довести підготовлені пропозиції до відома керівництва служби, а після їх затвердження організувати реалізацію «антиризикових» заходів. Ця сукупність дій входить до складу функції «координація процесу управління ризиком».

Отже, управління податковими ризиками є важливим елементом вітчизняної податкової системи, що спрямований на забезпечення її сталого розвитку, формування партнерських відносин між платниками податків і фіскальними органами, а також протидії мінімізації податків. Своєю чергою, головним елементом системи управління податковими ризиками можна визначити моніторинг податкових ризиків.

Основна місія моніторингу податкових ризиків – забезпечення підрозділів адміністрування та контролю ДФС України якісною, достовірною та своєчасною інформацією, що в умовах обмежених фінансових і трудових ресурсів, за рахунок їх більш раціонального використання, дозволяє організувати та здійснити цілеспрямовані контрольні заходи відносно найбільш вірогідних порушників податкового законодавства. У сучасних умовах необхідна реорганізація процесів адміністрування та контролю, з акцентом на постійному спостереженні та контролі податкових ризиків платників податків без надмірного втручання в їх господарську діяльність.

Моніторинг податкових ризиків дозволяє детально аналізувати податкові ризики та здійснювати їх ідентифікацію, концентрувати зусилля фіскальної служби на пріоритетних питаннях та порушеннях податкового законодавства, що спричиняють значні бюджетні втрати.

Тенденції провідних країн до визначення податкових ризиків з метою відбору платників податків для перевірок зводяться до всебічного аналізу

показників їх господарської діяльності, оцінювання характеру фіскальної поведінки, у т. ч. із залученням експертних груп та використанням інформаційних технологій.

Таким чином, теоретико-методологічні дослідження ризик-менеджменту, вітчизняні підходи до визначення податкових ризиків та ризикових платників податків, а також зарубіжний досвід безальтернативно вказують на необхідність у розвитку та удосконаленні систем моніторингу платників податків в Україні як основи для визначення податкових ризиків та ризикових платників податків, а також розвитку системи управління податковими ризиками загалом.

Моделювання процесу моніторингу податкових ризиків у контрольно-перевірочній роботі органів ДФС України та структурна схема моделі подані на рис. 3.3. Характеристика основних структурних елементів моніторингу податкових ризиків відображена в таблиці 3.1.

Моніторинг податкових ризиків має бути невід'ємною складовою системи управління податковими ризиками. У цьому разі серед основних переваг функціонування моніторингу податкових ризиків можна виділити такі: групування платників за їх фіскальною значущістю та пріоритетністю податкових ризиків; здійснення якісного відбору платників податків для проведення контрольно-перевірочних заходів; зосередження основної кількості перевірок на платниках податків, що недотримуються норм закону; покращання використання наявних людських, фінансових та технічних ресурсів органів ДФС України; визначення оптимального виду контрольно-перевірочних заходів; скорочення витрат робочого часу на проведення контрольно-перевірочних заходів, прогнозування бюджетних втрат; постійний та системний характер такого моніторингу, що досягається за рахунок циклічності та послідовності етапів у контексті ланцюжка «ідентифікація-аналіз-оцінювання-реагування».

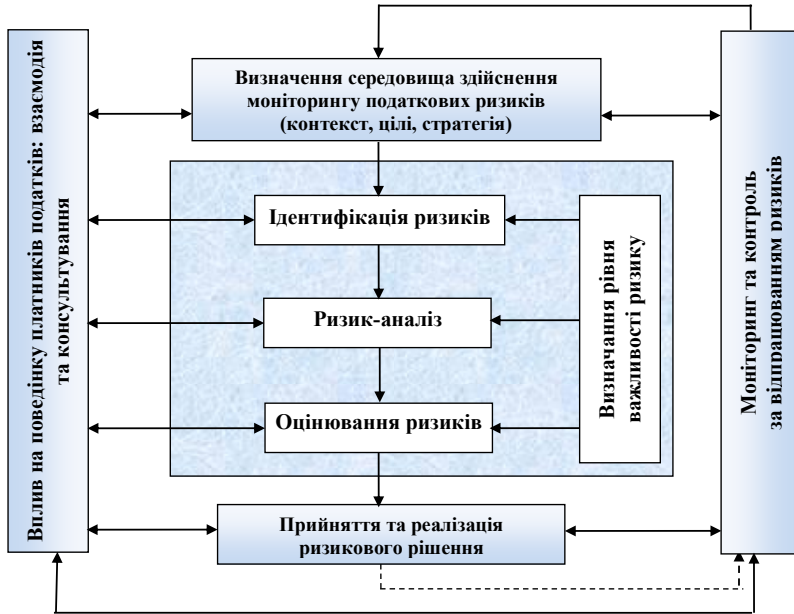

Рисунок 3.3 – Структурна схема моніторингу податкових ризиків*

*Джерело: авторська розробка.

Найбільш змістовним інформаційним джерелом визначення ризиків з податку на прибуток підприємств, про характер, динаміку, склад та ефективність діяльності будь-якого суб'єкта господарювання є дані бухгалтерського обліку, що у систематизованому вигляді розкриваються у фінансовій звітності [104, с. 91].

Таблиця 3.1

Основні структурні елементи моніторингу податкових ризиків

Етап (стадія, ступінь)	Характеристика
1. Визначення середовища здійснення моніторингу податкових ризиків (контекст, цілі, стратегія)	Окреслюються параметри зовнішніх характеристик підприємницького середовища, внутрішні параметри органів ДФС України, цілі, стратегії, параметри моніторингу та ризик-менеджменту, що регламентуватимуть процес моніторингу, критерії ризиків, структуру та методи їх виявлення
2. Ідентифікація ризиків	Потрібно визначити, де, коли, чому і як ризикові ситуації можуть завадити, послабити, затримати або посприяти в досягненні запланованих результатів (цілей) при проведенні органами ДФС України контрольно-перевірочних заходів ризикових суб'єктів господарювання – платників податку на прибуток підприємств. Основна увага має бути зосереджена на формуванні системи релевантних індикаторів щодо встановлення ризиків за інформаційними джерелами

¹⁰⁴ Сушкова О. С. Критерії ідентифікації ризикових платників / О. С. Сушкова // Фіскальна політика в умовах макроекономічної стабілізації : збірник наукових праць за матеріалами науково-практичного інтернет-семінару, 21–31 травня 2016 року. – Ірпінь : НДІ фіскальної політики, 2016. – 124 с.

Продовження таблиці 3.1

3. Ризик-аналіз	Необхідно визначити наслідки, ймовірність виникнення і рівень ризику, а також причини та фактори виникнення ризикових ситуацій. Подібний аналіз повинен враховувати масштаб потенційних наслідків і можливі шляхи їх виникнення. При аналізі ризикових суб'єктів господарювання – платників податку на прибуток підприємств потрібно також виявити і оцінити наявні інструменти (моделі і методи) контролю ризиків та їх якісне відпрацювання у процесі контрольно-перевірочної роботи органів ДФС України
4. Оцінювання ризиків	Здійснюється порівняння рівня ризику з раніше встановленими критеріями. Відповідно до отриманих даних і встановлених параметрів системи моніторингу податкових ризиків та ризик-менеджменту визначається баланс між потенційними вигодами і негативними наслідками. Це дозволяє приймати рішення про масштаб і характер ризикового рішення, щодо встановленого ризику, а також визначати пріоритетні напрямки діяльності, пов'язані з ризик-менеджментом
5. Прийняття та реалізація ризикового рішення	Проводиться розробка і впровадження спеціалізованих економічно доцільних стратегій і план-заходів, мета яких – збільшення потенційної вигоди і скорочення потенційних витрат, що виникають в результаті діяльності ризикових суб'єктів господарювання – платників податку на прибуток підприємств
6. Аудит ефективності	Необхідно проводити аналіз ефективності всіх етапів системи моніторингу податкових ризиків та процесу управління для постійного поліпшення контрольно-перевірочної діяльності ДФС України

*Джерело: [105].

У практичній діяльності ДФС України не використовує значний потенціал для розкриття інформації про фінансово-господарські операції та, відповідно, визначення індикаторів податкових ризиків при аналізі фінансової звітності, яка з 2015 року стала основою для складання податкової звітності з податку на прибуток підприємств та відповідно до п. 46.2 ст. 46 Податкового кодексу України [106] подається до органів ДФС України разом із податковою декларацією на прибуток підприємств кварталну або річну фінансову звітність.

Так, на сьогодні для відбору суб'єктів господарювання до плану-графіка документальних перевірок критерії ризиковості платників податків визначаються без аналізу показників фінансової звітності. При цьому зі встановленням 14 критеріїв ризику високого ступеня, 20 – середнього і 3 – незначного, відсутня градація за якими ознаками та наявності скількох критеріїв платник податків може бути віднесений до відповідної категорії ризиковості. Ці критерії не дають чіткої позиції та повного уявлення про ступінь ризику платників податків і не

¹⁰⁵ Sokolova K. Y. The model of the integrated system of financial monitoring of tax risks in the supervisory and review activities of the State fiscal service bodies of Ukraine (Модель інтегрованої системи фінансового моніторингу податкових ризиків у контрольно-перевірочній роботі органів ДФС України) / К. У. Соколова // Збірник наукових праць «Економічний аналіз» Тернопільського національного економічного університету. – 2015. – № 20. – С. 193–202.

¹⁰⁶ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI : за станом на 01.01.2014 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – 112 с. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

можуть слугувати для ідентифікації та віднесення платників податків до високого, середнього чи незначного ступеня ризиків. При цьому більшість ризиків, визначених наказами ДФС України [107; 108], можна перевірити в межах кабінету, без проведення перевірок [109, с. 93].

Отже, вітчизняна практика встановлення ризикових платників податків потребує використання інформації з наявних баз даних ДФС України, що містить показники фінансової звітності, та вдосконалення критеріїв відбору за рахунок поліпшення глибини та якості опрацювання інформаційних джерел.

ДФС України визначає податкові ризики щодо платників податків насамперед як імовірність порушення податкового законодавства [110]. Водночас для відбору платників податків до плану-графіка документальних перевірок переважно використовуються ознаки ризикової поведінки платників податків, що не дозволяє точно встановлювати зміст можливого порушення податкового законодавства та, відповідно, ускладнює проведення перевірок і подальший інспекційний супровід та аудит ефективності податкових ризиків. Така ситуація є наслідком ототожнення понять «податковий ризик», «індикатор податкового ризику», «фактор ризику» та «ознаки ризикової поведінки платника податків», що призводить до ускладнення управління податковими ризиками в контрольно-перевірочній роботі ДФС України. Потрібно розрізнити податкові ризики і ознаки ризикової поведінки платників податків (див. табл. 3.2 та рис. 3.4).

Податкові ризики повинні визначатися на основі аналітичного опрацювання показників фінансової і податкової звітності, податкової інформації та мають вказувати на зміст чи спосіб здійснення правопорушення.

Таблиця 3.2

Критерії розмежування понять «податковий ризик» та «фіскальна поведінка»*

Показник	Критерії розмежування
Податкові ризики	Істотна ймовірність порушення податкового законодавства, що підтверджується сукупністю прямих та опосередкованих ознак (індикаторів)
Індикатор ризику	Кількісний або якісний показник, що відрізняється від нормативних значень, що самостійно або в сукупності вказує на існування податкового ризику, а також визначає сутність або спосіб здійснення ймовірного правопорушення
Фактор ризику	Обставина/чинник, що сприяє виникненню небезпечної ситуації (ризик), наприклад фактор здійснення підприємством ризикового виду діяльності, пов'язаної з позабанківським обігом значних сум коштів

¹⁰⁷ Про затвердження методичних рекомендацій щодо складання плану-графіка проведення планових перевірок суб'єктів господарювання : наказ ДФС України : від 05.08.2014 № 26/ДСК.

¹⁰⁸ Про затвердження порядку формування Плану-графіка проведення документальних планових перевірок суб'єктів господарювання : наказ Міністерства фінансів України від 02.06.2015 (із змінами і доповненнями).

¹⁰⁹ Соколова К. Ю. Фінансовий моніторинг податкових ризиків у контрольно-перевірочній роботі органів державної фіскальної служби України : дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / Катерина Юрївна Соколова. – Ірпінь : УДФСУ, 2016. – 283 с.

¹¹⁰ Методи визначення та класифікація податкових ризиків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minrd.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/102795.html>

Продовження таблиці 3.2

Ризикова податкова (фіскальна) поведінка	Достатня сукупність ознак ризикової фіскальної поведінки, що вказують на високу ймовірність порушення податкового законодавства, але без ідентифікації сутності і способу порушення
Ознака ризикової поведінки	Є відхилення від нормативних чи середніх показників, що свідчать про порушення стандартів податкової поведінки, без ідентифікації податкового ризику чи фактору, що його зумовлює

Джерело: авторська розробка

Ознака ризикової фіскальної поведінки, на наш погляд, не має інформативного змісту щодо прямого зв'язку з фактором, що її зумовлює (наприклад: низьке податкове навантаження, декларування від'ємного значення оподаткування, здійснення певних видів діяльності тощо). Індивідуальна податкова (фіскальна) поведінка є інтегральним образом платника податків, що здійснюється на основі оброблення інформації про діяльність платника податків, яка є у розпорядженні фіскальних органів у вигляді: а) реєстраційних даних; б) даних податкової звітності; в) результатів контрольно-перевірочної роботи; г) зовнішньої інформації [111, с. 120].

Таким чином, для ефективного здійснення моніторингу податкових ризиків суб'єктів-господарювання-платників податку на прибуток підприємств, на нашу думку, важливим є максимальне охоплення як зовнішнього, так і внутрішнього середовища, у якому діє платник податків. Тому для контролюючих органів особливо важливим є те, щоб цей процес мав чіткі межі (сферу застосування, цілі і завдання, вхідні і вихідні параметри, ресурси та управління), що дозволить забезпечити функціонування моніторингу податкових ризиків та процесу моніторингу фіскальної поведінки платників податків у керованих умовах.

Принциповий порядок визначення податкових ризиків з податку на прибуток підприємств та характеру індивідуальної фіскальної поведінки на основі показників фінансової та податкової звітності наведено на рис. 3.4.

¹¹¹ Десятнюк О. М. Моніторинг податкових ризиків: теорія та практика : [монографія] / Десятнюк О. М. – Тернопіль : ТНЕУ, 2009. – 312 с.

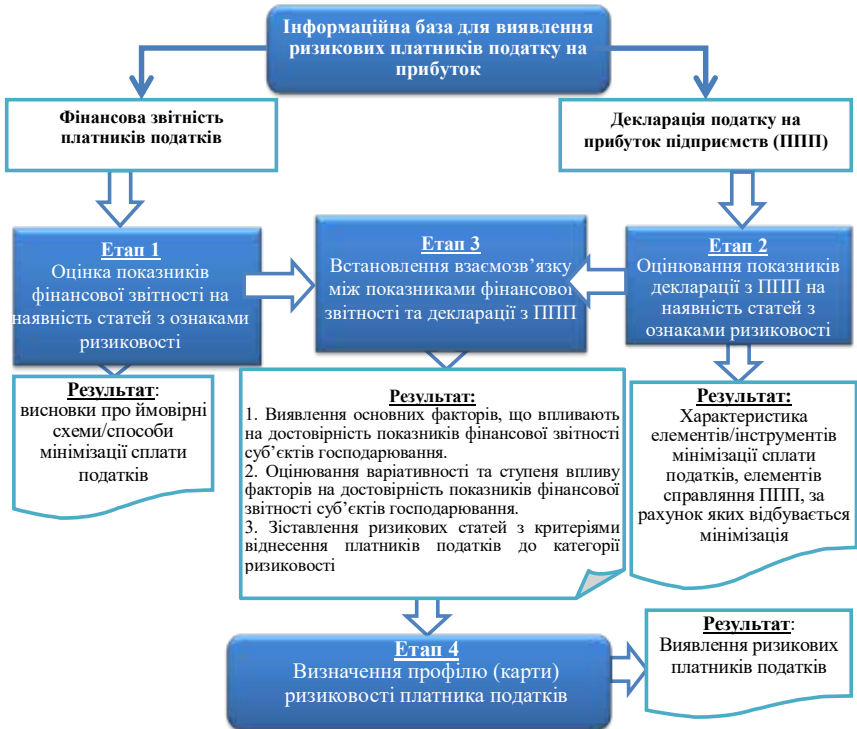

Рисунок 3.4 – Алгоритм виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників ППП – за даними фінансової та податкової звітності*

* Джерело: авторська розробка.

Як видно з рисунка 3.4, інформаційною базою визначення податкових ризиків є фінансова та податкова звітність. Першими етапами алгоритму виявлення ризикових суб'єктів господарювання є оцінювання показників фінансової звітності та податкової звітності платників податків на наявність статей з ознаками ризиковості. Результатами такого оцінювання можуть бути висновки про ймовірні схеми/способи мінімізації сплати податків та надана характеристика їх елементів (інструментарію) здійснення.

Після чого, на наступному етапі, має відбуватися встановлення взаємозв'язку між показниками фінансової звітності та декларації з податку на прибуток підприємств з метою визначення податкових ризиків. У разі наявності ризику з податку на прибуток підприємств алгоритм передбачає таке:

- виявлення основних факторів, що впливають на достовірність показників фінансової звітності суб'єктів господарювання;
- оцінювання варіативності та ступеня впливу факторів на достовірність

показників фінансової звітності суб'єктів господарювання;

– зіставлення ризикових статей з критеріями віднесення платників податків до категорії ризиковості.

За сукупністю податкових ризиків щодо кожного платника податку на прибуток підприємств в автоматичному режимі може бути складена карта (профіль) ризиковості, тобто повний перелік і опис ризиків, які були встановлені в результаті збору, аналізу та систематизації податкової інформації та звітності. Це, відповідно, окреслюватиме об'єкти та методики здійснення податкових перевірок ризикових категорій платників податків.

Так, урахуовуючи досвід Нідерландів та інших країн ОЕСР, доцільно створити базу податкових ризиків, що, крім опису ризику та способу його визначення, міститиме рекомендації щодо його відпрацювання.

Таким чином, предметом моніторингу податкових ризиків насамперед мають бути показники звітності та інформація про фінансово-господарські операції платників податків, що акумулюються в базах даних та інформаційних системах фіскальних органів. Наявність підходів до систематизації та методик аналізу такої інформації є потужним інструментом для визначення ризиків щодо основних бюджетоутворювальних платежів, при цьому найбільш актуальне це питання саме для податку на прибуток підприємств.

Реалізація такого підходу на базі моніторингу платників податків, на нашу думку, відповідає принципам системи управління податковими ризиками, і, зокрема, дозволяє здійснювати такі дії щодо виявлених ризиків (ризикових суб'єктів) з податку на прибуток підприємств:

– визначити найбільш пріоритетні для відпрацювання ризику за сумою та характером податкового ризику;

– здійснювати інтегральне оцінювання податкових ризиків за рахунок застосування вагових коефіцієнтів значимості ризику, урахування факторів достовірності звітності, імовірності правопорушення, величини ризику, рівня «доказовості» тощо;

– оцінювати рівень ризиковості суб'єктів господарювання за величиною та значущістю виявлених ризиків, фіскальною поведінкою платника податків, фінансово-майнового становища та інших факторів;

– ухвалювати варіативні управлінські рішення за виявленими податковими ризиками залежно від значущості податкових ризиків та ризиковості платника податків. Так, для категорій надійних платників податків та помірного ризику доцільно реалізовувати дистанційні способи відпрацювання податкових ризиків;

– здійснення інспекційного нагляду та аудиту ефективності за відпрацюванням податкових ризиків.

Визначення лише загального рівня ризиковості платника податків або акцентування контрольно-перевірочних заходів виключно на податкових

ризиках не забезпечує ефективного адміністрування ППП через відсутність гнучкості та обмеженого інструментарію у відпрацюванні податкових ризиків.

Отже, з урахуванням проведеного дослідження, є підстави стверджувати про необхідність у зміні підходів до виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників податку на прибуток підприємств – для розвитку системи управління податковими ризиками ДФС України. Функціональність такої системи може бути досягнута за рахунок її здатності до точної ідентифікації та супроводження контрольованих податкових ризиків. Для цього значну роль у становленні системи управління податковими ризиками відіграє моніторинг платників податків, із застосуванням алгоритмів опрацювання податкової інформації та фінансової звітності на предмет виявлення, оцінювання та супроводження податкових ризиків.

Від того, наскільки змістовними, кількісно вимірюваними та зіставними можуть бути зазначені критерії визначення податкових ризиків, буде залежати результативність вибору платників податків до перевірок і контрольно-перевірочних заходів фіскальних органів.

Виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників ППП – має бути невід'ємною складовою системи управління податковими ризиками. Ризиковість платника ППП має визначатися на основі податкових ризиків з урахуванням специфіки діяльності та категорії надійності платника податків. Відповідно, для більш надійних категорій платника податків за інших рівних умов ризиковість буде меншою, що дозволить реалізовувати дистанційні способи або більш пізні сценарії відпрацювання податкових ризиків. Виявлений податковий ризик підлягає обов'язковому оцінюванню, супроводженню та відпрацюванню або на рівні окремого платника податків та (або) за рахунок змін нормативно-правового середовища, що його дозволяють.

Завершальним елементом системи управління податковими ризиками є аудит ефективності, що передбачає аналіз всіх етапів моніторингу податкових ризиків та, зокрема, контроль за реалізацією ризикових рішень. Загальна модель управління податковими ризиками з податку на прибуток підприємств у контрольно-перевірочній роботі ДФС України по податку на прибуток підприємств подана на рис. 3.5.

Виходячи з необхідності у формуванні рекомендацій для визначення податкових ризиків з ППП (як кінцевого результату дослідження) та відповідному відборі ризикових платників податків для проведення контрольно-перевірочних заходів наступними напрямками дослідження є узагальнення підходів до складання фінансової звітності, зі встановленням факторів, що впливають на об'єкт оподаткування з ППП, а також визначення порядку відображення (розкриття) інформації щодо об'єкта оподаткування ППП у формах фінансової звітності та додатках до неї.

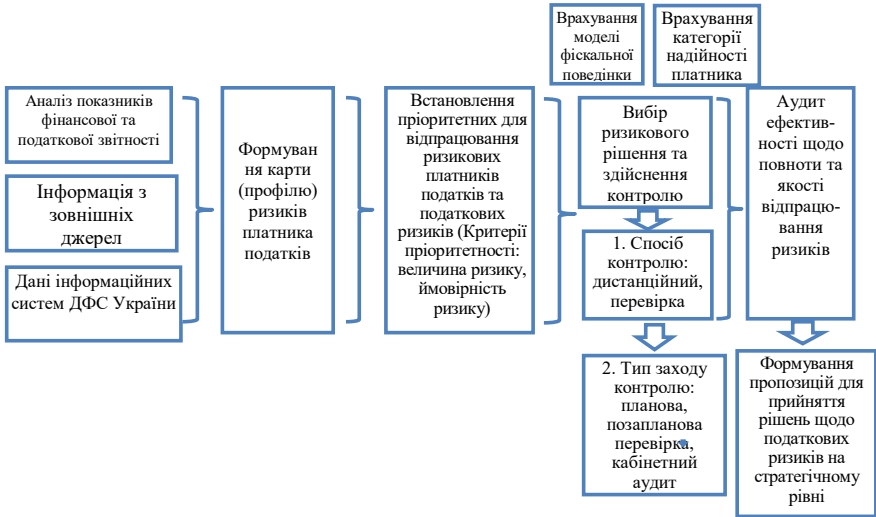

Рисунок 3.5 – Модель управління податковими ризиками з податку на прибуток підприємств у контрольно-перевірочній роботі ДФС України*

*Джерело: авторська розробка.

Також перспективним напрямом є виявлення ризикових статей фінансової звітності з наведенням характеристики їх впливу на формування об'єкта оподаткування ППП та розкриття порядку зіставлення статей фінансової звітності суб'єктів господарювання для визначення податкових ризиків; систематизація порядку відображення інформації в декларації з ППП, деталізація взаємозв'язку показників декларації з ППП із показниками фінансової звітності; визначення алгоритму здійснення аналізу фінансової звітності суб'єктів господарювання з позиції виявлення податкових ризиків; визначення факторів, що впливають на достовірність показників фінансової звітності суб'єктів господарювання, ступінь такого впливу та порядок ідентифікації таких факторів; і як підсумок – визначення критеріїв виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників ППП.

4. Методичні рекомендації щодо відбору ризикових суб'єктів господарювання з податку на прибуток підприємства

Виявлення у податковій декларації з ППП та фінансовій звітності платника податків ризикових показників передбачає, що визначення факторів та індикаторів ризиковості суб'єкта господарювання має здійснюватися у три етапи (див. рис. 4.1).

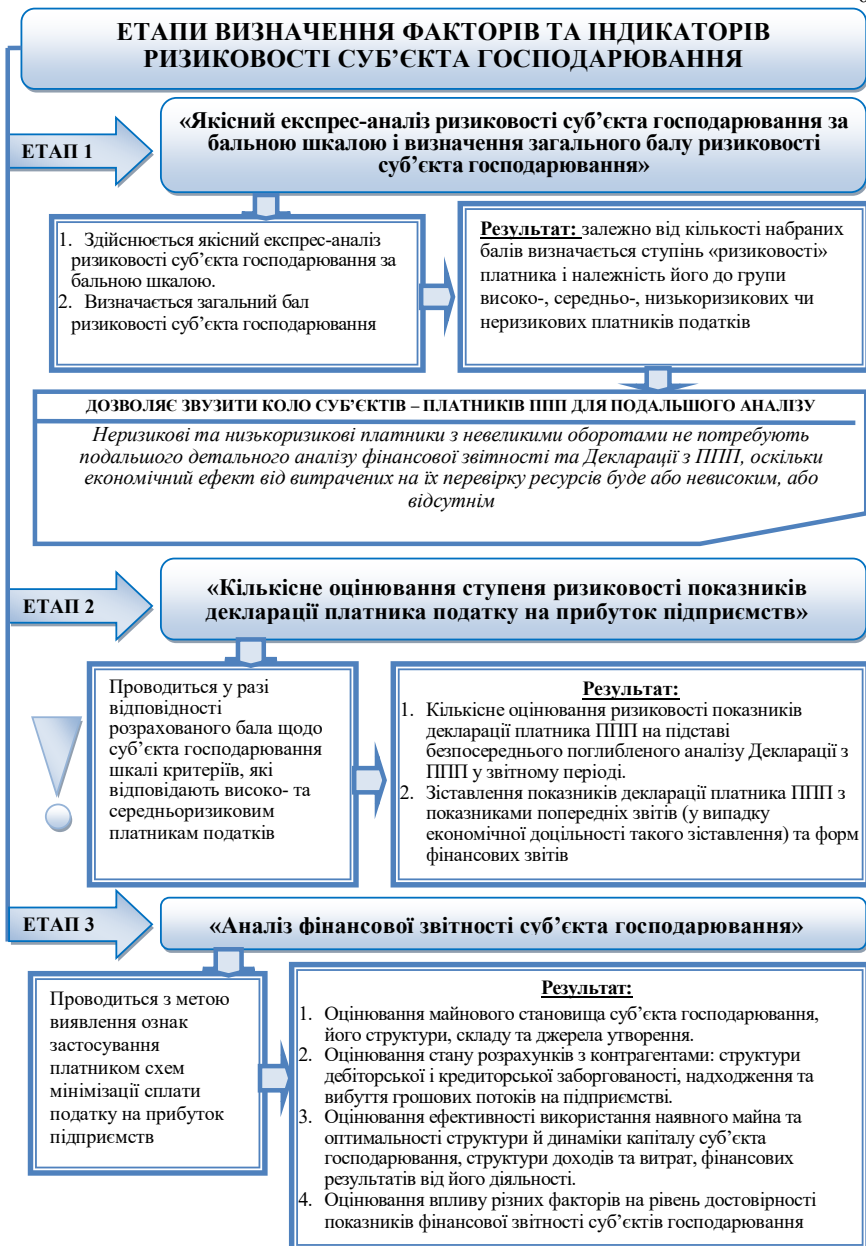

Рисунок 4.1 – Порядок визначення факторів та індикаторів ризиковості суб'єкта господарювання*

*Джерело: авторська розробка.

1) якісний експрес-аналіз ризиковості суб'єкта господарювання за бальною шкалою і визначення загального бала ризиковості суб'єкта господарювання;

2) кількісне оцінювання ступеня ризиковості показників декларації платника податку на прибуток підприємств;

3) аналіз показників фінансової звітності суб'єкта господарювання.

Основними джерелами інформації для аналізу є основні рядки декларації з ППП та додатки до неї, а також звітний бухгалтерський баланс (форма № 1), звіт про фінансові результати (форма № 2), звіт про рух грошових коштів (форма № 3), примітки до річної фінансової звітності (форма № 5), звіт про фінансові результати суб'єкта малого підприємництва (форма № 2-м), що деталізують окремі статті основних форм звітності.

Етап 1. Якісний експрес-аналіз ризиковості суб'єкта господарювання за бальною шкалою і визначення загального бала ризиковості суб'єкта господарювання

Цей етап передбачає попередню категоризацію платника, тобто віднесення до певної групи високо-, середньо-, низькоризикових та неризикових платників, що базується на загальній інформації про діяльність відповідного суб'єкта господарювання у ретроспективі та у звітному періоді, а також рейтинговому оцінюванні. Зокрема, до уваги мають братися показники, подані в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Показники, що мають ураховуватися контролюючими органами під час рейтингового оцінювання платників ППП*

№ з/п	Показники	Джерела інформації
1	Ризиковість виду діяльності платника податків (різним видам діяльності присвоюються різні бали ризику залежно від можливостей приховування чи мінімізації об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств у відповідній сфері (виді) діяльності)	– гр. 5, 9 Декларації з ППП; – Порядок формування плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків (наказ Міністерства фінансів України від 2.06.2015 № 524); – дані контрагентів
2	Реєстрація за адресами масової реєстрації платників або відсутність «офісу» (останнє означає, що місце проживання директора чи засновника є місцем реєстрації та основним місцем здійснення діяльності суб'єкта господарювання (основне і неосновне місце обліку збігаються з місцем проживання засновника)	– Державна реєстраційна служба (витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань); – гр. 6 Декларації з ППП; – форма № 20-ОПП (повідомлення про об'єкти оподаткування або об'єкти, пов'язані з оподаткуванням або через які здійснюється діяльність); – форма № 1-ОПП; – форма № 17-ОПП (заява про взяття на облік за неосновним місцем обліку)
3	Періодичність (частота) подання коригувальних чи уточнювальних розрахунків до декларацій, особливо якщо в результаті коригувань зменшуються суми об'єкта оподаткування ППП	– Декларація з ППП, гр.1 та ряд 27-39; – додаток ВП до Декларації з ППП; – форма № 1; форма № 2; форма № 3; форма № 5

Продовження таблиці 4.1

4	Наявність операцій з контрагентами-нерезидентами, у т. ч. такими, що зареєстровані на територіях з нижчими ставками оподаткування	Декларація з ППП, дод. ПН; форма № 1; форма № 2; форма № 3; форма № 5; Звіт про контрольовані операції
5	Результати попереднього податкового контролю платника податків (частота несвочасного подання податкової звітності, несвочасної сплати податків, результати попередніх податкових перевірок)	– Акт (довідка) про результати камеральної перевірки; – Акт (довідка) про результати документальної перевірки

* Джерело: авторська розробка.

За кожним із зазначених вище чинників (див. табл. 4.1) присвоюється відповідний бал на основі визначеної шкали і розраховується загальний рейтинг платника відповідно до загальної кількості набраних балів за результатами проведеного експрес-аналізу. При цьому важливою є «податкова історія» платника і накопичення інформації про загальну ризиковість діяльності платника у попередніх періодах та використання її у майбутньому із застосуванням сучасного економіко-математичного інструментарію.

Етап 2. Кількісне оцінювання ступеня ризиковості показників декларації платника податку на прибуток підприємств

На цьому етапі здійснюється глибокий аналіз та зіставлення показників декларації й фінансової звітності платника ППП.

Насамперед аналізуються основні рядки декларації та додатки до неї (рис. 4.2). Якщо у платника заповнені рядки 03 РІ, 05 ПЗ, 16 ЗП, 20 АВ, 23 ПН, а також подано інші додатки до декларації, то декларація такого платника і відповідна фінансова звітність потребують особливої уваги, оскільки бухгалтерський фінансовий результат, визначений у формі № 2 з метою оподаткування, обов'язково має коригуватися на постійні податкові різниці та повинен (у деяких випадках, передбачених законом, може) бути скорегований на податкові різниці, що виникають відповідно до розділу III ПКУ і які визначаються у додатку РІ.

Аналіз та зіставлення показників Податкової декларації з ППП і фінансової звітності платника податку

Першочергова увага приділяється рядкам декларації 01, 02, 03, 05.

1. Аналіз та зіставлення показників рядка 01 Декларації з ППП та форми № 2. Якщо показник рядка 01 Декларації з ППП на кінець звітного року менше, ніж на 15 %, нижчий за 20 млн грн, тобто коливається в межах 17–19,9 млн грн, і при цьому платник податку не заповнює рядок 03 РІ Декларації з ППП, то варто перевірити правильність обрахунку цього показника відповідно до даних форми № 2, а також повноту внесення всіх складових доходів у розрахунок. Заниження зазначеного показника може свідчити про намагання

платника приховати обов'язок нараховувати податкові різниці, які можуть збільшувати об'єкт оподаткування ППП (рис. 4.3).

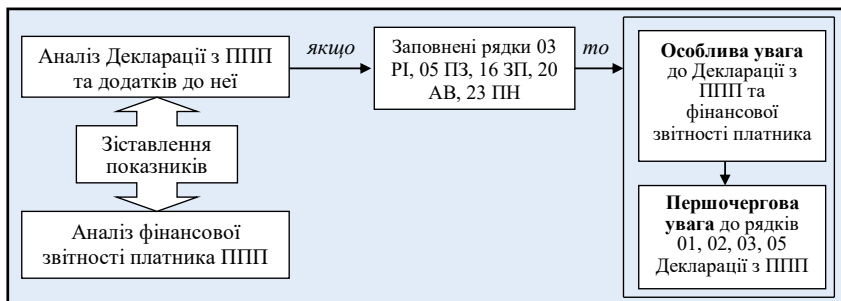

Рисунок 4.2 – Алгоритм аналізу та зіставлення показників Декларації й фінансової звітності платника ППП*

*Джерело: авторська розробка.

Якщо платник не належить до категорії малих суб'єктів господарювання, то рядок 01 Декларації = (р. 2000 + р. 2120 + р. 2200 + р. 2220 + р. 2240) форми № 2, якщо він є суб'єктом малого підприємництва, то рядок 01 Декларації = (р. 2000 + р. 2120 + р. 2240) форми № 2-м.

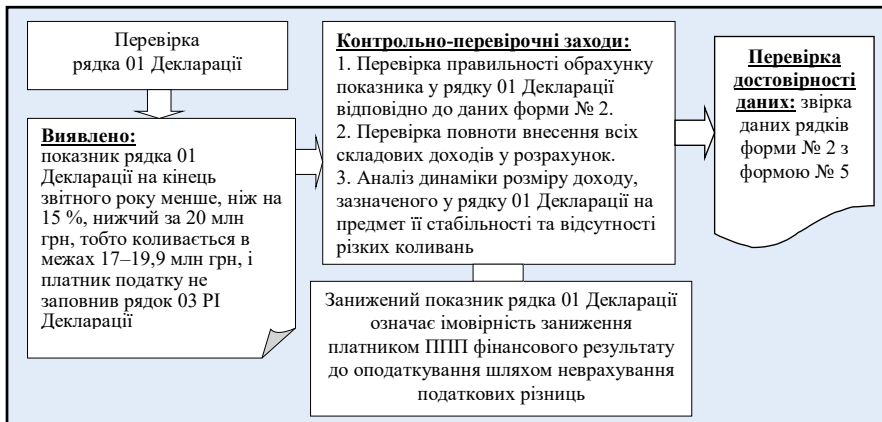

Рисунок 4.3 – Алгоритм зіставлення показників рядка 01 Декларації з ППП та форми № 2*

*Джерело: авторська розробка.

Для перевірки достовірності даних сум проводиться звірка даних рядків Ф. № 2 із Ф. № 5:

$$p. 2120 \text{ Ф. № 2 має} = \sum p. 440, 450, 460, 470, 480, 490 \text{ Ф. № 5 (за графою 3);}$$

р. 2200 Ф. № 2 має $=\sum$ р. 500, 510, 520 Ф. № 5 (за графою 3);

р. 2220 Ф. № 2 має $=\sum$ р. 530, 550, 560 Ф. № 5 (за графою 3);

р. 2240 Ф. № 2 має $=\sum$ р. 570, 580, 590, 600, 610, 630 Ф. № 5 (за графою 3).

Крім того, має аналізуватися динаміка розміру доходу, зазначеного у рядку 01 Декларації, на предмет її стабільності та відсутності різких коливань.

2. Аналіз та зіставлення показників форми № 2 і форми № 5. Одним з основних показників, на основі якого розраховується оподатковуваний прибуток підприємств у Податковій декларації з ППП, є фінансовий результат із форми № 2, тому основна увага має бути зосереджена на правильності розкриття інформації про результати фінансово-господарської діяльності платника при обчисленні фінансового результату та повноті розшифрування показників у формі № 5 (див. рис. 4.4). Тобто основним ризиком у такому разі може бути необґрунтоване заниження платником податків фінансового результату до оподаткування. Заниження можливе, якщо: 1) витрати зростають, а доходи залишаються незмінними; 2) доходи і витрати зростають, але доходи – нижчими темпами, ніж витрати; 3) доходи і витрати знижуються, але доходи знижуються нижчими темпами, ніж витрати.

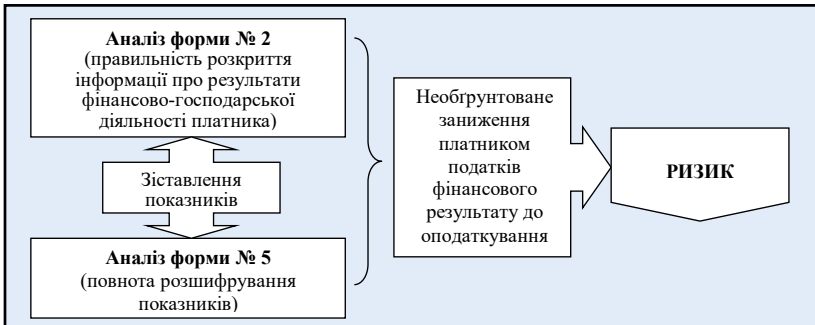

Рисунок 4.4 – Алгоритм аналізу та зіставлення показників форми № 2 і форми № 5*

*Джерело: авторська розробка.

Тому наступним кроком є аналіз динаміки та структури доходів і витрат платника, оцінювання співвідношення основних елементів доходів і витрат, зокрема категорії «інші» у групі та між групами [112] за формою № 2 (табл. 4.2).

¹¹² На наступних етапах дослідження планується визначити критерії співвідношення зазначених показників, за якими передбачається здійснювати відбір ризикових суб'єктів господарювання з метою проведення документальної перевірки.

Зв'язок рядків форми № 2 та ймовірні причини їх ризиковості*

Стаття	Код	Умовне скорочення		Результат
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2000	$X1_{(t, t-1)} = \text{Дох} - \text{знижки} - \text{повернення товарів} - \text{непрямі податки}$		Увага приділяється сумам наданих знижок, вартості повернень раніше проданих товарів, непрямих податків, інших податків і зборів, що виплачуються з обороту, доходів, що належать контрагентам з метою недопущення завищення даних сум
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	2050	$X2_{(t, t-1)}$		Ризик, якщо $X2/X1 \geq 1$
Валовий:				
прибуток	2090	Y^+	$= X1 - X2$	
збиток	2095	Y^-		
Інші операційні доходи	2120	$X3$		Ризик, якщо $X3 \neq \sum$ р. 440, 450, 460, 470, 480, 490 Ф. № 5 (графіа 3) Ризик, якщо $X3/X1 \geq 0,5$
Адміністративні витрати	2130	$X4$		Ризик, якщо $X4 / \sum$ $OB \geq 1$
Витрати на збут	2150	$X5$		Ризик, якщо $X5/X2 \geq 0,8$
Інші операційні витрати	2180	$X6$		Ризик, якщо $X6 \neq \sum$ р. 440, 450, 460, 470, 480, 490 Ф. № 5 (графіа 4) Ризик, якщо $X6 / X2 > 0,9$ Ризик, якщо $(X4 + X5 + X6) / X2 \geq 1$
Фінансовий результат від операційної діяльності:				
прибуток	2190	Φ^+	$= Y^{(+)} + X3 -$	
збиток	2195	Φ^-	$X4 - X5 - X6$	
Дохід від участі в капіталі	2200	$X7$		Ризик, якщо $X7 = 0$, але ряд 1030 Ф. № 1 $\neq 0$. Ризик, якщо $X7 \neq \sum$ р. 500, 510, 520 Ф. № 5 (графіа 3)
Інші фінансові доходи	2220	$X8$		Ризик, якщо $X8 = 0$, але ряд 1035 Ф. № 1 $\neq 0$. Ризик, якщо є невідповідність між $X8$ і додатком ЦП до Декларації. Ризик, якщо $X8 \neq \sum$ р. 530, 550, 560 Ф. № 5 (графіа 3)
Інші доходи	2240	$X9$		Ризик, якщо $X9 \neq \sum$ р. 570, 580, 590, 600, 610, 630 Ф. № 5 (графіа 3)
Фінансові витрати	2250	$X10$		Ризик, якщо $X10 \neq \sum$ р. 540, 550, 560 Ф. № 5 (графіа 4)
Втрати від участі в капіталі	2255	$X11$		Ризик, якщо $X11 \neq \sum$ р. 500, 510, 520 Ф. № 5 (графіа 4)
Інші витрати	2270	$X12$		Ризик, якщо $X12 \neq \sum$ р. 570, 580, 590, 600, 620, 630 Ф. № 5 (графіа 4). Ризик, якщо $X12/X2 > 0,5$. Ризик, якщо $(X10 + X11 + X12) > (X4 + X5 + X6)$
Фінансовий результат до оподаткування:				
прибуток	2290	Φ^+	$= \Phi^{(+)} + X7 + X8 + X9 - X10 - X11 - X12$	Ризик, якщо при постійному прирості показників $(X1 + X3 + X7 + X8 + X9)$ суми витрат $(X2 + X4 + X5 + X6 + X10 + X11 + X12)$ зростають швидшими темпами, або ФР скорочується
збиток	2295	Φ^-		

Продовження таблиці 4.2

Витрати (дохід) з податку на прибуток	2300	X13	Ризик, якщо X13 \neq р. 1240 Ф. № 5 Ризик, якщо X13 \neq поточний ППП + (ряд. 1500 гр. 4 Ф. № 1 – ряд. 1500 гр. 3 Ф. № 1) – (ряд. 1045 гр. 4 Ф. № 1 – ряд. 1045 гр. 3 Ф. № 1) (за умови, що протягом звітного року поточний ППП і/чи відстрочені податки за рахунок власного капіталу не нараховувалися (не коригувалися)	
Чистий фінансовий результат:				
прибуток	2350	ЧФр ⁺	= Фр ^(+/-) – X13	Ризик, якщо ЧФр за звітний період + р. 1420 Ф. № 1 на початок \neq р. 1420 Ф. № 1 на кінець
збиток	2355	ЧФр ⁻		

Умовні позначення:

Ф. № 1 – баланс (форма № 1).

Ф. № 5 – примітки до річної фінансової звітності (форма № 5).

* Джерело: авторська розробка.

У таблиці 4.2 наведено загальні можливі нестандартні співвідношення основних статей фінансової звітності платника, що можуть свідчити про існування ризиків у розрахунках об'єкта оподаткування ППП. При цьому аналіз має здійснюватися не лише за один звітний період, а й за період у 3–5 років, з метою виявлення диспропорцій у коливаннях (динаміці) основних статей доходів та витрат платника. Для цього доцільно розраховувати темпи зростання основних статей доходів, витрат платника та сум сплачених ним податків до бюджету. Обсяги реалізації необхідно порівнювати із сумами задекларованого податкового зобов'язання, а придбання – податкового кредиту з ПДВ. Нераціональним можна вважати значне перевищення сум доходів і витрат з фінансової та інвестиційної діяльності над операційною діяльністю платника ППП.

Крім того, важливо звернути увагу на структуру операційних витрат платника ППП (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Елементи операційних витрат (згідно з формою № 2)*

Назва статті	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року	Розрахунок / звірка
Матеріальні затрати	2500	OB1 _t	OB1 _{t-1}	
Витрати на оплату праці	2505	OB2 _t	OB2 _{t-1}	
Відрахування на соціальні заходи	2510	OB3 _t = OB2 _t × 0,22	OB3 _{t-1} = OB2 _{t-1} × 0,22	
Амортизація	2515	OB4 _t	OB4 _{t-1}	OB4 _t = ∑ Розділ I і Розділ II Ф. № 5
Інші операційні витрати	2520	OB5 _t	OB5 _{t-1}	Ризиковий показник, якщо OB5 пропорційно більше OB1 чи суми OB2 і OB3
Разом	2550	∑ OB1...OB5		

* Джерело: авторська розробка.

Увага має приділятися як правильності розрахунку сукупних операційних витрат платника, так і аналізу змін у динаміці та структурі складових операційних витрат. Інші операційні витрати та амортизаційні відрахування не можуть у сукупності перевищувати матеріальні витрати та витрати на оплату праці з нарахуваннями. Правильність розрахунку амортизаційних відрахувань (ОВ4) можна прослідкувати виходячи із даних розділів I і II форми № 5.

3. Аналіз та зіставлення показників додатка РІ Декларації з ППП та рядка 03 РІ Декларації з ППП. Наступним важливим елементом, який впливає на правильність розрахунку об'єкта оподаткування ППП є податкові різниці, сума яких розраховується у додатку РІ і заноситься у рядок 03 РІ Декларації.

При заповненні рядка 03 РІ Декларації необхідно пересвідчитися у правильності арифметичних розрахунків у додатку РІ й повноті врахування всіх операцій платника в цьому додатку (рис. 4.5).

Найчастіше податкові різниці можуть виникати при нарахуванні амортизації необоротних активів платника. За наявності основних засобів на балансі платника (перевірити це можна оцінивши значення рядків 1001, 1002 та 1011, 1012 форми № 1 Баланс) обов'язково має бути заповнений додаток АМ до рядка 1.2.1 додатка РІ (див. рис. 4.5). Саме у додатку АМ деталізуються за кожною із груп основних засобів і нематеріальних активів суми нарахованої амортизації згідно з нормами ПКУ [113].

Основними причинами, які зумовлюють відхилення в сумах нарахованої амортизації, згідно з податковим та бухгалтерським обліком, можуть бути такі:

- 1) незбіг термінів амортизації, визначених згідно з обліковою політикою підприємства, та встановлених ПКУ мінімальних термінів використання основних засобів [114];
- 2) порушення вартісної межі віднесення об'єкта до основних засобів (6 000 грн);
- 3) невиконання умови обов'язкового використання основних засобів у господарській діяльності підприємства.

Якщо платник здійснював дооцінку чи уцінку основних засобів, то ця інформація має бути розшифрована у розділах 1 і 2 форми № 5 і, відповідно, внесена у додаток РІ (розділ 1). Результат від продажу чи ліквідації основних засобів також має бути зазначений у додатку РІ. Про здійснення такої операції можна відслідкувати, порівнявши також показники форми № 1 (р. 1001 і 1011) у поточному і попередньому періодах, а також розділ 1 і 2 форми № 5: якщо сума різко зменшилася, відбувся продаж основних засобів, це мало бути відображено у додатку РІ.

¹¹³Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (зі змінами). – Ст. 138.3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>

¹¹⁴Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (зі змінами). – Ст. 138.3.3, ст. 138.3.4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>

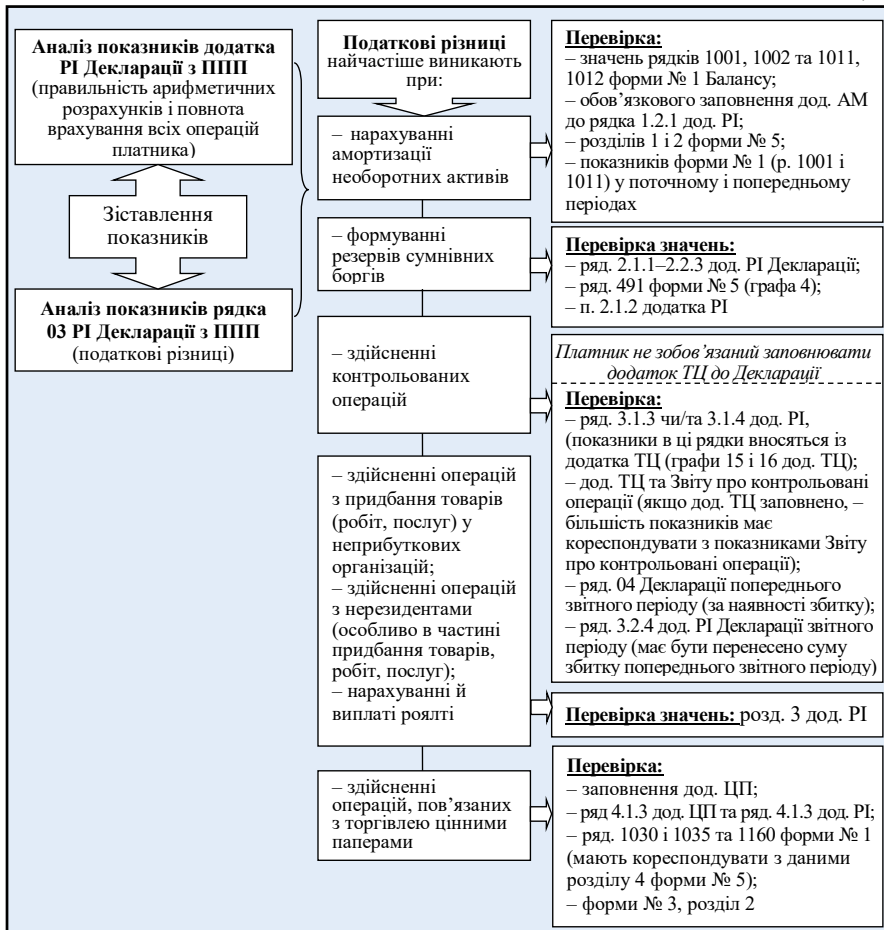

Рисунок 4.5 – Алгоритм аналізу та зіставлення показників додатка РІ Декларації з ППП та рядка 03 РІ Декларації з ППП*

*Джерело: авторська розробка.

Також, з метою запобігання збиткам при розрахунках з покупцями, суб'єкти господарювання часто формують резерви сумнівних боргів (див. рис. 4.5). При цьому важливо, щоб на суму витрат, пов'язаних із формуванням резервів, не зменшувався фінансовий результат до оподаткування з метою нарахування ППП. Тобто витрати на формування резервів за сумнівними боргами мають бути відображені у рядках 2.1.1–2.2.3 додатка РІ Декларації. Про суми відрахувань у резерви сумнівних боргів має бути зазначено в рядку 491 форми № 5 (граф. 4). Цей самий показник має бути занесений у п. 2.1.2 додатка РІ.

Особлива увага має приділятися суб'єктам, які здійснюють контрольовані операції. Але при цьому платник не зобов'язаний заповнювати додаток ТЦ до Декларації (хоча повинен подати Звіт про контрольовані операції до 1 травня року, наступного за звітним). Лише якщо платник вирішив самостійно провести коригування ціни та податкового зобов'язання (за умови здійснення контрольованих операцій), тоді він заповнює додаток ТЦ до Декларації [115]. Але, якщо платник має нараховувати податкові різниці і в нього були операції щодо придбання (продажу) товарів за цінами, які відрізняються від звичайних, він повинен заповнити рядки 3.1.3 чи/та 3.1.4 додатка РІ, але показники в ці рядки заносяться із додатка ТЦ (графи 15 і 16 додатка ТЦ). Якщо платник заповнив додаток ТЦ, то переважна більшість показників додатка має кореспондувати показникам Звіту про контрольовані операції (див. рис. 4.5).

За умови наявності збитків за попередній звітний рік у рядку 04 Декларації попереднього звітного періоду необхідно вказати розмір збитку, який має бути перенесений до рядка 3.2.4 Додатка РІ Декларації звітного періоду.

Крім того, ризиковими або тими, що потребують особливої уваги, є операції з придбання товарів (робіт, послуг) у неприбуткових організацій, операції з нерезидентами (особливо в частині придбання товарів, робіт, послуг), нарахування і виплата роялті, оскільки щодо зазначених операцій також виникають податкові різниці, які зазначаються у розділі 3 додатка РІ і в основному призводять до збільшення фінансового результату до оподаткування.

Ризиковими можна розглядати операції, пов'язані з торгівлею цінними паперами. Якщо платник здійснював операції з цінними паперами, то має бути заповнено додаток ЦП, у якому визначається фінансовий результат від продажу та інших відчужень цінних паперів і переноситься із додатка ЦП з рядка 4.1.3 в рядок 4.1.3 додатка РІ (див. рис. 4.5). Про факт здійснення фінансових інвестицій суб'єктом господарювання може свідчити рядок 1030 і 1035 та 1160 форми № 1 і зміна в сумах за зазначеними рядками в динаміці, а отже, це є підставою для заповнення додатка ЦП Декларації. Відповідні рядки балансу повинні кореспондувати даним розділу 4 форми № 5. Тобто, ряд 1030 Ф. № 1 (має дорівнювати сумі рядків 350, 360, 370 гр. 4 Ф. № 5), р. 1035 Ф. № 1 (має дорівнювати сумі рядків 380, 390, 400, 410 гр. 4 Ф. № 5), р. 1160 Ф. № 1 (має дорівнювати рядку 420 гр. 4 Ф. № 5).

При аналізі додатку ЦП увага повинна звертатися на зіставлення доходів від продажу відповідних видів цінних паперів і витратам, пов'язаним з їх придбанням. Якщо дохід від продажу нижчий за витрати, то ця операція потребує обґрунтування причин даного факту з боку платника, оскільки може

¹¹⁵ Про затвердження форми Податкової декларації з податку на прибуток підприємств : наказ Міністерства фінансів України від 20.10.2015 № 897 (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>

вважатися ризиковою. Крім того, факт надходження коштів на рахунки платника від операцій з цінними паперами і перерахування коштів на придання відповідних цінних паперів можна відслідкувати з форми № 3, розділ 2.

Таким чином, найбільше контролюючі органи повинні зважати на додаток РІ, оскільки від правильності врахування всіх різниць у ньому залежить повнота визначення об'єкта оподаткування ППП.

4. Аналіз та зіставлення показників рядка 05 Декларації з ППП і даних додатка ПЗ. Якщо в декларації заповнений рядок 05 Декларації, то необхідно проаналізувати дані додатка ПЗ. За додатком ПЗ перевірити, чи насправді платник має право на звільнення від оподаткування ППП, тобто відповідність пункту ПКУ (зазначеному в додатку ПЗ в табл. 4.2) виду діяльності суб'єкта господарювання, зазначеному в основному бланку декларації. Можливо, вид діяльності цього платника не дає взагалі права на застосування податкових пільг з ППП.

5. Аналіз та зіставлення показників рядка 16 Декларації з ППП і даних додатка ЗП. Якщо у Декларації заповнений рядок 16, то необхідно проаналізувати правильність заповнення і достовірність інформації, наведеної в додатку ЗП, тобто, чи дійсно у платника є право зменшити нараховану суму ППП на суми раніше сплачених податків, авансових внесків при виплаті дивідендів, чи сплату податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки (рис. 4.6).

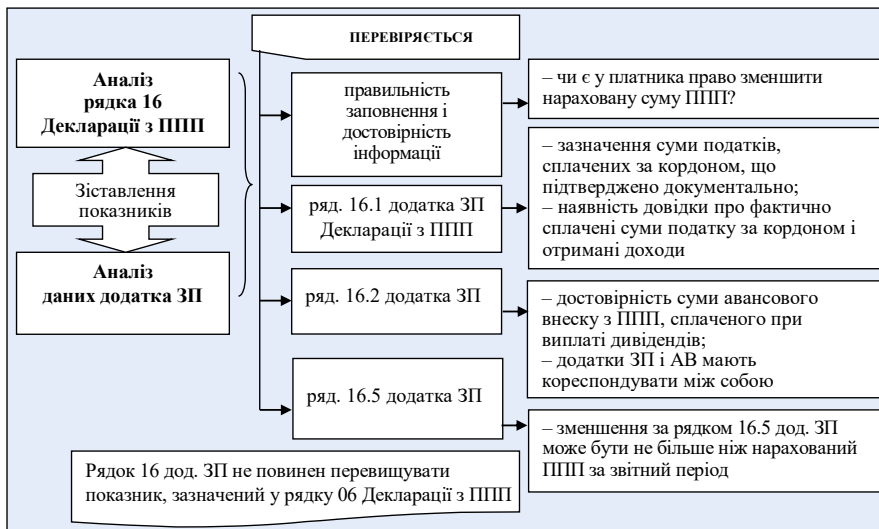

Рисунок 4.6 – Алгоритм аналізу й співставлення показників рядка 16 Декларації з ППП і даних додатка ЗП*

*Джерело: авторська розробка.

Так, якщо платник отримував дохід не лише в Україні, у рядку 16.1 додатка ЗП Декларації він має вказати суму податків, сплачених за кордоном, але ця сума має бути підтверджена документально. Також повинна бути наявна довідка про фактично сплачені суми податку за кордоном і отримані доходи, а сама сума зарахування не може перевищувати суму ППП, яку б цей платник заплатив з відповідного джерела доходу в Україні (рис. 4.6).

У рядку 16.2 Додатка ЗП зазначається сума авансового внеску з ППП, сплаченого при виплаті дивідендів платником. Саме на цю суму можна зменшити нараховану у звітному періоді суму ППП до сплати. Але потрібно перевірити достовірність визначення цієї суми і факт її сплати до бюджету. У частині авансових внесків з ППП при виплаті дивідендів додатки ЗП і АВ повинні кореспондувати один одному. Так, сума сплаченого авансового внеску з ППП при виплаті дивідендів переноситься із графі 6 додатка АВ Декларації і має кореспондувати рядку 20 АВ декларації з податку на прибуток підприємств, а також рядками 16.3 і 16.4.2 при існуванні непокритого повністю авансового внеску під час виплати дивідендів у минулому звітному періоді.

При врахуванні суми сплаченого податку на нерухоме майно порівнюють залишкову суму ППП із сумою сплаченого податку на нерухомість. Податок на прибуток підприємств не може бути зменшений на суму податку на нерухоме майно більш ніж на суму такого залишку. Тобто зменшення за рядком 16.5 додатка ЗП може бути не більше ніж нарахований ППП за звітний період. Отже, рядок 16 ЗП не повинен перевищувати показник, зазначений у рядку 06 Декларації з податку на прибуток підприємств.

6. Аналіз та зіставлення показників додатка ПН і даних фінансової звітності платника ППП. Якщо платник активно співпрацює з нерезидентами, він повинен заповнити додаток ПН та деталізувати у ньому те, які саме види доходів були виплачені і які суми податків були утримані з таких доходів. При цьому доцільно зіставити види діяльності платника податків і за що він виплачував доходи нерезиденту. Також можна порівняти показники фінансової звітності з даними додатка ПН та встановити, чи виплачувалися дивіденди у звітному періоді та чи спостерігається зменшення балансової вартості основних засобів платника – резидента у результаті продажу нерухомого майна нерезиденту (за Балансом та за формою № 5). Певною мірою у рядку 3118 форми № 3 має бути зазначена сума утриманого із нерезидентів податку (не менше суми, зазначеної в додатку ПН) (рис. 4.7).

Якщо платник зобов'язаний подавати форму № 5 разом із декларацією з ППП та формами № 2 і № 1, але у примітках до Декларації відсутні відповідні примітки, тобто платник не подає такої форми звітності, це також можна вважати ризиковим аспектом, оскільки з певних причин платник не хоче розшифровувати інформацію, наведену у фінансовій звітності та декларації.

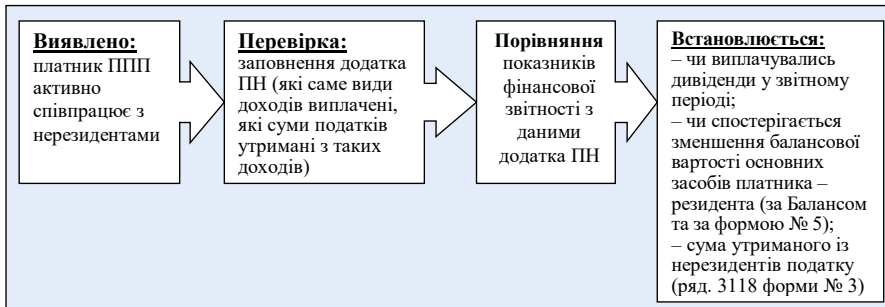

Рисунок 4.7 – Зіставлення показників додатка ПН і даних фінансової звітності платника ППП*

*Джерело: авторська розробка.

Етап 3. Аналіз фінансової звітності суб'єкта господарювання

Аналіз показників (статей) фінансової звітності суб'єктів господарювання може надати контролюючим органам інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових активів платника податків. Тому аналіз фінансової звітності суб'єктів господарювання з позиції виявлення податкових ризиків потрібно проводити за такими чотирма підетапами (див. рис. 4.8).

Основними джерелами інформації для аналізу ступеня ризиковості суб'єкта господарювання є звітний бухгалтерський баланс (форма № 1), звіт про фінансові результати (форма № 2), звіт про рух грошових коштів (форма № 3), примітки до річної фінансової звітності (форма № 5), які деталізують окремі статті основних форм звітності.

Методичний інструментарій проведення аналізу фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою виявлення ознак застосування платником схем мінімізації сплати ППП містить шість видів аналізу (див. табл. 4.4).

При цьому для кожного показника ризиковості суб'єкта господарювання – платників ППП – встановлено 4 індикатора: 1) індикатор високого ризику; 2) індикатор середнього ризику; 3) індикатор низького ризику; 4) індикатор мінімального ризику або відсутності ризику.

Також за окремими показниками ризиковості суб'єктів господарювання – платників ППП – визначено критерії значущості, які дозволяють виокремити з вибірки, що досліджується, тих суб'єктів господарювання, які не мають відповідних показників або значення цих показників незначні.

Підетап 1. Група «Майнове становище та активи». Цей підетап аналізу фінансової звітності суб'єктів господарювання з позиції виявлення податкових ризиків передбачає проведення оцінювання майнового становища суб'єкта господарювання, його структуру, склад, та джерела утворення.

ПІДЕТАПИ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ З ПОЗИЦІЇ ВИЯВЛЕННЯ ПОДАТКОВИХ РИЗИКІВ

Рисунок 4.8 – Порядок проведення аналізу фінансової звітності з метою виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників ППП*

*Джерело: авторська розробка.

Під час аналізу фінансово-майнового становища підприємства використовується горизонтальний та вертикальний способи оцінювання балансу (форми № 1) суб'єкта господарювання, а також метод аналізу майнового становища за допомогою 10 фінансових коефіцієнтів.

Оцінювання майнового становища суб'єкта господарювання дає можливість визначити абсолютні і відносні зміни статей балансу за певний період, відстежити тенденції їх зміни і визначити структуру фінансових ресурсів підприємства. Аналіз майна підприємства передбачає проведення аналізу складу майна та його структури, вивчення джерел формування майна, зміни складових майна і джерел його формування.

На підставі аналізу майнового становища суб'єкта господарювання за показниками форми № 1 можна виявити такі податкові ризики:

– імовірність збільшення витрат звітного періоду за рахунок оформлення «фіктивних» первинних документів щодо списання будівельних матеріалів, оплати послуг, пов'язаних з будівництвом, тощо;

– імовірність проведення дооцінки об'єктів нематеріальних активів чи основних засобів або безкоштовне отримання у власність об'єктів нематеріальних активів чи основних засобів без належного коригування бази оподаткування з податку на прибуток підприємств;

– імовірність оформлення первинних документів без фактичних постачань товарів, у яких суб'єкт господарювання може виконувати роль як вигодонабувача, так і вигодоотримувача. У цьому випадку суб'єкт господарювання може «штучно» збільшувати витрати з метою зменшення об'єкта оподаткування ППП за результатами власної діяльності або діяльності інших суб'єктів господарювання.

Таблиця 4.4

Методичний інструментарій проведення аналізу фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою виявлення податкових ризиків*

№ з/п	Вид аналізу показників фінансової звітності	Характеристика
1	Горизонтальний аналіз	Полягає в побудові однієї або декількох аналітичних таблиць, у яких абсолютні показники доповнюються відносними темпами зростання (зниження)
2	Вертикальний аналіз	Показує структуру засобів підприємства і джерел їх утворення. Такий аналіз дозволяє перейти до відносних оцінок і проводити порівняння та оцінювання економічних показників діяльності підприємств, що різняться за величиною використаних ресурсів, згадувати вплив інфляційних процесів, які спотворюють абсолютні показники фінансової звітності
3	Аналіз відносних показників (фінансових коефіцієнтів)	Використовується для встановлення взаємозв'язку між показниками фінансової звітності підприємства. В основному аналітичні коефіцієнти поділяють на такі групи: фінансової стабільності, рентабельності, ліквідності, ділової і ринкової активності
4	Порівняльний аналіз	Передбачає аналіз показників звітності за окремими показниками самого господарства та його дочірніх підприємств (філій), а також аналіз показників цього підприємства з показниками інших конкуруючих підприємств або середньогалузевими та середніми показниками
5	Трендовий аналіз	Базується на порівнянні кожної категорії звітності з урахуванням минулих періодів і визначення основної тенденції динаміки показника, обробленої від впливів різних факторів зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства та індивідуальних особливостей його діяльності в окремих періодах. За допомогою трендового аналізу можуть бути сформовані потенційні значення показників у майбутньому
6	Факторний аналіз	Передбачає аналіз впливу певних факторів (причин) на результативний показник за допомогою побудови детермінованих (розділених у часі) або стохастичних (що не мають певного порядку) прийомів дослідження. При цьому факторний аналіз може бути як прямим (власне аналіз), коли результативний показник поділяють на окремі складові, так і зворотним (синтез), коли окремі елементи поєднують у загальний результативний показник

*Джерело: авторська розробка.

Підетап 2. Група «Стан розрахунків з контрагентами». Цей підетап аналізу фінансової звітності суб'єктів господарювання з позиції виявлення

податкових ризиків передбачає оцінювання стану розрахунків з контрагентами, а саме структури дебіторської і кредиторської заборгованості, надходження та вбуття грошових потоків на підприємстві.

На підставі аналізу структури та динаміки дебіторської та кредиторської заборгованості суб'єкта господарювання за 17 показниками Балансу (Звіту про фінансовий стан) можна виявити, наприклад, такі податкові ризики:

- імовірність оформлення первинних документів без фактичних поставань товарів (ознаки вигодонабувача);
- імовірність оформлення фіктивних поставок товарів, робіт, послуг (суб'єкт господарювання має ознаки вигодотворюючого суб'єкта), а також переводить значні суми грошей у готівкову форму;
- імовірність здійснення суб'єктом господарювання схем мінімізації за участю банків або інших кредиторів;
- імовірність підміни операцій продажу на оформлення документів, що дозволяють перенести збільшення оподаткованого доходу на наступні звітні періоди.

Підетап 3. Група «Прибутковість та власний капітал». Цей підетап аналізу фінансової звітності суб'єктів господарювання з позиції виявлення податкових ризиків передбачає оцінювання ефективності використання наявного майна та оптимальності структури й динаміки капіталу суб'єкта господарювання, структури доходів та витрат, фінансових результатів від його діяльності.

1. Оцінювання структури та динаміки капіталу суб'єкта господарювання. Аналіз 16 показників цієї групи дає можливість визначити наявність ризиків ухилення від сплати податків за ознакою неефективності структури капіталу, що є такою, яка не сприяє досягненню прибутковості платника податків.

На підставі аналізу ефективності використання майна та оптимальності структури й динаміки капіталу суб'єкта господарювання за показниками Балансу (Звіту про фінансовий стан) можна виявити, наприклад, такі податкові ризики:

- імовірність наявності «неоподаткованого» капіталу в результаті здійснення суб'єктом господарювання операцій з формування власного капіталу;
- імовірність побудови суб'єктом господарювання бізнес-структури, проведення господарських операцій через елементи якої дозволяє мінімізувати сплату податків.

2. Оцінювання структури доходів і витрат суб'єкта господарювання. Аналіз структури, динаміки доходів та витрат суб'єкта господарювання має велике значення в системі загального оцінювання правильності визначення

об'єкта оподаткування з ППП. Це зумовлено тим, що доходи та витрати суб'єкта господарювання безпосередньо впливають на загальний фінансовий результат його діяльності, а отже і на базу нарахування ППП.

На підставі аналізу структури доходів суб'єкта господарювання за 16 показниками звіту про фінансові результати (сукупний дохід) можна виявити, наприклад, такі податкові ризики:

- імовірність оформлення суб'єктом господарювання безтоварних операцій (платник податку є вигодоформуючим суб'єктом);
- нестабільність обсягів діяльності суб'єкта господарювання протягом декількох звітних періодів може бути ознакою того, що суб'єкт є вигодоформуючим;
- імовірність маніпулювання вартістю основних засобів з метою збільшення витрат звітного періоду.

На основі аналізу структури витрат суб'єкта господарювання за 23 показниками звіту про фінансові результати (сукупний дохід) можна виявити, зокрема, такі податкові ризики:

- імовірність штучного збільшення витрат, пов'язаних із виробництвом або придбанням реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг);
- імовірність застосування суб'єктом господарювання фінансових інструментів, що за певних обставин дозволяють зменшити об'єкт оподаткування податком на прибуток підприємств;
- імовірність побудови суб'єктом господарювання бізнес-структури, проведення господарських операцій через елементи якої дозволяє мінімізувати сплату податків;
- імовірність оформлення суб'єктом господарювання безтоварних операцій (платник податку є вигодонабувачем);
- імовірність здійснення суб'єктом господарювання «фіктивної» діяльності або суб'єкт є вигодоформувавцем.

3. Оцінювання фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання. Отримання прибутку є основною метою функціонування суб'єкта господарювання, підставою для його функціонування. Відсутність прибутку протягом тривалого часу ставить під сумнів доцільність функціонування бізнесу в цілому або свідчить про існування прибутку в нелегальній формі.

На підставі аналізу фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання за 23 показниками звіту про фінансові результати (сукупний дохід) можна виявити такі податкові ризики:

- імовірність того, що метою функціонування суб'єкта господарювання не є його основна діяльність. Суб'єкт господарювання є частиною бізнес-структури, що дозволяє мінімізувати сплату податків, або суб'єкт є вигодоформувавцем;
- імовірність того, що метою здійснення суб'єктом господарювання

інвестиційної діяльності є проведення операцій, що дозволяють мінімізувати сплату податків;

– імовірність того, що метою здійснення суб'єктом господарювання фінансової діяльності є проведення операцій, що дозволяють мінімізувати сплату податків.

4. Оцінювання рентабельності діяльності суб'єкта господарювання.

Показники рентабельності більшою мірою, ніж показник прибутку, характеризують кінцеві результати діяльності суб'єкта господарювання. При цьому показники рентабельності надають можливість зіставити ефективність роботи різних підприємств, різних видів економічної діяльності.

На підставі аналізу рентабельності діяльності суб'єкта господарювання за 23 показниками звіту про фінансові результати (сукупний дохід) можна виявити, наприклад, такі податкові ризики:

– імовірність використання схем уникнення податкових зобов'язань за рахунок незаконного обігу грошових коштів та ін.;

– імовірність завищення суб'єктом господарювання витрат, у тому числі від інших видів діяльності;

– імовірність наявності ознак застосування суб'єктом господарювання схем мінімізації сплати ППП, або ухиляння ним від сплати цього податку шляхом завищення витрат або зниження доходів від основної операційної діяльності.

Підетап 4. Оцінювання ступеня впливу основних факторів на достовірність показників фінансової звітності суб'єктів господарювання.

При проведенні аналізу фінансової звітності суб'єкта господарювання з позиції виявлення податкових ризиків необхідно враховувати вплив різних факторів на рівень достовірності показників фінансової звітності суб'єктів господарювання.

Достовірною можна вважати таку фінансову звітність, яка повною мірою відображає фінансове становище підприємства на звітну дату та складена з дотриманням нормативно-правових вимог до змісту її форми.

Для дослідження факторів, що впливають на достовірність фінансової звітності, та методів їх виявлення, треба визначитися з основними категоріями: «ризик», «фактор ризику», «індикатор ризику» (див. рис. 4.9). Достовірність показників фінансової звітності платників податку на прибуток підприємств визначається комплексом взаємопов'язаних факторів. Ці фактори можна класифікувати за декількома ознаками:

1. Щодо суб'єкта господарювання:

а) зовнішні фактори – ті, що не залежать від суб'єкта господарювання та зумовлені навколишнім середовищем його функціонування. Наприклад, політична та економічна ситуація в державі, нормативно-правове регулювання оподаткування ППП, гостра конкуренція у галузі, законодавча

«недерегульованість» або надмірне регулювання сфери діяльності тощо;

Рисунок 4.9 – Схема взаємозв'язку понять «ризик», «фактор ризику», «індикатор ризику»*

*Джерело: авторська розробка.

б) внутрішні фактори – ті, що зумовлені організаційною структурою, корпоративною культурою та внутрішніми регламентами суб'єкта господарювання (культура потурання шахрайству, наявність великої кількості афілійованих осіб тощо).

2. *За походженням:*

а) політичні – фактори, зумовлені політичною ситуацією. Наприклад, лобіювання інтересів підприємств певної галузі, сфери діяльності тощо;

б) економічні – несприятливі економічні умови, криза, інфляція, тобто ті, які підвищують ризик викривлення інформації щодо доходів та податків;

в) інформаційні – використання програмних продуктів для автоматизації бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання;

г) нормативно-правові – часті зміни у законодавстві, що регулює бухгалтерський і податковий облік, можуть призвести до того, що відповідальна за його ведення особа не встигне застосувати нові норми. Крім того, надто велика ставка податку може у комплексі з економічно несприятливими обставинами призвести до зниження податкових зобов'язань;

д) соціально-психологічні – схильність персоналу, який відповідає за складання та подання фінансової звітності, до ризику, шахрайства та викривлення інформації;

е) організаційні – наявність на підприємстві неналагодженої системи бухгалтерського та податкового обліку, облікова політика, що не відповідає нормативно-правовим вимогам, некваліфікований персонал тощо.

3. *За методом впливу на достовірність показників фінансової звітності:*

а) об'єктивні – фактори, зумовлені наявністю різних підходів до оцінювання показників фінансової звітності, її складових, методик складання форм звітності (наприклад, Звіту про рух грошових коштів);

б) суб'єктивні – фактори, зумовлені низькою кваліфікацією персоналу, недостатністю кількісних і аналітичних показників, відсутністю належного документального оформлення господарських операцій, варіантністю подання інформації, свідомим викривленням даних тощо.

Фактори, які впливають на визначення потенційного ризику щодо нарахувань ППП, є достатньо численними, тому доцільно виділити основні з них, а також основні методи їх виявлення (табл. 4.5). Щодо методів виявлення факторів, які впливають на достовірність показників фінансової звітності суб'єктів господарювання, то їх можна поділити на:

1) *формальну перевірку* – передбачає візуальне переконання у правильності записів обов'язкових реквізитів звітності та встановлення наявності самостійних змін у поданих формах звітності, виправлень, наявності підписів відповідальних осіб;

2) *рахункову перевірку* – передбачає перерахунок показників фінансової звітності на предмет математичних та методичних помилок при її складанні. Наявність помилок може вказувати на спроби приховування або викривлення облікової інформації. Крім того, потрібно зробити зіставлення показників різних форм звітності, які повинні бути тотожними згідно з Методичними рекомендаціями з перевірки порівнянності показників фінансової звітності № 476 [116];

3) *перевірку по суті й аналітичну перевірку показників фінансової та податкової звітності* – передбачає вивчення імовірних залежностей між ними для виявлення можливих відхилень, вивчення яких за допомогою тестів допомагає встановити факт наявності помилок, порушень, фальсифікації даних звітності. Аналітичні процедури можуть мати на меті визначення співвідношень елементів фінансової звітності, виявлення нетипових для даної галузі (сфери діяльності, форми господарювання) елементів (показників) фінансової звітності, які не відповідають загальній практиці, а також з'ясування відповідності фінансової звітності загальним принципам бухгалтерського обліку.

¹¹⁶ Про затвердження Методичних рекомендацій з перевірки порівнянності показників фінансової звітності : наказ Міністерства фінансів України від 11.04.2013 № 476 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?jsessionid=E3EA4E1F5828777E5EA93BD666D435CA.app2?a_rt_id=112826&cat_id=105021

**Основні фактори, що впливають на достовірність показників
фінансової звітності суб'єктів господарювання, та методи їх виявлення***

Фактор	Характеристика	Індикатори	Методи перевірки
Ризиковий вид діяльності	Специфіка галузі (виду діяльності) формує обставини, які сприяють чи спонукають до заниження податків	Витрати на рівні доходів. Низька рентабельність діяльності. Відсутність значних сум заборгованості з постачальниками або розрахунки з ними з використанням цінних паперів	Формальна перевірка, аналіз
Негативна (ризикова) фіскальна поведінка	Низька фіскальна дисципліна, систематичне порушення податкових норм є проявами зневажливого ставлення до обов'язку сплати податків	Податкове навантаження нижче середньогалузевих показників, випадки систематичного неподання звітності, наявності випадків податкового боргу, зміна місця обліку, попередні податкові перевірки вказують на значні порушення та застосування схем ухилень від оподаткування	Ретроспективний аналіз
Наявність афілійованих структур	Споріднені СГ та ФОП, які залучені в бізнес-процеси, є інструментами перерозподілу доданої вартості та делегування податкових ризиків	Наявність пов'язаних осіб та істотні суми операцій з ними	Формальна перевірка, аналіз
Взаємовідносини з сумнівними контрагентами	Операції реалізації/придбання товарів (послуг) з підприємствами, що мають ознаки фіктивності, транзитерів, «податкових ям» тощо	Наявність випадків взаєморозрахунків з транзитерами, податковими ямами та іншими ризиковими категоріями	Документальна перевірка, аналіз
Подання розрахунків коригування податкової звітності	Коригування податкової звітності без збільшення суми податкового зобов'язання може бути індикатором відображення в обліку операцій, що фактично не мали місця, для приховування податкового правопорушення	Випадки коригування рядків податкової звітності на значні суми (крім випадків пропорційного збільшення податкових зобов'язань)	Документальна перевірка, ретроспективний аналіз, арифметичний метод

* Джерело: авторська розробка.

1. *Ризиковий вид діяльності* може бути виявлений на етапі формальної перевірки звітності платника податку. Вивчаючи інформацію про галузь функціонування підприємства (графа вид економічної діяльності в «шапці» фінансової звітності), потрібно звернути увагу на такі види діяльності: металургія, хімічна промисловість, сільське господарство, видобувна промисловість, реалізація

нафтопродуктів, виробництво і реалізація підакцизних товарів, імпорт та реалізація медичних препаратів, діяльність фінансових установ (страхування, інвестиційні фонди), діяльність щодо операцій з нерухомістю, гральний бізнес.

Виконуючи формальну перевірку звітності, необхідно звернути увагу на заповнення адресної частини звітних форм. Вид діяльності підприємства (реквізит «Галузь») є одним з індикаторів, за якими можна виявити ризикового суб'єкта господарювання. У разі необхідності в ліцензуванні цього виду діяльності обов'язковою є перевірка наявності у підприємства ліцензії та строку її дії. Крім того, визначення виду діяльності суб'єкта господарювання є важливим критерієм для правильного розподілення доходів і витрат підприємства від основної та іншої діяльності.

2. *Негативна (ризикова) фіскальна поведінка* може бути виявлена методом перевірки по суті, а також аналізу показників фінансової звітності – податкове навантаження нижче середньогалузевих показників та податковий борг можна перевірити, звернувши увагу на наступні показники фінансової звітності: рядок 2300 «Витрати (дохід) з податку на прибуток підприємств» ф. № 2 «Звіт про фінансові результати», 1620 «Поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з бюджетом» ф. № 1 «Баланс», порівняння граф 3 і 4 рядка 3115 «Зобов'язань з податків і зборів» ф. № 3 «Звіт про рух грошових коштів».

Особливу увагу треба приділити даним з розділу XII «Податок на прибуток» форми № 5 «Примітки до річної фінансової звітності». Цей розділ містить інформацію за рік про нарахований податок на прибуток підприємств, відстрочені податкові активи і зобов'язання та їх взаємозв'язок із звітом про фінансові результати (звітом про сукупний дохід) та впливом на власний капітал. У цьому розділі деталізується інформація, яка відображена в балансі (Звіті про фінансовий стан) за рядками 1045 «Відстрочені податкові активи», 1500 «Відстрочені податкові зобов'язання», 1620 «Поточні зобов'язання за розрахунками з бюджетом» у частині податку на прибуток підприємств. Перевіряючи, важливо порівняти суми у зазначених звітах із середньогалузевими показниками, із показникам підприємства за попередній період, а також їх кореляцію. За наявності розбіжностей, нелогічної динаміки або арифметичних помилок портійно продовжити дослідження за допомогою методу ретроспективного аналізу. Цей метод дозволить виявити наявність в «анамнезі» випадків систематичного неподання звітності, зміни місця обліку, виявлених значних порушень та застосування схем ухилень від сплати податків за допомогою вивчення інформації щодо попередніх перевірок та податкової історії суб'єкта господарювання.

3. *Методи визначення наявності афілійованих структур* охоплюють формальну перевірку та аналіз звітності. Інформація про афілійованих осіб

може не бути очевидною та відобразитися у фінансовій звітності завуальовано. У цьому разі необхідно ретельно перевірити розділ IV «Фінансові інвестиції» ф. № 5 «Примітки до річної фінансової звітності», де потрібно звернути увагу на наявність інвестицій за методом участі в капіталі в асоційовані та дочірні підприємства, а також спільну діяльність та зіставити їх із інформацією про доходи розділу V цієї самої форми. Якщо у звітності присутні дані про наявність інвестицій за методом участі в капіталі, то це може свідчити про необхідність у більш ретельній перевірці на предмет пов'язаності із суб'єктом господарювання інших юридичних осіб.

Перевіряючи наявність пов'язаних осіб, необхідно також звернути увагу на наявність ф. № 6 «Додаток до Приміток до річної фінансової звітності «Інформація за сегментами». Вимоги подання звітності за наявними сегментами дають можливість її укладачам переміщувати доходи та витрати між сегментами. Таким чином, доходи і витрати можуть відобразитися у складі операційних (звітних) чи неопераційних (незвітних) сегментів, що дає змогу створити так зване прикриття для користувачів фінансової звітності, прикрашаючи чи приховуючи результати різних напрямів діяльності підприємства.

Вивчаючи інформацію про сегменти, необхідно звернути увагу на частку сегментів у загальному обсязі діяльності суб'єкта господарювання. Чим вона більше, тим вища ймовірність того, що можуть мати місце порушення податкового законодавства через внутрішньогосподарські розрахунки. Непрямим свідченням наявності внутрішніх розрахункових операцій між пов'язаними сторонами можуть виступати такі факти фінансово-господарської діяльності:

- операції з надання позик чи їх отримання, відсотки за користування якими істотно відрізняються від тих, які є на ринку;
- продаж нерухомого майна за ціною, яка суттєво відрізняється від її оціненої вартості;
- обмін (товарообмін) подібними активами;
- позики, надані без встановлення термінів та способу їх погашення.

4. *Взаємовідносини з сумнівними контрагентами* можуть передбачати операції з реалізацією/придбання товарів (послуг) з підприємствами, що мають ознаки фіктивності. Цю інформацію фахівець не може отримати напряму з фінансової звітності. Проте якщо було виявлено один із названих вище факторів, то документальна перевірка та аналіз операцій суб'єкта господарювання можуть виявити схеми ухиляння від податків за допомогою фіктивних юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців. Для виявлення серед контрагентів підприємства фіктивних, треба взяти до уваги такі ознаки фіктивності:

- реєстрація суб'єкта господарювання здійснюється на підроблені або загублені документи;

- засновниками такого підприємства є особи, які не мають наміру займатися господарською діяльністю;
- здійснення реальної підприємницької діяльності супроводжується несплатою встановлених податків та платежів та порушенням порядку звітності;
- здійснювана діяльність не відповідає тій, яка передбачена статутними документами, заборонена, або суб'єкт взагалі не займається господарською діяльністю;
- підприємство знаходиться за неіснуючою адресою або взагалі відсутнє за вказаним у документах місцезнаходженням;
- відсутність руху коштів на банківських рахунках підприємства або, навпаки, занадто великий обсяг фінансових операцій за банківськими рахунками підприємства, яке нещодавно зареєструвалося;
- відсутність у реєстраційній справі службового телефону, адреси електронної скриньки та іншої контактної інформації.

Важливо зазначити, що перелічені ознаки можуть бути виявлені при вивченні інформації щодо поточного підприємства. Тоді суб'єкт господарювання може і сам бути ідентифікований як фіктивне підприємство. При виявленні будь-яких з цих ознак треба провести ретельну перевірку обох контрагентів.

5. *Подання розрахунків коригування податкової звітності* також може свідчити про наявність операцій, які приховують реальний стан та податкові зобов'язання підприємства. Для виявлення цієї категорії порушень необхідно визначити, чи подавав суб'єкт господарювання податкові коригування та які саме, протягом періоду, що досліджується. Якщо в цих коригуваннях сума зобов'язань зменшилася або залишилася незмінною, то це є індикатором можливих правопорушень. Для проведення ретельного аналізу треба вивчити інформацію в динаміці, дослідивши за даними податкової звітності та коригувань зміни податкових зобов'язань та фактично сплачених сум податків. При цьому варто охопити аналітичною перевіркою не тільки період, що досліджується, а й той, що йому передує, та наступний. Це дозволить зробити висновки більш об'єктивними та обґрунтованими. Важливо також ретельно провести арифметичну перевірку для обчислення можливих порушень у розрахунках сум податку до сплати та їх відхилення від фактично перерахованих платежів.

Узагальнення результатів аналізу показників фінансової звітності суб'єкта господарювання

За результатами проведення аналізу фінансової звітності за трьома етапами формується матриця ризиковості суб'єкта господарювання – платника податку на прибуток підприємств (табл. 4.6).

За сумою балів за кожною категорією ризиковості відбувається віднесення суб'єкта господарювання до групи платників ППП з низьким, середнім або високим ступенем ризику. Якщо за різними категоріями ризиковості суб'єкт господарювання має однакову кількість балів, то такий платник податку належить до категорії з більшим ступенем ризиковості.

Таблиця 4.6

Матриця ризиковості суб'єкта господарювання на основі аналізу показників фінансової звітності*

№ з/п	Індикатори виявлення ризикових суб'єктів господарювання	Віднесення платника податків до відповідної категорії ризику:			
		високий	середній	низький	мінімальний або відсутній
<i>Етап 1. Група «Майнове становище та активи»</i>					
1					
2					
3					
...					
	РАЗОМ:				Інт (1)
<i>Етап 2. Група «Стан розрахунків з контрагентами»</i>					
1					
2					
3					
...					
	РАЗОМ:				Інт (2)
<i>Етап 3. Група «Прибутковість та власний капітал»</i>					
<i>I. Показники оцінювання ефективності використання майна та оптимальності структури й динаміки капіталу суб'єкта господарювання</i>					
1					
2					
3					
...					
	РАЗОМ:				Інт (3)
<i>II. Показники оцінювання структури доходів і витрат суб'єкта господарювання</i>					
1					
2					
3					
...					
	РАЗОМ:				Інт (4)
<i>III. Показники оцінювання фінансового результату та рентабельності діяльності суб'єкта господарювання</i>					
1					
2					
3					
...					
	РАЗОМ:				Інт (5)
	РАЗОМ:				Інт ПР

* Джерело: авторська розробка.

На основі сформованої матриці податкового ризику кожного суб'єкта розраховується інтегральний показник ступеня ризику такого платника ППП за такою формулою:

$$I_{IP} = \frac{I_1 \cdot K_{B_1} + I_2 \cdot K_{B_2} + I_3 \cdot K_{B_3} + I_4 \cdot K_{B_4} + I_5 \cdot K_{B_5}}{K_{B_1} + K_{B_2} + K_{B_3} + K_{B_4} + K_{B_5}}, \quad (1)$$

де I_{IP} – інтегральний показник податкового ризику суб'єкта господарювання – платника податку на прибуток підприємств;

$I(n)$ – інтегральний показник податкового ризику суб'єкта господарювання – платника податку на прибуток підприємств n -ої групи, який визначається за формулою:

$$I_{B_n} = \frac{I_{BP_n} + I_{CP_n}}{\sum_{i=1}^n I_{B_i, n}}, \quad (2)$$

де I_{BP_n} – кількість індикаторів n -ї групи, за якими визначено високий ступень ризику, I_{CP_n} – кількість індикаторів n -ої групи, за якими визначено середній ступень ризику, $\sum_{i=1}^n I_{B_i, n}$ – сума індикаторів, за якими визначається ступень податкового ризику суб'єкта господарювання – платника податку на прибуток підприємств, $i = 1, \dots, n, n = 5$;

$K_{B(n)}$ – ваговий коефіцієнт n -ї групи індикаторів виявлення ризикових суб'єктів господарювання.

Отже, з метою розрахунку інтегрального показника для кожної групи індикаторів, що входять до матриці податкового ризику суб'єкта господарювання, визначено ваговий коефіцієнт, а саме:

– група 1 «Майнове становище та активи» (10 показників) – ваговий коефіцієнт 1;

– група 2 «Стан розрахунків з контрагентами» (17 показників) – ваговий коефіцієнт 2;

– група 3.1 «Оцінювання структури та динаміки капіталу суб'єкта господарювання» (16 показників) – ваговий коефіцієнт 1;

– група 3.2 «Оцінювання структури доходів і витрат суб'єкта господарювання» (39 показників) – ваговий коефіцієнт 3;

– група 3.3 «Оцінювання фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання» (23 показника) – ваговий коефіцієнт 3.

Інтегральний показник податкового ризику суб'єкта господарювання – платника податку на прибуток підприємств – має діапазон значень від 0 до 1. При цьому до категорії ризикових суб'єктів господарювання, у діяльності яких можуть бути виявлені факти застосування схем мінімізації сплати податку на прибуток підприємств, належать ті з них, що мають значення інтегрального показника понад 0,4.

Отже, виявлення у декларації з податку на прибуток підприємств та фінансовій звітності платника податків ризикових показників передбачає, що

визначення факторів та індикаторів ризиковості суб'єкта господарювання має здійснюватися у три етапи. На першому етапі необхідно проведення якісного експрес-аналізу ризиковості суб'єкта господарювання за бальною шкалою і визначення загального бала його ризиковості. На другому етапі – здійснення кількісного оцінювання ступеня ризиковості показників декларації платника податку на прибуток підприємств. На третьому етапі аналізується фінансова звітність суб'єкта господарювання.

Таким чином, аналіз фінансової звітності суб'єктів господарювання з позиції виявлення податкових ризиків потрібно проводити за такими етапами: 1) оцінювання майнового становища та активів; 2) оцінювання стану розрахунків з контрагентами; 3) оцінювання прибутковості та власного капіталу; 4) оцінювання ступеня впливу основних факторів на достовірність показників фінансової звітності суб'єктів господарювання. Аналіз фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою виявлення ознак застосування платником схем мінімізації сплати ППП пропонується здійснювати з використанням такого методичного інструментарію, як: горизонтальний та вертикальний аналізи, аналіз відносних показників (фінансових коефіцієнтів), порівняльний, трендовий та факторний аналізи. Застосування зазначених інструментів у сукупності дозволило сформуванню матрицю ризиковості суб'єкта господарювання – платника ППП – з віднесенням платників податку до відповідної категорії ризику залежно від суми балів за кожною категорією «ризиковості».

Упровадження у практику діяльності органів фіскальної служби запропонованої методики виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників ППП – на основі аналізу показників фінансової звітності стане однією з передумов удосконалення механізму руйнування схем мінімізації податкового навантаження з ППП в Україні.

ВИСНОВКИ

Унаслідок послідовного розв'язання поставлених завдань в ході виконання науково-дослідної роботи одержано такі наукові та практичні результати:

1. Носієм податкового ризику є суб'єкти господарювання – платники податків, а на формування їх податкової поведінки впливають ряд об'єктивних та об'єктивно-суб'єктивних чинників, які визначають рішення платника сплачувати чи не сплачувати податки, вести бізнес легально чи із застосуванням схем мінімізації або ухилення від оподаткування, тобто створювати ризики для держави чи бути сумлінним платником податків. Через певні дії відбувається порушення норм податкового законодавства і такий платник визначається як ризиковий.

2. З огляду на те, що у законодавчому полі не встановлено поняття «ризиковий суб'єкт господарювання», авторами запропоновано тлумачення цього поняття. Так, під категорією «ризиковий суб'єкт господарювання» потрібно розуміти такого суб'єкта господарювання, який власною фіскальною поведінкою вчиняє умисні дії у межах податкового законодавства, метою яких є зменшення податкового зобов'язання шляхом відображення у податковій та фінансовій звітності неповної, неправдивої чи викривленої інформації щодо своєї господарської діяльності і який відповідає встановленим контролюючими органами критеріям (індикаторам) податкового ризику.

3. У роботі зазначено, що основним інструментом у виявленні ознак ризикових операцій, що здійснюються суб'єктами господарювання, є автоматизована перевірка та аналіз податкової звітності платників податків – ризикоорієнтована система ідентифікації податкових ризиків. Унаслідок моніторингу здійснюється класифікація ризикових платників податків з урахуванням визначених органами ДФС України критеріїв ризиків (індикаторів), тобто причин, обставин, умов, що створюють можливість негативних (небажаних, небезпечних для виконання поставлених завдань) результатів.

4. У більшості країн світу, до основних характеристик ризикового платника податку відносять такі: 1) своєчасне подання податкової декларації; 2) правильність заповнення податкової декларації; 3) несплата податкового обов'язку; 4) порушення регулярності сплати податків; 5) суми благодійних відрахувань упродовж звітного періоду перевищують 3 % бази оподаткування.

5. Виявлення ризикових платників у світовій практиці відбувається шляхом застосування методу горизонтального моніторингу (до великих платників податків), використання послуг так званих інформаторів, створення груп експертів на центральному та регіональному рівнях, застосування

автоматизованих систем оцінювання рівня законслухняності й фіскальної значущості платників податків. Відбір ризикових платників податків здійснюється відповідно до критеріїв, перелік яких у кожній країні сформовано відповідно до національних особливостей ведення господарської діяльності.

6. Виокремлено основні критерії виявлення ризикових платників, що мають місце у більшості країн, а саме: 1) відображення у податковій декларації великого доходу; 2) заповнення податкової декларації «вручну»; 3) допущення математичних помилок у податковій звітності; 4) заниження суми доходу і прибутку; 5) відображення у податковій звітності великих сум витрат і незначних доходів; 6) низький рівень податкового навантаження порівняно з середнім рівнем по галузі; 7) здійснення нехарактерних трансакцій з метою мінімізації податку; 8) відображення збитків у податковій та бухгалтерській звітності протягом кількох податкових періодів; 9) невідповідність темпів збільшення витрат, порівняно з темпами збільшення доходів, за даними, що відображені у податковій звітності, з темпами збільшення витрат, порівняно з темпами збільшення доходів, за даними, відображеними у фінансовій звітності підприємства; 10) відхилення в бік зменшення рентабельності за даними бухгалтерського обліку платника від середнього по галузі показника рентабельності за аналогічним видом діяльності, за статистичними даними, на 10 % і більше; 11) неодноразове зняття платника податків з обліку та взяття на облік у податкових органах у зв'язку зі зміною місцезнаходження; 12) здійснення господарської діяльності у «домашньому офісі»; 13) проведення операцій з готівковими коштами.

7. Стратегічним завданням ДФС України є перехід від ризикоорієнтованого підходу відбору платників податків для проведення перевірок до системи управління податковими ризиками. Необхідною передумовою такої трансформації є наявність ефективної системи моніторингу податкових ризиків, що, своєю чергою, потребує додаткових інформативних джерел та методик їх поглибленого аналізу. Найбільш гостро ця проблематика актуальна для ППП, для ефективного адміністрування якого у практичній діяльності ДФС України не застосовуються проактивні методи. Це зумовлює необхідність у розширенні інформативних джерел для виявлення податкових ризиків платників ППП за рахунок зіставлення показників фінансової та податкової звітності.

8. Показники фінансової звітності надають її користувачам всебічну інформацію про характер, напрями, обсяги та ефективність діяльності суб'єкта господарювання. А отже, статті фінансової звітності можуть стати індикаторами ризику застосування суб'єктом господарювання схем мінімізації сплати податку на прибуток підприємств. Ураховуючи той факт, що схеми мінімізації сплати податків поєднують у собі в різній комбінації обмежену

кількість інструментів (операцій), можливим є визначення загального переліку ризикових статей фінансової звітності, аналіз яких дозволяє встановити факт застосування суб'єктом господарювання схем мінімізації, тип цієї схеми та приблизні обсяги мінімізації.

9. У роботі визначено загальний перелік ризикових статей фінансової звітності, які можуть бути використані як індикатори ризику застосування суб'єктом господарювання схем мінімізації сплати ППП. Запропоновано до складу ризикових статей фінансової звітності віднести такі: 1) статті, що розкривають стан, динаміку та структуру дебіторської і кредиторської заборгованості суб'єкта господарювання; 2) статті, які відображають порядок формування собівартості та характеризують її елементи (витрати на оплату праці, необоротні активи, запаси тощо); 3) «інші» статті фінансової звітності: ряд. 1190 «Інші оборотні активи», ряд. 1690 «Інші поточні зобов'язання». Адже саме ці статті повною мірою розкривають «індивідуальну податкову поведінку» й характер господарювання платника податків, а тому повинні стати основою для прийняття органами ДФС України управлінських рішень щодо відбору суб'єктів господарювання з метою відпрацювання їх на наявність схем мінімізації сплати податків.

10. Сформовано алгоритм визначення ризикових показників декларації з ППП, який дозволяє на етапі попередньої перевірки поданих декларацій з ППП платниками, по-перше, здійснити попереднє оцінювання ступеня ризиковості платника, та, відповідно, встановити наявність ризикових статей (показників) у декларації, по-друге, зіставивши відповідні показники декларації платника між собою та з відповідними показниками фінансової звітності, встановити характер та обсяги ймовірних сум мінімізації зобов'язань з ППП. Розроблений алгоритм складається з двох етапів:

– перший етап полягає у здійсненні якісного експрес-аналізу ризиковості суб'єкта господарювання за бальною шкалою і визначення загального бала ризиковості суб'єкта господарювання. При цьому до уваги береться вид діяльності платника, реєстрація за адресами масової реєстрації платників, результати попереднього податкового контролю платника, наявність операцій з нерезидентами, частота подання уточнювальних розрахунків та «податкова історія» платника. Залежно від кількості набраних балів визначаються ступінь ризиковості платника і його належність до групи високо-, середньо-, низькоризикових та неризикових платників податків. Це дає можливість звузити коло суб'єктів-платників ППП для подальшого аналізу.

– у разі відповідності розрахованого бала щодо суб'єкта господарювання шкалі критеріїв, що відповідають високо- та середньоризиковим платникам, проводиться другий етап кількісного оцінювання ризиковості показників декларації платника ППП на підставі безпосереднього поглибленого аналізу

форм фінансових звітів та декларації з ППП у звітному періоді із зіставленням з показниками попередніх.

11. Встановлено взаємозв'язки показників декларації з ППП з показниками фінансової звітності та розроблено алгоритм виявлення ризикових суб'єктів господарювання – платників податку, який передбачає таке: 1) проведення оцінювання показників фінансової звітності (за окремими статтями, за зіставленням статей форм звітності, у тому числі, в динаміці) у розрізі груп «Майнове становище та активи», «Стан розрахунків з контрагентами», «Прибутковість та власний капітал»; 2) зіставлення ризикових статей фінансової звітності зазначених вище груп з критеріями віднесення платників податків до категорії (групи) ризиковості; 3) виявлення основних факторів, що впливають на достовірність показників фінансової звітності суб'єктів господарювання, та оцінювання варіативності й ступеня впливу цих факторів на достовірність показників фінансової звітності суб'єктів господарювання.

12. Структуровані у процесі виконання ННТР критерії відбору ризикових суб'єктів господарювання – платників ППП, а також розроблений методичний підхід до оцінювання ступеня впливу факторів на достовірність показників фінансової звітності дозволяють посилити методичну складову виявлення ризикових платників ППП. При цьому для кожного показника ризиковості суб'єкта господарювання – платників ППП – встановлено 4 індикатори: індикатор високого ризику, індикатор середнього ризику, індикатор низького ризику та індикатор мінімального ризику або відсутність ризику. Також за окремими показниками ризиковості суб'єктів господарювання – платників ППП – визначено критерії значущості, які дозволяють виокремити з вибірки, що досліджується, тих суб'єктів господарювання, які не мають відповідних показників або значення цих показників незначні.

13. Встановлено, що достовірність показників фінансової звітності платників ППП визначається комплексом взаємопов'язаних факторів: 1) щодо суб'єкта господарювання: зовнішні (не залежать від компанії та зумовлені навколишнім середовищем функціонування) та внутрішні (зумовлені організаційною структурою, корпоративною культурою та внутрішніми регламентами підприємства) фактори; 2) за походженням: політичні, економічні, інформаційні, нормативно-правові, організаційні, соціально-психологічні; 3) за методом впливу на достовірність показників фінансової звітності: об'єктивні (зумовлені наявністю різних підходів до оцінювання показників фінансової звітності, її складових, методик складання форм звітності) та суб'єктивні фактори (зумовлені низькою кваліфікацією персоналу; недостатністю кількісних і аналітичних показників; відсутністю належного документального оформлення господарських операцій; варіантністю подання інформації; свідомим викривленням даних тощо).

Наукове видання

*Сушкова Олена Євгеніївна,
Брехов Сергій Сергійович,
Сибірянська Юлія Володимирівна,
Борейко Наталія Миколаївна,
Соколова Катерина Юріївна*

**РИЗИКОВІ ПЛАТНИКИ ПОДАТКУ НА
ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ ТА МЕТОДИКА
ЇХ ВИЯВЛЕННЯ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ
ПОКАЗНИКІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ**

Монографія

За загальною редакцією к.е.н., доцента Сушкової О.Є.

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка
Обкладинка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексєєв
Д. М. Алексєєв

Підписано до друку 19.12.2017 р. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс». Друк офсетний.
Умовн.-друк. арк. 15,11

Видавництво «Алерта»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, 223-15-30.

E-mail: alerta.pravovaednist@gmail.com, веб-сайт: www.alerta.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.